

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

Ръководство по член 8 от Европейската конвенция за правата на човека

Право на зачитане на личния и семейния живот,
жилището и кореспонденцията

Актуално към 31 август 2020 г.

Настоящият превод от английски език е осъществен от Българския хелзинкски комитет и се публикува след съгласуване със Съвета на Европа и с Европейския съд по правата на човека. Българският хелзинкски комитет носи изключителна отговорност за превода.

Това ръководство е подготвено в съответствие с правомощията на юрисконсулта и не обвързва Съда. То може да претърпи редакционни изменения.

Оригиналът на ръководството е на английски език. То се обновява периодично, най-скоро на 31 август 2020 г.

Ръководствата по практиката могат да се изтеглят на www.echr.coe.int (Case-law – Case-law analysis – Case-law guides). За актуални публикации моля следвайте Туитър профила на Съда на https://twitter.com/ECHR_CEDH.

© Council of Europe/European Court of Human Rights, 2020

Съдържание

Бележка към читателите	6
I. Структура на член 8	7
A. Обхват на член 8.....	7
B. Следва ли делото да бъде оценено от гледната точка на негативно или на позитивно задължение?	8
C. В случай на негативно задължение била ли е намесата „предвидена в закона“?	10
D. Преследва ли намесата легитимна цел?	11
E. Намесата "необходима ли е в едно демократично общество"?.....	12
F. Отношение между член 8 и други разпоредби на Конвенцията и нейните протоколи....	13
1. Личен и семеен живот	13
2. Жилище и кореспонденция.....	19
II. Личен живот.....	22
A. Сфера на личния живот	22
1. Приложимост изобщо.....	21
2. Професионална и бизнес дейност.....	23
B. Физически, психически и морален интегритет	27
1. Жертви на насилие.....	27
2. Репродуктивни права.....	28
3. Принудително медицинско лечение и задължителни медицински мерки.....	30
4. Психично заболяване.....	31
5. Здравеопазване и лечение.....	32
6. Проблеми, свързани с края на живота.....	34
7. Проблеми с увреждането.....	34
8. Проблеми, свързани с погребения и починали лица.....	35
9. Проблеми с околната среда.....	37
10. Сексуална ориентация и сексуален живот.....	38
C. Лична сфера	41
1. Право на собствения образ и снимки; публикуване на снимки, образи и вещи.....	40
2. Защита на личната репутация; клевета.....	41
3. Защита на личните данни.....	45
4. Право на достъп до лична информация.....	49
5. Информация за собственото здраве.....	50
6. Съхраняване или събиране на данни от службите за сигурност и други държавни органи.....	51
7. Полицейско наблюдение.....	52
8. Полицейски правомощия за спиране и обиск.....	54
9. Посещения в дома, претърсвания и изземвания.....	54
10. Отношение адвокат-клиент.....	54
11. Лична сфера по време на задържане и лишаване от свобода.....	57
D. Идентичност и автономия	60
1. Право на лично развитие и автономия.....	57
2. Право на разкриване на собствения произход.....	57
3. Правоотношения между родител и дете.....	59
4. Религиозни и философски убеждения.....	59
5. Предпочитан външен вид.....	59
6. Право на име/документи за самоличност.....	60

7. Джендърна идентичност.....	60
8. Право на етническа идентичност.....	62
9. Лица без гражданство, гражданство и пребиваване.....	64
10. Решения за депортиране и експулсиране.....	65
11. Съпругески и родителски статус.....	66
III. Семейен живот.....	71
A. Определение на семеен живот и значение на семейството	71
B. Процесуално задължение	72
C. Право на преценка по отношение на семейния живот	72
D. Приложно поле на понятието „семеен живот“	73
1. Семейни двойки	73
2. Родители	75
3. Деца	76
4. Други семейни отношения	88
5. Имиграция и експулсиране	91
6. Материални интереси.....	95
7. Привилегия за свидетелстване	96
IV. Жилище	97
A. Общи въпроси	97
1. Обхват на понятието „жилище“	97
2. Примери за „намеса“	99
3. Свобода на преценка	100
B. Жилищно помещение	100
1. Собственици на имоти	101
2. Наематели	102
3. Партньори на наемателите/неразрешено обитаване	103
4. Малцинства и уязвими лица	103
5. Посещения в жилището, претърсвания и изземвания	105
C. Търговски помещения	108
D. Адвокатски кантори	108
E. Жилища на журналисти	110
F. Домашна среда.....	110
1. Общ подход	110
2. Притеснения от шум, проблеми със съседите и други неудобства.....	113
3. Замърсяващи и потенциално опасни дейности	114
V. Кореспонденция.....	115
A. Общи въпроси	115
1. Обхват на понятието „кореспонденция“	115
2. Позитивни задължения	116
3. Общ подход	117
B. Кореспонденция на затворниците.....	117
1. Общи принципи.....	117

2. Кога намесата в кореспонденцията на затворниците може да е необходима	120
3. Писмена кореспонденция	121
4. Телефонни разговори	122
5. Кореспонденция между затворниците и техния адвокат	122
6. Кореспонденция със Съда	124
7. Кореспонденция с журналисти	126
8. Кореспонденция между затворник и лекар	126
9. Кореспонденция с близки роднини и други лица	127
10. Кореспонденция между затворник и други адресати	127
C. Кореспонденция на адвокати	128
D. Наблюдение на телекомуникациите в наказателен контекст	131
E. Кореспонденция на частни лица, професионалисти и компании	133
F. Специално тайно наблюдение на граждани и организации	135
Списък на цитираните дела	140

Бележка към читателите

Настоящото ръководство е част от поредицата ръководства по съдебната практика, публикувани от Европейския съд по правата на човека (наричан по-нататък „Съдът“, „Европейският съд“ или „Страсбургският съд“), за да информират практикуващите юристи за най-важните решения на Съда.* Това ръководство анализира и резюмира съдебната практика по член 8 от Европейската конвенция за правата на човека (наричана по-нататък „Конвенцията“ или „Европейската конвенция“). В него читателите ще открият ключовите принципи в тази сфера и относимите прецеденти.

Цитираната съдебна практика е подбрана сред водещите, важните и/или скорошните решения.**

Решенията на Съда служат не само за решаване на конкретните дела, образувани пред Съда, но в по-общ план – за поясняване, гарантиране и развитие на нормите, установени с Конвенцията, допринасяйки по този начин за спазването от държавите членки на техните задължения, приети като страни по Конвенцията (*Ireland v. the United Kingdom*, 18 January 1978, § 154, Series A, no. 25, и по-наскоро *Jeronovičs v. Latvia* [GC], no. 44898/10, § 109, 5 July 2016).

Мисията на системата на Конвенцията е да разреши проблемите, възникващи на почвата на публичната политика, в обществен интерес, издигайки по този начин общите стандарти за защита на правата на човека и разпространявайки практиката по правата на човека сред държавите – страни по Конвенцията (*Konstantin Markin v. Russia* [GC], 30078/06, § 89, ECHR 2012). Съдът е подчертавал ролята на Конвенцията като „конституционен инструмент на европейския обществен ред“ в сферата на правата на човека (*Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland* [GC], no. 45036/98, § 156, ECHR 2005-VI).

Това ръководство съдържа препратки към ключови думи за всеки цитиран член на Конвенцията и нейните допълнителни протоколи. Правните въпроси, с които всяко дело се занимава, са резюмирани в *List of keywords*, избрани от речник на термини, взети (в повечето случаи) директно от текста на Конвенцията и нейните протоколи.

Базата данни *HUDOC database* с практиката на Съда позволява търсенията да се извършват по ключови думи. Търсенето с тези ключови думи позволява да се намери група документи със сходно правно съдържание (мотивите и заключенията на Съда по всяко дело са обобщени чрез ключовите думи). Ключови думи за отделни дела могат да се намерят чрез кликане върху етикета Case Details в HUDOC. За допълнителна информация относно базата данни HUDOC и ключовите думи, моля, вижте *HUDOC user manual*.

* В английския оригинал става дума за *judgments* и *decisions*. В първия случай се имат предвид актове на Съда, с които се решава спорът както по допустимост, така и по същество. Във втория случай се имат предвид актове както на Съда, така и на Комисията, които в повечето случаи (макар и невинаги) са по допустимостта на жалбата. На български език и за двата случая се е утвърдил не съвсем точният превод „решения“, който не дава възможност да се направи разграничение на терминологично ниво между двата вида актове (за разлика например от утвърдените преводи на руски език като „постановление“ – за *judgment*, и „решение“ – за *decision*). Макар преводът на настоящото ръководство да запазва утвърдените на български език преводи на тези термини, за да се подчертае разграничението между тях по-надолу в текста, при цитирането на *decision* след заглавието на акта в скоби е посочено съкращението *dec*. Във всички останали случаи, в които няма такова обозначение, става дума за *judgment*. – Бел. прев.

** Цитираната практика може да е на някой от двата или и на двата официални езика (английски и френски) на Съда и на Европейската комисия по правата на човека. Освен ако не е специално уговорено, всички отпратки са към решение по същество, постановено от камара на Съда. Съкращението (*dec*) обозначава решение на Съда [обикновено по допустимост], а [GC] обозначава решение на Голямата камара. Решения на камарата, които не са окончателни когато е обновявано настоящото ръководство, са отбелязани със звезда (*).

I. Структура на член 8

Член 8 от Конвенцията – право на зачитане на личния и семейния живот

„1. Всеки има право на зачитане на личния и семейния си живот, на жилището и на тайната на кореспонденцията.

2. Намесата на държавните власти в упражняването на това право е недопустима, освен в случаите, предвидени в закона и необходими в едно демократично общество в интерес на националната сигурност, обществената безопасност или на икономическото благосъстояние на страната, за предотвратяване на безредици или престъпления, за защита на здравето и морала или на правата и свободите на другите.“

Ключови думи в HUDOC

Expulsion (8) – Extradition (8) – Positive obligations (8)

Respect for private life (81) – Respect for family life (81) – Respect for home (81) – Respect for correspondence (81)

Public authority (82) – Interference (82) – In accordance with the law (82) – Accessibility (82) – Foreseeability (82) – Safeguards against abuse (82) – Necessary in a democratic society (82) – National security (82) – Public safety (82) – Economic wellbeing of the country (82) – Prevention of disorder (82) – Prevention of crime (82) – Protection of health (82) – Protection of morals (82) – Protection of the rights and freedoms of others (82)

1. За да се позове на член 8, жалбоподателят трябва да покаже, че оплакването му попада в поне един от четирите интереса, посочени в този член, а именно: личен живот, семеен живот, жилище и кореспонденция. Някои дела, разбира се, обхващат повече от един интерес. Съдът първо определя дали оплакването на жалбоподателя попада в приложното поле на член 8. След това проверява дали е имало намеса в това право или дали са ангажирани позитивните задължения на държавата за защита на правото. Условието, при които дадена държава може да се намеси в упражняването на защитено право, са посочени в член 8, § 2, а именно в интерес на националната сигурност, обществената безопасност или на икономическото благосъстояние на страната, за предотвратяване на безредици или престъпления, за защита на здравето и морала или на правата и свободите на другите. Ограниченията са допустими, ако са „в съответствие със закона“ или „предвидени в закона“ и са „необходими в едно демократично общество“ за защита на една от целите, изложени по-горе. При оценката на теста за необходимост в едно демократично общество Съдът често трябва да балансира интересите на жалбоподателя, защитени от член 8, и интересите на трета страна, защитени от други разпоредби на Конвенцията и нейните протоколи.

A. Обхват на член 8

2. Член 8 включва правото на зачитане на личния и семейния живот, жилището и кореспонденцията. Като цяло Съдът е определил широко обхвата на член 8, дори когато в него не е посочено конкретно право. Обхватът на всяко от четирите права ще бъде разгледан по-подробно по-долу.

3. В някои случаи четирите интереса, посочени в член 8, могат да се припокриват и поради това се споменава в повече от една от четирите глави.

В. Следва ли делото да бъде оценено от гледната точка на негативно или на позитивно задължение?

4. Основната цел на член 8 е да защитава от произволна намеса в личния и семейния живот, жилището и кореспонденцията от страна на публичен орган (*Libert v. France*, §§ 40-42). Това задължение е от класически негативен тип, описано от Съда като основен предмет на член 8 (*Kroon and Others v. the Netherlands*, § 31). Въпреки това държавите членки имат позитивни задължения да гарантират спазването на правата по член 8 дори и между частни субекти (*Bărbulescu v. Romania* [GC], §§ 108-111 по отношение на действия на частен работодател). По-специално, въпреки че предметът на член 8 е основно защитата на личността от произволна намеса от страна на публичните органи, той не просто задължава държавата да се въздържа от такава намеса. В допълнение към това основно отрицателно задължение може да има позитивни задължения, вътрешноприсъщи на ефективното зачитане на личния живот (*Lozovyye v. Russia*, § 36). Тези задължения може да включват предприемане на мерки, предназначени да осигурят уважение към личния живот дори в сферата на междуличностните отношения (вж. например *Evans v. the United Kingdom* [GC], § 75, въпреки че принципът първо е изложен в *Marckx v. Belgium*).

5. Принципите, приложими за оценка на позитивните и негативните задължения на държавата съгласно Конвенцията, са сходни. Трябва да се отчете необходимостта от постигане на справедлив баланс между конкуриращите се интереси на личността и на обществото като цяло, като целите по член 8, втори параграф, имат определено значение (*Hämäläinen v. Finland* [GC], § 65; *Gaskin v. the United Kingdom*, § 42; *Roche v. the United Kingdom* [GC], § 157). Когато делото се отнася до негативно задължение, Съдът трябва да прецени дали намесата е била в съответствие с изискванията на член 8, параграф 2, а именно в съответствие със закона, за преследване на легитимна цел и необходима в едно демократично общество. Това е анализирано по-подробно по-долу.

6. В случай на позитивно задължение Съдът преценява дали важноста на обсъждания интерес изисква налагане на търсеното от жалбоподателя позитивно задължение. Определени фактори са сметени за подходящи за оценката на съдържанието на позитивните задължения на държавите. Някои от тях се отнасят до жалбоподателя. Те се отнасят до важноста на въпросните интереси и до това дали се повдига въпрос за „основните ценности“, или за „съществените аспекти“ на личния живот, а също така до влиянието върху жалбоподателя на несъответствието между социалната реалност и закона, при което важен фактор за оценката, провеждана по член 8, е съгласуваността на административното управление и на правоприлагането в рамките на националната система. Други фактори са свързани с въздействието на предполагаемото позитивно задължение върху ответната държава. Въпросът е дали предполагаемото задължение е тясно и точно, или широко и неопределено (*Hämäläinen v. Finland* [GC], § 66).

7. Както в случая с негативните задължения, така и при изпълнение на своите позитивни задължения съгласно член 8 държавите се ползват с определена свобода на преценка. Редица фактори трябва да се вземат предвид при определяне на широтата на тази преценка. Когато става въпрос за особено важен аспект на съществуването или на идентичността на индивида, свободата на преценка, разрешена на държавата, ще бъде ограничена (например *X and Y v. the Netherlands*, §§ 24 и 27; *Christine Goodwin v. the United Kingdom* [GC], § 90; *Pretty v. the United Kingdom*, § 71). Когато обаче в държавите - членки на Съвета на Европа, няма консенсус по отношение на относителната важност на обсъжданите интереси или относно най-добрите средства за защита, особено когато случаят повдига чувствителни морални или етични въпроси, свободата на преценка ще бъде по-широка (*X, Y and Z v. the United Kingdom*, § 44; *Fretté v.*

France, § 41; *Christine Goodwin v. the United Kingdom* [GC], § 85). Често ще има и по-голяма свобода на преценка, ако от държавата се изисква да постигне баланс между конкуриращи се частни и публични интереси или права по Конвенцията (*Fretté v. France*, § 42; *Odièvre v. France* [GC], §§ 44-49; *Evans v. the United Kingdom* [GC], § 77; *Dickson v. the United Kingdom* [GC], § 78; *S. H. and Others v. Austria* [GC], § 94).

8. Макар изборът на средства за осигуряване на спазването на член 8 в областта на защитата срещу деяния на частни лица да е по принцип в границите на свободата на преценка на държавата, ефективното възпиране срещу тежки деяния, при които са засегнати основни ценности и основни аспекти на личния живот, изисква ефективни наказателноправни разпоредби. Следователно държавата има позитивно задължение по членове 3 и 8 от Конвенцията да приеме наказателноправни разпоредби, ефективно санкциониращи изнасилването, и да ги прилага на практика чрез ефективно разследване и наказателно преследване (*M. C. v. Bulgaria*). Децата и другите уязвими лица по-специално имат право на ефективна защита (*X and Y v. the Netherlands*, §§ 23-24 и 27; *August v. the United Kingdom* (dec.)); *M. C. v. Bulgaria*). В тази връзка Съдът например е приел, че държавата има задължение да защитава непълнолетно лице от злонамерено въвеждане в заблуждение (*K. U. v. Finland*, §§ 45-49). Съдът също така окачествява следните действия като тежки и подронващи човешкото достойнство: проникване в дома на жалбоподателката под формата на неразрешено влизане в нейния апартамент и инсталиране на проводници и скрити видеокамери вътре; сериозно, явно и изключително интензивно нахлуване в нейния личен живот под формата на неразрешено заснемане на най-съкровени аспекти на нейния личен живот, което е станало в неприкосновеността на нейния дом, последващо публично разпространение на тези видеоизображения и получаване на писмо, което я заплашва с публично унизяване. Освен това жалбоподателката е известна журналистка и съществува правдоподобна връзка между нейната професионална дейност и гореспоменатите прониквания, чиято цел е да я накарат да мълчи (*Khadija Ismayilova v. Azerbaijan*, § 116).

9. Позитивното задължение на държавата по член 8 да защитава физическия интегритет на личността може да обхване въпроси, свързани с ефективността на наказателното разследване (*Osman v. the United Kingdom*, § 128; *M. C. v. Bulgaria*, § 150; *Khadija Ismayilova v. Azerbaijan*, § 117). В последния случай Съдът е приел, че когато намесата по член 8 е под формата на заплашително поведение към разследващ журналист, който е силно критичен към правителството, от изключителна важност е властите да разследват дали заплахата е свързана с професионалната дейност на жалбоподателя и от кого е осъществена (*Khadija Ismayilova v. Azerbaijan*, §§ 119-120).

10. По отношение на по-малко сериозни действия между физически лица, които могат да подронят психическия интегритет, задължението на държавата съгласно член 8 да поддържа и прилага на практика адекватна правна рамка, осигуряваща защита, невинаги изисква установяване на ефикасна наказателноправна разпоредба, обхващаща конкретното деяние. Правната рамка може да се състои от гражданскоправни средства, които са в състояние да предоставят достатъчна защита (*K. U. v. Finland*, § 47; *X and Y v. the Netherlands*, §§ 24 и 27; *Söderman v. Sweden* [GC], § 85; *Tolić and Others v. Croatia* (dec.), §§ 94-95 и § 99). Освен това, що се отнася до правото на здраве, държавите членки имат редица позитивни задължения в това отношение по членове 2 и 8 (*Vasileva v. Bulgaria*, §§ 63-69; *İbrahim Keskin v. Turkey*, § 61).

11. Накратко, позитивните задължения на държавата по член 8, които предполагат, че властите имат задължение да прилагат наказателноправни механизми за ефективно разследване и преследване, се отнасят до твърдения за тежки актове на насилие от страна на частни лица. Независимо от това само значителни недостатъци в прилагането на съответните механизми представляват нарушение на позитивните задължения на държавата по член 8. Съответно Съдът няма да се занимава с твърдения за грешки или изолирани пропуски, тъй като не може да замени националните власти в оценката на фактите по делото, нито може да

вземе решение относно наказателната отговорност на предполагаемите извършители (*B. V. and Others v. Croatia* (dec.), § 151). Предишни дела, по които Съдът констатира, че член 8 изисква ефективно прилагане на наказателноправни механизми в отношенията между частни лица, се отнасят до сексуално насилие над психически увредено лице; твърдения за физическо нападение срещу жалбоподателя; побой над тринадесетгодишен от пълнолетен мъж, причинил множество физически наранявания; побой над лице, причинил редица наранявания по главата и изискващ приемане в болница, и сериозни случаи на домашно насилие (*ibid.*, § 154, с допълнителни препратки там). За разлика от това, що се отнася до по-малко сериозни действия между лица, които могат да причинят увреждане на психическото благосъстояние на някого, задължението на държавата съгласно член 8 да поддържа и прилага на практика адекватна правна рамка, осигуряваща защита, невинаги изисква наличие на ефективна наказателноправна уредба, обхващаща конкретното деяние. Правната рамка може да се състои от гражданскоправни средства, които са в състояние да осигурят достатъчна защита (*Noveski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia* (dec.), § 61).

12. Съдът също така формулира процесуалните задължения на държавата по член 8, които са особено уместни при определяне на свободата на преценка, предоставена на държавата членка. Анализът на Съда включва следните съображения: когато дискрецията, която може да попречи на упражняването на право по Конвенцията, се предоставя на национални органи, процесуалните гаранции, които са на разположение на лицата, са особено важни при преценката на това дали при определянето на регулаторната рамка държавата ответник е действала в рамките на своята свобода на преценка. Съществува установена съдебна практика, че макар член 8 да не съдържа изрични процесуални изисквания, процесът на вземане на решения, водещ до мерки за намеса, трябва да бъде справедлив и да гарантира уважение на интересите на физическото лице (*Buckley v. the United Kingdom*, § 76; *Tanda-Muzinga v. France*, § 68; *M. S. v. Ukraine*, § 70). По-специално това изисква жалбоподателят да бъде включен в този процес (*Lazoriva v. Ukraine*, § 63).

13. В някои случаи, когато приложимите принципи са сходни, Съдът не намира за необходимо да определи дали процесното национално решение представлява „намеса“ в упражняването на правото на зачитане на личния или семейния живот или трябва да се определи като такова, свързано с неизпълнение от страна на държавата ответник на позитивно задължение (*Nunez v. Norway*, § 69; *Osman v. Denmark*, § 53; *Konstatinov v. the Netherlands*, § 47).

С. В случай на негативно задължение, била ли е намесата „предвидена в закона“?

14. Съдът многократно потвърждава, че всяка намеса от страна на публичен орган в правото на лицето на зачитане на личния живот и кореспонденцията трябва да бъде предвидена в закона. Този израз изисква не само спазване на вътрешното законодателство, но се отнася и до качеството на това законодателство, като изисква то да е съвместимо с принципа на върховенството на правото (*Halford v. the United Kingdom*, § 49).

15. Националният закон следва да бъде ясен, предвидим и достатъчно достъпен (*Silver and Others v. the United Kingdom*, § 87). Той следва да бъде достатъчно предвидим, за да даде възможност на хората да действат в съответствие със закона (*Lebois v. Bulgaria*, §§ 66-67, с допълнителни препратки там относно вътрешните правила в затвора), и трябва ясно да очертае обхвата на правото на преценка на публичните органи. Например, както Съдът формулира в контекста на надзора, законът трябва да бъде достатъчно ясно формулиран, за да даде на гражданите адекватно указание за условията и обстоятелствата, при които властите са оправомощени да прибегват до всякакви мерки за тайно наблюдение и събиране на данни (*Shimovolos v. Russia*, § 68). По делото *Vukota-Bojić v. Switzerland* Съдът намира нарушение на член 8 поради липсата на яснота и прецизност в националните правни

разпоредби, послужили за правно основание за провеждане на наблюдение на жалбоподателката от нейното застрахователно дружество след злополука.

16. Изискването за яснота се прилага към обхвата на право на преценка, упражнявано от публичните органи. Вътрешното право трябва да посочва с разумна яснота обхвата и начина на упражняване на съответната свобода на преценка, предоставена на публичните органи, така че да се гарантира на лицата минималната степен на защита, на която те имат право по силата на върховенството на закона в едно демократично общество (*Piechowicz v. Poland*, § 212). Фактът, че делото на жалбоподателя е първото по рода си по приложимото законодателство и че съдът е потърсил насоки от СЕС относно тълкуването на съответното европейско право, не прави тълкуването и прилагането на законодателството от националните съдилища произволни или непредсказуеми (*Satakunnan Markkinapörssi Oy and Satamedia Oy v. Finland* [GC], § 150).

17. По отношение на предвидимостта - изразът „предвидени в закона“ предполага по-специално, че вътрешното законодателство трябва да бъде достатъчно предвидимо в разпоредбите си, за да даде на хората адекватно указание за обстоятелствата и условията, при които властите имат право да прибегват до мерки, засягащи техните права съгласно Конвенцията (*Fernández Martínez v. Spain* [GC], § 117). Предсказуемостта не трябва да бъде задължително определена. По делото *Slivenko v. Latvia* [GC] жалбоподателите трябва да са били в състояние да предвидят в разумна степен, поне след консултация с юридически експерти, че ще бъдат считани за обхванати от закона (вж. също *Dubská and Krejzová v. the Czech Republic* [GC], § 171). Абсолютна сигурност по този въпрос не би могло да се очаква (§ 107). Трябва да се отбележи също така, че професията на жалбоподателя може да бъде фактор, който трябва да се вземе предвид, тъй като предоставя индикация за неговата способност да предвиди правните последици от действията си (*Versini-Campinchi and Crasnianski v. France*, § 55).

18. Законността изисква също така да има адекватни гаранции, осигуряващи спазването на правата по член 8 на дадено лице. Отговорността на държавата да защитава личния и семейния живот често включва позитивни задължения, които осигуряват надлежно зачитане на правата по член 8 на национално ниво. Съдът например установява нарушение на правото на личен живот поради липсата на ясни законови разпоредби, инкриминиращи акта на скрито заснемане на голо дете (*Söderman v. Sweden* [GC], § 117).

19. Дори когато буквата и духът на действащата към момента на събитията национална разпоредба са били достатъчно точни, тълкуването и прилагането ѝ от националните съдилища към обстоятелствата по делото на жалбоподателя не трябва да бъде явно необосновано и следователно непредвидимо по смисъла на член 8, § 2. Например по делото *Altay v. Turkey (no. 2)* широкото тълкуване на вътрешната разпоредба не е отговаряло на изискването на Конвенцията за законосъобразност (§ 57).

20. Констатацията, че въпросната мярка не е „предвидена в закона“, е достатъчна Съдът да приеме, че е налице нарушение на член 8 от Конвенцията. Следователно не е необходимо да се изследва дали въпросната намеса преследва „легитимна цел“, или е „необходима в едно демократично общество“ (*M. M. v. the Netherlands*, § 46; *Solska and Rybicka v. Poland*, § 129). По делото *Mozer v. the Republic of Moldova and Russia* [GC] Съдът констатира, че независимо дали е налице правно основание за намеса в правата на жалбоподателя, намесата не отговаря на другите условия, посочени в член 8, § 2 (§ 196). Намесата също може да се счита за „непредвидена в закона“ в резултат на незаконна мярка по член 5, § 1 (*Blyudik v. Russia*, § 75).

D. Преследва ли намесата легитимна цел?

21. Член 8, § 2 изброява легитимните цели, които могат да оправдаят намесата в правата,

защитени в член 8: „в интерес на националната сигурност, обществената безопасност или на икономическото благосъстояние на страната, за предотвратяване на безредици или престъпления, за защита на здравето и морала или на правата и свободите на другите“. Съдът обаче отбелязва, че практиката му трябва да бъде съвсем сбита, когато проверява наличието на легитимна цел по смисъла на втори параграф на членове от 8 до 11 от Конвенцията (*S. A. S. v. France* [GC], § 114). Ответното правителство е длъжно да докаже, че намесата е преследвала легитимна цел (*Mozer v. the Republic of Moldova and Russia* [GC], § 194; *P.T. v. the Republic of Moldova*, § 29).

22. Съдът е установил например, че имиграционните мерки може да бъдат оправдани със запазването на икономическото благосъстояние на страната по смисъла на член 8, § 2, а не с предотвратяването на безредици, ако целта на правителството е била да регулира пазара на труда поради гъстотата на населението (*Berrehab v. the Netherlands*, § 26). Съдът също така констатира, че както икономическото благосъстояние, така и защитата на правата и свободите на другите са легитимната цел на големите правителствени проекти като например разширяването на летище (*Hatton and Others v. the United Kingdom* [GC], § 121).

23. Съдът констатира, че забраната за покриване на лицето изцяло на обществени места служи за легитимна цел, като взема предвид гледната точка на ответната държава, че лицето играе важна роля в социалното взаимодействие. Поради това той приема, че бариерата, издигната пред другите чрез покривало, прикриващо лицето, се възприема от ответната държава като нарушаваща правото на другите да живеят в пространство на социализация, което улеснява съвместния живот (*S. A. S. v. France* [GC], § 122).

24. По делото *Toma v. Romania* обаче Съдът констатира, че правителството не е предоставило легитимно основание за разрешаване на журналистите да публикуват изображения на задържано под стража лице, когато няма причина за това, свързана с обществената безопасност (§ 92). По делото *Aliyev v. Azerbaijan* Съдът не приема, че претърсването и изземването в дома и офиса на жалбоподателя са преследвали законни цели, изброени в член 8, § 2 (§§ 183-188).

25. В някои случаи Съдът констатира, че оспорената мярка няма рационална основа или връзка с която и да е от легитимните, предвидени в член 8 § 2, което само по себе си е достатъчно за нарушение на този член. Независимо от това, Съдът счита, че намесата повдига сериозен въпрос с пропорционалността на всяка възможна легитимна цел, поради което той също така разглежда и този аспект (*Mozer v. the Republic of Moldova and Russia* [GC], §§ 194-196; *P.T. v. the Republic of Moldova*, §§ 30-33).

Е. Намесата „необходима ли е в едно демократично общество“?

26. За да определи дали определено нарушение на член 8 е „необходимо в едно демократично общество“, Съдът балансира интересите на държавата членка с правото на жалбоподателя. В едно ранно и водещо дело по член 8 Съдът пояснява, че „необходимо“ в този контекст няма гъвкавостта на изрази като „полезно“, „разумно“ или „желателно“, но предполага наличието на „належаща обществена нужда“ за въпросната намеса. Всеки национален орган трябва да направи първоначалната оценка належащата обществена нужда във всеки отделен случай; съответно на него е предоставена свобода на преценка. Въпреки това решението им остава предмет на контрол от страна на Съда. Ограничаването на право по Конвенцията не може да се счита за „необходимо в едно демократично общество“ – чиито два отличителни белега са толерантност и широта на кръгзора, - освен ако наред с другото не е пропорционално на преследваната легитимна цел (*Dudgeon v. the United Kingdom*, §§ 51-53).

27. Впоследствие Съдът потвърждава, че при определяне на това дали оспорваните мерки са „необходими в едно демократично общество“ той ще прецени дали в светлината на делото като цяло причините, които са посочени, са относими и достатъчни и дали мерките са били

пропорционални на преследваните легитимни цели (*Z v. Finland*, § 94). Съдът допълнително пояснява това изискване, като посочва, че понятието „необходимост“ по смисъла на член 8 означава, че намесата трябва да съответства на належаща обществена нужда и по-специално да остане пропорционална на преследваната легитимна цел. Когато определя дали намесата е била „необходима“, Съдът ще вземе предвид свободата на преценка, която държавните органи имат, но задължение на държавата ответник е да докаже наличието на належаща обществена нужда зад намесата (*Piechowicz v. Poland*, § 212). Съдът потвърждава ръководните принципи относно свободата на преценка по делото *Paradiso and Campanelli v. Italy* [GC], §§ 179-184.

28. Що се отнася до общите мерки, предприети от националното правителство, от практиката на Съда следва, че за да определи пропорционалността на общата мярка, Съдът трябва да оцени преди всичко законодателния избор, който стои в нейната основа. Качеството на парламентарния и на съдебния преглед на необходимостта от мярката е от особено значение в това отношение, включително за функционирането на съответната свобода на преценка. Процесуалните гаранции, с които разполага засегнатото лице, ще бъдат особено съществени при преценката дали при определянето на регулаторната рамка държавата ответник е останала в рамките на своята свобода на преценка. По-конкретно Съдът трябва да провери дали процесът на вземане на решения, водещ до мерки за намеса, е бил справедлив и в състояние да зачете интересите на лицето, които са защитени от член 8 (*A.-M. V. v. Finland*, §§ 82-84).

F. Отношение между член 8 и други разпоредби на Конвенцията и нейните протоколи

29. Съдът е господар на характеризирането, което трябва да бъде направено на фактите по делото, и не е обвързан с характеризирането, направено от жалбоподателя или от правителството (*Soares de Melo Portugal*, § 65; *Mitovi v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, § 49; *Macready v. the Czech Republic*, § 41; *Havelka and Others v. the Czech Republic*, § 35). Поради това Съдът преценява по кой член/членове ще бъдат разгледани оплакванията (*Radomilja and Others v. Croatia* [GC], § 114); *Sudita Keita v. Hungary*, § 24).

1. Личен и семеен живот

а. Член 2 (право на живот)¹ и член 3 (забрана за изтезания)²

30. По отношение на защитата на физическия и психическия интегритет на дадено лице от деянията на други лица Съдът е приел, че позитивните задължения на властите - в някои случаи по член 2 или 3, а в други случаи по член 8, взет самостоятелно или във връзка с член 3 от Конвенцията - може да включват задължение те да поддържат и прилагат на практика адекватна правна рамка, осигуряваща защита срещу актове на насилие от частни лица (вж. *inter alia Söderman v. Sweden* [GC], § 80 с допълнителни отправки там) или срещу медицинска небрежност (вж. § 127 в *Nicolae Virgiliu Tănase v. Romania* [GC] с допълнителни отправки там). Въпреки това в случай на пътнотранспортно произшествие, при което дадено лице е получило неумишлено причинени животозастрашаващи наранявания, Голямата камера не намира за приложими член 3 или 8, а по-скоро прилага член 2 (*ibid.*, §§ 128-132).

¹ Вж. ръководството по *член 2 (право на живот)*.

² Вж. ръководството по член 3 (забрана за изтезания) – в момента в процес на подготовка.

31. В своята практика по членове 3 и 8 Съдът подчертава колко е важно децата и другите уязвими членове на обществото да се възползват от държавна закрила, когато тяхното физическо и психическо благосъстояние е застрашено (*Wetjen and Others v. Germany*, § 74, *Tlapak and Others v. Germany*, § 87; *A and B v. Croatia*, §§ 106-113). В две дела срещу Германия Съдът повтаря, че фактът на редовното биене с пръчка на собствените деца достига необходимото ниво на тежест, за да попадне в обхвата на член 3 (*Wetjen and Others v. Germany*, § 76; *Tlapak and Others v. Germany*, § 89). Съответно, за да предотврати каквото и да е риск от малтретиране съгласно член 3, Съдът смята за похвална забраната от държавите членки на всички форми на телесно наказание на деца. Но за да се гарантира спазването на член 8, такава забрана следва да се прилага чрез пропорционални мерки, така че да е практична и ефективна и да не остане на теория (*Wetjen and Others v. Germany*, §§ 77-78; *Tlapak and Others v. Germany*, §§ 90-91).

32. Съдът е заявил, че когато третирането не попада в обхвата на член 3, то все пак може да наруши член 8 (*Wainwright v. the United Kingdom*, § 43, относно обиските на голо). Поспециално условията на задържане могат да доведат до нарушение на член 8, когато не достигнат нивото на тежест, необходимо за нарушение на член 3 (*Raninen v. Finland*, § 63). Съдът често намира нарушение на член 3 от Конвенцията поради лошите условия на задържане, когато липсата на достатъчно разделяне между санитарните помещения и останалата част от килията е само един елемент от тези условия (*Szafrański v. Poland*, §§ 24 и 38). По делото *Szafrański v. Poland* Съдът констатира, че националните власти не са изпълнили позитивното си задължение да осигурят минимално лично пространство на жалбоподателя и следователно са нарушили член 8, когато жалбоподателят е трябвало да използва тоалетната в присъствието на други затворници и поради това е бил лишен от базисно лично пространство в ежедневието си (§§ 39-41).

33. По подобен начин, въпреки че правото на здраве не е право, гарантирано от Конвенцията и протоколите към нея, държавите членки имат редица позитивни задължения в тази връзка съгласно членове 2 и 8. Те трябва, на първо място, да приемат разпоредби, изискващи публичните и частните болници да предприемат подходящи мерки за защита на физическия интегритет на пациентите си, и второ, да предоставят на жертвите на медицинска небрежност процедура, която може да им осигури, ако е необходимо, обезщетение за вреди. Тези задължения се прилагат съгласно член 8 в случай на увреждане, което не застрашава правото на живот, обезпечено съгласно член 2 (*Vasileva v. Bulgaria*, §§ 63-69; *İbrahim Keskin v. Turkey*, § 61; и *Mehmet Ulusoy and Others v. Turkey*, §§ 92-94).

34. Процесуалните задължения по член 2 за провеждане на ефективно разследване на предполагаеми нарушения на правото на живот могат да влязат в противоречие със задълженията на държавата по член 8 (*Solska and Rybicka v. Poland*, §§ 118-119). Държавните органи са длъжни да намерят надлежен баланс между изискванията за ефективно разследване съгласно член 2 и защитата на правото на зачитане на личния и семейния живот (съгласно член 8) на засегнатите от разследването лица (§ 121). Делото *Solska and Rybicka v. Poland* засяга ексхумацията в контекста на наказателно производство на останките на починалите лица против желанията на техните семейства; полското национално законодателство не е предвиждало механизъм за преценка на пропорционалността на решението, с което се разпорежда ексхумацията. В резултат на това Съдът констатира, че намесата не е „предвидена в закона“ и следователно представлява нарушение на член 8 (§§ 126-128).

в. Член 6 (право на справедлив процес)³

35. Процесуалният аспект на член 8 е тясно свързан с правата и интересите, защитени от член 6 от Конвенцията. Член 6 предоставя процесуална гаранция, а именно „правото на съд“ при определянето на „гражданските права и задължения“, докато процесуалното изискване на член 8 не обхваща само административните производства, както и съдебните производства, но също така е спомагателен инструмент за постигане на по-широката цел – осигуряване на подходящо зачитане *inter alia* на семейния живот (*Tapia Gasca and D. v. Spain*, §§ 111-113; *Bianchi v. Switzerland*, § 112; *McMichael v. the United Kingdom*, § 91; *B. v. the United Kingdom*, §§ 63-65; *Golder v. the United Kingdom*, § 36). Разликата между целта, преследвана от съответните гаранции, предвидени в членове 6 и 8, може, предвид конкретните обстоятелства, да оправдае разглеждането на един и същ набор от факти по двата члена (сравни *O. v. the United Kingdom*, §§ 65-67; *Golder v. the United Kingdom*, §§ 41-45; *Macready v. the Czech Republic*, § 41; *Bianchi v. Switzerland*, § 113).

36. Въпреки това в някои случаи, когато става дума за семейния живот и жалбоподателите се позовават на членове 6 и 8, Съдът решава да проучи единствено фактите по член 8. Според Съда процесуалният аспект по член 8 изисква процедурата за вземане на решения, водещи до мерки за намеса, да е справедлива и да осигурява зачитане на интересите, гарантирани от този член (*Soares de Melo v. Portugal*, § 65; *Santos Nunes v. Portugal*, § 56; *Havelka and Others v. the Czech Republic*, §§ 34-35; *Wallová and Walla v. the Czech Republic*, § 47; *Kutzner v. Germany*, § 56; *McMichael v. the United Kingdom*, § 87; и *Mehmet Ulusoy and Others v. Turkey*, § 109). Следователно съгласно член 8 Съдът може също да вземе предвид формата и продължителността на процеса на вземане на решения (*Macready v. the Czech Republic*, § 41). Също така държавата трябва да предприеме всички подходящи мерки за събиране на родители и деца (*Santos Nunes v. Portugal*, § 56).

37. Дали дадено дело е било разгледано в разумен срок - както се изисква от член 6, § 1 от Конвенцията, - също представлява част от процесуалните изисквания, съдържащи се в член 8 (*Ribić v. Croatia*, § 92). Освен това Съдът е разгледал жалба за неизпълнение на решение относно правото на жалбоподателите да имат контакт само по член 8 (*Mitovi v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, § 49). По същия начин Съдът е решил да проучи само по член 8 бездействието, липсата на усърдие на държавата и прекомерната продължителност на производството за изпълнение на решението за предоставяне на жалбоподателя на попечителството над детето (*Santos Nunes v. Portugal*, §§ 54-56).

38. Освен това в няколко случая, когато е установена тясна връзка между оплакванията, повдигнати по член 6 и член 8, Съдът е разгледал оплакването по член 6 като част от жалбата по член 8 (*Anghel v. Italy*, § 69; *Diamante and Pelliccioni v. San Marino*, § 151; *Kutzner v. Germany*, § 57; *Labita v. Italy* [GC], § 187). По делото *G. B. v. Lithuania* Съдът не е счел за необходимо да проверява отделно дали е имало нарушение на член 6, § 1, при положение че е установил, че процесуалните права на жалбоподателката са били спазени при разглеждане на жалбите ѝ по член 8 (§ 113).

39. По делото *Y. v. Slovenia* Съдът разглежда дали националният съд е постигнал подходящ баланс между защитата на правото на жалбоподателя на личен живот и личен интегритет и правата на защита на подсъдимия, когато жалбоподателят е бил разпитван от подсъдимия по

³ Вж. ръководствата по член 6 (право на справедлив процес) – [Гражданскоправен аспект](#) и [Наказателноправен аспект](#).

време на наказателно производство относно твърдени сексуални посегателства (§§ 114-116).

40. В случаите, свързани с отношенията на дадено лице с неговото дете, съществува задължение да се проявява изключително старание поради риска с течение на времето проблемът да се разреши фактически. Това задължение, което е решаващо при преценката дали дадено дело е разгледано в разумен срок, както се изисква от член 6, § 1 от Конвенцията, също представлява част от процесуалните изисквания, съдържащи се в член 8 (*Süß v. Germany*, § 100; *Strömblad v. Sweden*, § 80; *Ribić v. Croatia*, § 92).

41. По делото *Altay v. Turkey (no. 2)*, §§ 47-52 и § 56, виждането на Съда за естеството на отношенията адвокат – клиент, което попада в обхвата на „личния живот“, натежава сериозно в преценката му дали производството, в което жалбоподателят оспорва ограничението на правото му да комуникира поверително със своя адвокат в затвора, е управлявано от „гражданскоправния“ аспект на член 6 (§ 68). Процесуалният аспект на член 8 е тясно свързан с правата и интересите, защитени от член 6 от Конвенцията.

с. Член 9 (свобода на мисълта, съвестта и религията)⁴

42. Въпреки че член 9 урежда свободата на мисълта, съвестта и религиозните въпроси, Съдът е установил, че разкриването на информация за лични религиозни и философски убеждения може да ангажира и член 8, тъй като такива убеждения засягат някои от най-интимните аспекти на личния живот (*Folgerø and Others v. Norway* [GC], § 98, където налагането на задължение на родителите да разкриват подробна информация на училищните власти относно своите религиозни и философски убеждения може да представлява нарушение на член 8 от Конвенцията, въпреки че в самото дело родителите не са били задължени да разкриват собствените си убеждения).

д. Член 10 (свобода на изразяване)⁵

43. В случаите, които изискват правото на зачитане на личния живот да бъде балансирано с правото на свобода на изразяване, Съдът счита, че на теория резултатът от жалбата не трябва да е различен в зависимост от това дали тя е подадена в Съда по член 8 от Конвенцията от лицето, което е било обект на новинарския доклад, или по член 10 от издателя. Всъщност по принцип тези права заслужават равно зачитане (*Couderc and Hachette Filipacchi Associés v. France* [GC], § 91; *Satakunnan Markkinapörssi Oy and Satamedia Oy v. Finland* [GC], § 123; *Medžlis Islamske Zajednice Brčko and Others v. Bosnia and Herzegovina* [GC], § 77). Съответно свободата на преценка на теория трябва да бъде еднаква и в двата случая. Относимите критерии, дефинирани от съдебната практика, са следните: приносът към дебат от общ интерес; степента на известност на засегнатото лице; предметът на новинарския доклад; предишното поведение на съответното лице; съдържанието, формата и последиците от публикацията и когато е подходящо - обстоятелствата, при които са направени снимките (*Couderc and Hachette Filipacchi Associés v. France*, §§ 90-93; *Von Hannover v. Germany (no. 2)* [GC], §§ 108-113; *Axel Springer AG v. Germany* [GC], §§ 89-95). Освен това в рамките на жалбата, подадена съгласно член 10, Съдът разглежда начина, по който е получена информацията, нейната достоверност и тежестта на наказанието, наложено на журналистите или издателите (*Satakunnan Markkinapörssi Oy and Satamedia Oy v. Finland* [GC], § 165). Някои от тези критерии

⁴ Вж. ръководството по *член 9 (свобода на мисълта, съвестта и религията)*.

⁵ Вж. ръководството по *член 10 (свобода на изразяване)*.

може да бъдат повече или по-малко относими в зависимост от конкретните обстоятелства по делото (вж. за дело относно масовото събиране, обработката и публикуването на данъчни данни, *ibid.*, § 166), а в зависимост от контекста може да се приложат и други критерии (*Medžlis Islamske Zajednice Brčko and Others v. Bosnia and Herzegovina* [GC], § 88). По отношение на начина, по който е получена информацията, Съдът е приел, че пресата обикновено трябва да има право да разчита на съдържанието на официални доклади без допълнителна проверка на фактите, представени в документа (*Bladet Tromsø and Stensaas v. Norway* [GC], § 68; *Mityanin and Leonov v. Russia*, § 109).

44. Съдът се е произнесъл относно обхвата на правото на зачитане на личния живот, защитено от член 8, във връзка със свободата на изразяване, гарантирана от член 10 на доставчици на услуги в информационното общество като Google Inc. в *Tamiz v. the United Kingdom* (dec.) и на интернет архиви, управлявани от медия, в *M. L. and W. W. v. Germany*.

е. Член 14 (забрана за дискриминация)⁶

45. По много дела член 8 е бил разглеждан във връзка с член 14.

46. Например по отношение на еднополовите двойки Съдът придава значение на продължаващото международно движение за законово признаване на еднополовите съюзи (*Oliari and Others v. Italy*, §§ 178 и 180-185), но оставя отворена възможността за държавите да ограничават достъпа до брак само за двойки от различен пол (*Schalk and Kopf v. Austria*, § 108). По делото *Beizaras and Levickas v. Lithuania* жалбоподателите, двама млади мъже, публикуват своя снимка, на която се целуват, на публична страница във фейсбук. Тази онлайн публикация получава стотици вирулентно хомофобски коментари. Въпреки че жалбоподателите искат, прокурорите и националните съдилища отказват да образуват наказателно производство, установявайки, че поведението на жалбоподателите е било „ексцентрично“ и не съответства на „традиционните семейни ценности“ в страната. Съдът сочи, че омразните коментари срещу жалбоподателите и като цяло срещу хомосексуалната общност са предизвикани от предубедено отношение към тази общност и че същата тази дискриминационна мисловна нагласа е в основата на провала от страна на съответните публични органи да изпълнят позитивното си задължение да проведат ефективно разследване дали тези коментари представляват подбуждане към омраза и насилие. Съдът стига до заключението, че жалбоподателите са претърпели дискриминация поради своята сексуална ориентация (§§ 106-116, § 129).

47. По отношение на дискриминацията, основана на пола, Съдът отбелязва, че напредъкът на равенството между половете днес е основна цел за държавите - членки на Съвета на Европа, и следва да се изтъкнат много важни причини, преди такова различно третиране да може да бъде сметнено за съвместимо с Конвенцията. По-конкретно позоваването на традициите, общите предположения или преобладаващите социални нагласи в дадена страна не са достатъчно основание за разликата в третирането на основата на пола. Например по дело, отнасящо се до носенето на моминско име на жената след брака, Съдът установява, че значението, свързано с принципа на недискриминация, пречи на държавите да налагат традиции, произтичащи от първичната роля на мъжа и второстепенната роля на жената в семейството (*Ünal Tekeli v. Turkey*, § 63). Съдът е приел също така, че проблемът със стереотипизирането на определена група в обществото се състои в това, че то пречатства

⁶ Вж. ръководството по [член 14 \(забрана за дискриминация\)](#).

индивидуалната оценка на капацитета и потребностите на нейните членове (*Carvalho Pinto de Sousa Morais v. Portugal*, § 46 с допълнителни препратки там).

48. По делото *Alexandru Enache v. Romania* жалбоподателят, осъден на седем години лишаване от свобода, е искал да се грижи за детето си, което било само на няколко месеца. Молбите му за отлагане на изпълнението на наказанието обаче са отхвърлени от съдилищата с мотива, че такава мярка, която е била на разположение на осъдени майки до първия рожден ден на детето им, трябва да се тълкува стриктно и че жалбоподателят като мъж не може да поиска нейното прилагане по аналогия. Съдът констатира, че жалбоподателят може да твърди, че е в сходно положение с това на жена затворник (§§ 68-69). Въпреки това, позовавайки се на международното право, той отбелязва, че майчинството се ползва със специална закрила, и приема, че властите не са нарушили член 14 във връзка с член 8 (§ 77).

49. По отношение на разликата в третирането на деца, родени във или извън брака, Съдът е заявил, че трябва да се изтъкнат много важни причини, преди да се приеме, че тази разлика в третирането е съвместима с Конвенцията (*Sahin v. Germany* [GC], § 94; *Mazurek v. France*, § 49; *Camp and Bourimi v. the Netherlands*, §§ 37-38). Същото важи и за разликата в третирането на бащата на дете, родено от връзка, при която страните живеят заедно извън брак, в сравнение с бащата на дете, родено от брачна връзка (*Sahin v. Germany* [GC], § 94).

50. Съдът е установил нарушение на член 14 във връзка с член 8 в резултат на отказа на властите да оставят семейна двойка от две националности да запази собствените си фамилни имена след брака (*Losonci Rose and Rose v. Switzerland*, § 26). Установено е нарушение и по отношение на забрана за осиновяване на руски деца от американски граждани по делото *A. H. and Others v. Russia*. Когато държавата е надхвърлила задълженията си по член 8 и е създавала право на осиновяване във вътрешното си законодателство, тя не може да прилага дискриминационни мерки по смисъла на член 14. Според Съда правото на жалбоподателите да кандидатстват за осиновяване и техните молби да се разгледат справедливо попада в общия обхват на личния живот съгласно член 8.

51. Когато отнемането на родителските права се е основавало на различие, което по същество произтича от религиозни съображения, Съдът приема, че е имало нарушение на член 8 във връзка с член 14 (*Hoffmann v. Austria*, § 36, относно отнемането на родителски права от жалбоподателката, след като тя се е развела с бащата на двете им деца, тъй като е последователка на „Свидетели на Йехова“).

52. По дело, в което полицията не е успяла да защити жители роми от предварително планирана атака срещу домовете им от тълпа, мотивирана от антиромски настроения, Съдът установява нарушение на член 8 във връзка с член 14 (*Burlya and Others v. Ukraine*, §§ 169-170).

53. Съдът също така намира нарушение на член 8 във връзка с член 14 по дело, в което осъдени затворници може да имат четиричасови кратки свиждания и дълги свиждания с продължителност дни, докато затворниците, задържани под стража, са имали право само на тричасови кратки свиждания и никакви продължителни свиждания (*Chaldayev v. Russia*, §§ 69-83).

54. По делото *Cînța v. Romania* вътрешните съдилища са поставили ограничения върху правата за контакт на жалбоподателя по отношение на дъщеря му. Съдът констатира нарушение на член 14 във връзка с член 8, тъй като местните съдилища са основали своите решения на психичното разстройство на жалбоподателя, без да преценяват въздействието на психичното заболяване спрямо неговите възможности да полага грижи или безопасността на детето.

2. Жилище и кореспонденция

а. Член 2 (право на живот)⁷

55. Що се отнася до намесата в жилището, Съдът е установил паралели между позитивните задължения на държавата по член 8 от Конвенцията, член 1 от Протокол № 1 и член 2 от Конвенцията (*Kolyadenko and Others v. Russia*, § 216).

б. Член 10 (свобода на изразяване)⁸

56. Въпреки че обикновено наблюдението или телефонното подслушване се разглежда само по член 8, такава мярка може да бъде толкова тясно свързана с проблем, попадащ в обхвата на член 10 – например ако се използват специални правомощия за заобикаляне на защитата на журналистически източник, – че Съдът да разгледа делото по двата члена едновременно (*Telegraaf Media Nederland Landelijke Media B. V. and Others v. the Netherlands*). В цитираното дело Съдът намира нарушение и на двата члена. Той приема, че законът не е осигурил адекватни гаранции във връзка с наблюдението на журналистите с оглед на разкриването на техните източници.

с. Член 13 (право на ефективно средство за защита)⁹

57. По дело, свързано с претърсвания на дома, Съдът констатира, че самата възможност за дисциплинарно производство срещу полицейските служители, извършили претърсванията, не представлява ефективно средство за защита за целите на Конвенцията. В случай на намеса в правото на зачитане на жилището средството за защита е ефективно, ако жалбоподателят има достъп до процедура, която му позволява да оспори законността на претърсванията и изземванията и да получи обезщетение, когато е подходящо (*Posevini v. Bulgaria*, § 84).

58. Що се отнася до телефонните разговори, в решението по делото *İrfan Güzel v. Turkey* (§§ 94-99), след като установява, че не е имало нарушение на член 8 поради подслушването на телефонните обаждания на жалбоподателя в хода на наказателното производство срещу него, Съдът приема, че е имало нарушение на член 13 във връзка с член 8 (вж. също и позоваванията на решението *Roman Zakharov v. Russia* [GC]). В сферата на тайното наблюдение, където злоупотребите са потенциално лесни и биха могли да имат вредни последици за демократичното общество като цяло, по принцип е желателно надзорът да бъде поверен на съдия, тъй като съдебният контрол предлага най-добрите гаранции за независимост, безпристрастност и подходяща процедура (*Roman Zakharov v. Russia* [GC], § 233; *İrfan Güzel v. Turkey*, § 96). Препоръчително е да се уведоми засегнатото лице след прекратяване на мерките за наблюдение веднага щом уведомяването може да бъде извършено, без да се застрашава целта на ограничението (*Roman Zakharov v. Russia* [GC], §§ 287 и сл.; *İrfan Güzel v. Turkey*, § 98). За да може да оспори решението, даващо основание за прехващане на съобщенията, на жалбоподателя трябва да бъде предоставен минимален обем информация за решението - например датата на неговото вземане и кой орган го е издал (*Roman Zakharov v. Russia* [GC], §§ 291 и сл.; *İrfan Güzel v. Turkey*, § 105). В крайна сметка „ефективно средство за защита“ по смисъла на член 13 в контекста на тайното наблюдение

⁷ Вж. ръководството по [член 2 \(право на живот\)](#).

⁸ Вж. ръководството по [член 10 \(свобода на изразяване\)](#).

⁹ Вж. ръководството по [член 13 \(право на ефективно средство за защита\)](#).

трябва да означава „средство за защита, което е толкова ефективно, колкото може да бъде, като се вземе предвид ограниченият обхват на защитата, присъща на всяка система за тайно наблюдение“ (*İrfan Güzel v. Turkey*, § 99).

d. Член 14 (забрана за дискриминация)¹⁰

59. По делото *Larkos v. Cyprus* [GC] Съдът приема, че по-неблагоприятното положение на наемателите на имоти - държавна собственост, в сравнение с наемателите, наемащи от частни наемодатели, по отношение на евикцията нарушава член 14 във връзка с член 8 от Конвенцията. По делото *Strunjak and Others v. Croatia* (dec.) той не намира за дискриминационно, че само наематели, обитаващи държавни апартаменти, имат възможност да ги закупят, докато наемателите на частни апартаменти нямат такава възможност. По делото *Bah v. the United Kingdom* Съдът изучава условията за достъп до социални жилища. По делото *Karner v. Austria* той изследва въпроса за правото на наследяване на наемането в рамките на еднополова двойка (вж. също *Kozak v. Poland* и сравни с *Korelc v. Slovenia*, когато било невъзможно за човек, полагал ежедневни грижи за наемателя, с когото е живял, да успее да наследи наемането след смъртта на последния). Други дела се отнасят за членове 14 и 8 във взаимна връзка (*Gillow v. the United Kingdom*, §§ 64-67; *Moldovan and Others v. Romania* (no. 2)).

e. Член 34 (индивидуални жалби)^{11 12}

60. В случаите, свързани с прехващане на писмо, адресирано до или получено от Съда, може също да е приложим член 34 от Конвенцията, който не допуска никакво възпрепятстване на ефективното упражняване на правото на индивидуална жалба (*Yefimenko v. Russia*, §§ 152-165; *Kornakovs v. Latvia*, § 157; *Chukayev v. Russia*, § 130). Всъщност, за да функционира ефективно системата на индивидуални жалби, въведена съгласно член 34 от Конвенцията, жалбоподателите или потенциалните жалбоподатели трябва да могат свободно да общуват със Съда, без да бъдат подлагани на какъвто и да било натиск от властите да оттеглят или да променят жалбата си (*Salman v. Turkey* [GC], § 130). Забавянето от затворническите власти да изпратят писмата до Съда представлява пример за пречка, забранена от второто изречение на член 34 от Конвенцията (*Poleshchuk v. Russia*, § 28), също както и отказът на властите да изпратят в Съда първоначалното писмо на жалбоподателя, който е задържан (*Kornakovs v. Latvia*, §§ 165-167).

f. Член 1 от Протокол № 1 (защита на собствеността)¹³

61. Възможно е да има значително прекриване между понятията „жилище“ и „собственост“ съгласно член 1 от Протокол № 1, но съществуването на „жилище“ не зависи от наличието на право или интерес, свързани с недвижима собственост (*Surugiu v. Romania*, § 63). Физическо лице може да има право на собственост върху определена сграда или земя за целите на член 1 от Протокол № 1, без да има достатъчно връзки с имота, за да може той да представлява негово „жилище“ по смисъла на член 8 (*Khamidov v. Russia*, § 128).

¹⁰ Вж. ръководството по член 14 (забрана за дискриминация).

¹¹ Вж. също главата за кореспонденцията на затворниците.

¹² Вж. *Практическо ръководство върху критериите за допустимост*.

¹³ Вж. също ръководството по член 1 от Протокол № 1 (защита на собствеността).

62. С оглед на решаващото значение на правата на идентичност, самоопределение и физически и психически интегритет на индивида, гарантирани съгласно член 8, свободата на преценка, предоставена на държавите по жилищните въпроси, е по-тясна по отношение на правата, гарантирани от член 8, отколкото по отношение на тези, защитени от член 1 от Протокол № 1 (*Gladysheva v. Russia*, § 93). Някои мерки, които представляват нарушение на член 8, не е задължително да доведат до установяване на нарушение на член 1 от Протокол № 1 (*Ivanova and Cherkeзов v. Bulgaria*, §§ 62-76). Решението по делото *Ivanova and Cherkeзов v. Bulgaria* подчертава разликата между интересите, защитени от двата члена, от която следва и несъответствието в степента на закрилата, която те предоставят, особено що се отнася до прилагането на изискванията за пропорционалност към фактите на конкретното дело (§ 74).

63. Нарушение на член 8 може да съпътства констатиране на нарушение на член 1 от Протокол № 1 (*Doğan and Others v. Turkey*, § 159; *Chiragov and Others v. Armenia* [GC], § 207; *Sargsyan v. Azerbaijan* [GC], §§ 259-260; *Cyprus v. Turkey* [GC], §§ 175 и 189; *Khamidov v. Russia*, §§ 139 и 146; *Rousk v. Sweden*, §§ 126 и 142; и *Kolyadenko and Others v. Russia*, § 217). Алтернативно Съдът може да установи нарушение само на единия от двата члена (*Ivanova and Cherkeзов v. Bulgaria*, §§ 62 и 76). Съдът може също така да не намери за необходимо да се произнася поотделно по едната от двете жалби (*Öneriyıldız v. Turkey* [GC], § 160; *Surugiu v. Romania*, § 75).

64. Някои мерки, свързани с ползването на жилището обаче, трябва да бъдат разгледани по член 1 от Протокол № 1, особено при стандартни случаи на отчуждаване (*Mehmet Salih and Abdülsamet Çakmak v. Turkey*, § 22; *Mutlu v. Turkey*, § 23).

г. Член 2, § 1 от Протокол № 4 (свобода на придвижването)

65. Въпреки че има известна взаимовръзка между член 2, § 1 от Протокол № 4, който гарантира правото на свободно придвижване на територията на държавата и свободата на избор на местожителство в нея, и член 8, в двата случая не се прилагат едни и същи критерии. Член 8 не може да се тълкува като предоставящ право на живеене на определено място (*Ward v. the United Kingdom* (dec.); *Codona v. the United Kingdom* (dec.)), докато член 2, § 1 от Протокол № 4 би бил лишен от всякакво значение, ако по принцип не изискваше договарящите се държави да вземат предвид индивидуалните предпочитания в тази област (*Garib v. the Netherlands* [GC], §§ 140-141).

II. Личен живот

A. Сфера на личния живот

1. Обща приложимост

66. „Личен живот“ е широко понятие, което е невъзможно да бъде дефинирано изчерпателно (*Niemietz v. Germany*, § 29; *Pretty v. the United Kingdom*, § 61; *Peck v. the United Kingdom*, § 57) и може „да обхване множество аспекти на физическата и социалната идентичност на човека“ (*S. and Marper v. the United Kingdom* [GC], § 66). В своята практика обаче Съдът дава насоки относно смисъла и обхвата на личния живот за целите на член 8 (*Paradiso and Campanelli v. Italy* [GC], § 159). Освен това щедрият подход при определянето на личните интереси е позволил на съдебната практика да се развива в съответствие със социалното и технологичното развитие.

67. Представата за личния живот не се ограничава до „вътрешен свят“, в който индивидът може да живее свой личен живот, както реши, и да изключи външния свят. Член 8 защитава правото на личностно развитие, независимо дали от гледна точка на личността, или на личната самостоятелност, което е важен принцип, който лежи в основата на тълкуването на гаранциите по член 8. Той обхваща правото на всеки индивид да се обръща към другите, за да установи и развие връзки с тях и с външния свят, тоест правото на „частен социален живот“ (*Bărbulescu v. Romania* [GC], § 71; *Botta v. Italy*, § 32). Следователно той може при определени условия да включи професионалната дейност (*Fernández Martínez v. Spain* [GC], § 110; *Bărbulescu v. Romania* [GC], § 71; *Antović and Mirković v. Montenegro*, § 42; *Denisov v. Ukraine* [GC], § 100 с допълнителни препратки там; и *López Ribalda and Others v. Spain* [GC], §§ 92-95) и търговската дейност (*Satakunnan Markkinapörssi Oy and Satamedia Oy v. Finland* [GC], § 130). Член 8 обаче не гарантира право на установяване на връзка с едно конкретно лице, особено ако другото лице не споделя желанието за контакт и ако лицето, с което жалбоподателят желае да поддържа контакт, е било жертва на поведение, което националните съдилища са определили за вредно (*Evers v. Germany*, § 54).

68. Съществува зона на взаимодействие на човек с други хора дори в публичен контекст, която може да попадне в обхвата на личния живот (вж. наред с другите авторитети *Peck v. the United Kingdom*, § 62; *Uzun v. Germany*, § 43; *Von Hannover v. Germany (no. 2)* [GC], § 95; *Altay v. Turkey (no. 2)*, § 49) или не (*Nicolae Virgiliu Tănase v. Romania* [GC], §§ 128-32). В установената практика на Съда обаче няма нищо, което да подсказва, че обхватът на личния живот се разпростира до дейности, „които по съществото си са от обществен характер“ (*ibid.*, § 128; вж. също *Centre for Democracy and the Rule of Law v. Ukraine* по отношение на разкриването на информация за образованието и трудовата история на политическите лидери, §§ 114-116). Всеки има право да живее уединено, далеч от нежелано внимание (*Khadija Ismayilova v. Azerbaijan*, § 139). Домашният адрес на дадено лице представлява лична информация, която е въпрос на личен живот и като такава се ползва със защитата, предоставена в това отношение от член 8 (*Alkaya v. Turkey*, § 30).

69. Съдът е определил широко приложно поле на член 8 дори когато в него не е посочено конкретно право. Обхватът му обаче не е безграничен. Приложимостта на член 8 се определя в някои контексти чрез тест за тежест: вж. относимата съдебна практика по въпроси на окол-

ната среда¹⁴, атаката срещу репутацията на личността в *Denisov v. Ukraine* [GC], §§ 111-112 и 115-117 с допълнителни препратки там; действия или мерки на частно лице, които оказват неблагоприятно въздействие върху физическия и психическия интегритет на друго лице, в *Nicolae Virgiliu Tănase v. Romania* [GC], § 128; и психическото благополучие и достойнството на индивидите в *Beizaras and Levickas v. Lithuania*, §§ 109 и 117. След като бъде установено, че дадена мярка е засегнала сериозно личния живот на жалбоподателя, оплакването ще бъде съвместимо *ratione materiae* с Конвенцията и ще възникне въпрос за „правото на зачитане на личния живот“. В тази връзка въпросът за приложимостта и наличието на намеса в правото на зачитане на личния живот често са неразривно свързани (*Vučina v. Croatia* (dec.), § 32).

70. По делото *Vučina v. Croatia* (dec.) снимката на жалбоподателката е публикувана в списание и тя погрешно е идентифицирана като съпруга на тогавашния кмет. Съдът обявява жалбата за недопустима *ratione materiae*. Макар да приема, че на жалбоподателката може да е причинено някакво неудобство, той счита, че степента на сериозност, свързана с погрешното етикетирание на нейната снимка, и неудобството, което тя е претърпяла, не поражда проблем - нито в контекста на защитата на нейния образ, нито на нейната чест и репутация - съгласно член 8 (§§ 42-51).

71. По дело за достъп до частен плаж за лице с увреждания Съдът приема, че твърдяното право се отнася до междуличностни отношения с толкова широк и неопределен обхват, че не може да има възможна пряка връзка между мерките, които държавата е призована да предприеме, за да поправи пропуските на частните бани и личния живот на жалбоподателя. Поради това член 8 не е приложим (*Botta v. Italy*, § 35).

72. Освен това Съдът констатира, че член 8 не е приложим по дело, свързано с присъда за професионално нарушение, тъй като въпросното престъпление не е имало очевидно отношение към правото на зачитане на „личния живот“. Но той се отнася до професионални действия и бездействия на държавни служители при изпълнение на техните задължения. Освен това жалбоподателят не е посочил конкретни последици за личния си живот, които са били пряко и причинно свързани с осъждането му за това конкретно престъпление (*Gillberg v. Sweden* [GC], § 70; вж. също *Denisov v. Ukraine* [GC], §§ 115-117). Но по дело на полицейски следовател, който е признат за виновен в сериозно нарушение на професионалните си задължения за това, че е поискал и приел подкупи в замяна на прекратяване на наказателни производства, и който е пожелал да практикува като стажант-адвокат след изтърпяване на наказанието си, Съдът установява, че ограниченията за регистрация като член на определени професии, които в известна степен биха могли да повлияят на способността на този човек да развива отношения с външния свят, попадат в сферата на неговия личен живот (*Jankauskas v. Lithuania* (no. 2), §§ 57-58).

73. По делото *Nicolae Virgiliu Tănase v. Romania* [GC] жалбоподателят е тежко ранен в резултат на пътнотранспортно произшествие. Голямата камера обаче констатира, че подобно нараняване не е повдигнало въпрос, свързан с личния му живот по смисъла на член 8, тъй като нараняванията му са резултат от доброволното извършване на дейност, която се провежда публично, а рискът от сериозни вреди е сведен до минимум от правилата за движение, насочени към осигуряване на пътна безопасност за всички участници в движението. Освен това инцидентът не е възникнал в резултат от акт на насилие, който има за цел да причини вреда на физическия и психическия интегритет на жалбоподателя, нито може да бъде приравнен към

¹⁴ Вж. раздела за проблемите с околната среда.

която и да е от другите видове ситуации, при които Съдът преди това е установил позитивно задължение на държавата за защита на физическия и психическия интегритет (§§ 125-132).

74. По делото *Ahunbay and Others v. Turkey* (dec.) Съдът отказва да признае универсално индивидуално право на защита на определено културно наследство (§§ 24-25). Въпреки че Съдът е готов да приеме, че съществува европейска и международна общност на мнение относно необходимостта от защита на правото на достъп до културно наследство, той посочва, че такава защита като цяло е насочена към ситуации и регламенти относно правото на малцинствата свободно да се ползват от собствената си култура и правото на коренното население да поддържа, контролира и защитава своето културно наследство. Така според настоящото състояние на международното право правата, свързани с културното наследство, изглеждат присъщи на специфичния статус на хората, които се възползват от упражняването на малцинствените и на коренните си права.

75. Делото *Denisov v. Ukraine* [GC] изяснява важността на сериозността на оспорваната намеса за анализа на това дали член 8 е приложим в различни видове дела (§§ 110-114). Приложимостта на член 8 е определена в някои контексти чрез тест за тежест: вж. например относимата съдебна практика по екологични въпроси, посегателство върху репутацията на човек, уволнение, понижаване, недопускане до професия или други подобни неблагоприятни мерки в *Denisov v. Ukraine* [GC], §§ 111-112 и 115-117 с допълнителни препратки там (вж. също *Polyakh and Others v. Ukraine*, §§ 207-211; *Vučina v. Croatia* (dec.), §§ 44-50; *Convertito and Others v. Romania*; *Platini v. Switzerland* (dec.)); действия и мерки на частно лице, които засягат неблагоприятно физическия и психическия интегритет на друг човек (*Nicolae Virgiliu Tănase v. Romania* [GC], § 128, относно пътнотранспортно произшествие), както и тази по индивидуалното психическо благополучие и достойнство в *Beizaras and Levickas v. Lithuania*, §§ 109 и 117.

76. Не може да има позоваване на член 8 за оплакване от лични, социални, психологически и икономически проблеми, които са предвидима последица от собствените действия, като извършване на престъпление или подобно нарушение (*Denisov v. Ukraine* [GC], § 98; *Evers v. Germany*, § 55).

77. В практиката на Съда има общо признание по член 8 на важността на личния живот и ценностите, за които се отнася. Тези ценности включват, наред с други, благосъстоянието и достойнството (*Beizaras and Levickas v. Lithuania*, § 117), личностното развитие (*Von Hannover v. Germany* (no. 2) [GC], § 95), физическия и психологически интегритет (*Söderman v. Sweden*, [GC], § 80), отношенията с други хора (*Couderc and Hachette Filipacchi Associés v. France* [GC], § 83), защитата на личните данни (*M.L. and W.W. v. Germany*, § 87) и личния образ (*Reklos and Davourlis v. Greece*, § 38).

78. Предвид много широкия спектър от въпроси, които личният живот обхваща, случаите, попадащи под това понятие, са групирани в три широки категории (понякога препокриващи се), за да се осигурят някои средства за категоризация, а именно: (i) физическият, психическият или моралният интегритет на човека, (ii) неговата лична сфера и (iii) неговата идентичност и автономия. Подгрупи и примери за дела са дадени във всяка категория.

2. Професионална и бизнес дейност

79. Тъй като член 8 гарантира правото на „личен социален живот“, той може при определени условия да включва професионална дейност (*Fernández Martínez v. Spain* [GC], § 110; *Bărbulescu v. Romania* [GC], § 71; *Antović and Mirković v. Montenegro*, § 42; *Denisov v. Ukraine* [GC], §§ 100 с допълнителни отпратки там и *López Ribalda and Others v. Spain* [GC], §§ 92-95), и търговска дейност (*Satakunnan Markkinapörssi Oy and Satamedia Oy v. Finland* [GC], § 130).

80. Въпреки че член 8 не включва общо право на заетост, право на достъп до държавна служ-

ба или право на избор на определена професия, понятието „личен живот“ по принцип не изключва дейности от професионален или от бизнес характер (*Bărbulescu v. Romania* [GC], § 71; *Jankauskas v. Lithuania (no. 2)*, § 56-57; *Fernández Martínez v. Spain* [GC], §§ 109-110). Всъщност личният живот обхваща правото на индивида да формира и да развива отношения с други хора, включително отношения от професионален или от бизнес характер (*C. v. Belgium*, § 25; *Oleksandr Volkov v. Ukraine*, § 165). В крайна сметка в течение на трудовия си живот мнозинството от хората имат значителна възможност да развият връзки с външния свят (*Niemietz v. Germany*, § 29; *Bărbulescu v. Romania* [GC], § 71 и цитираните там препратки; *Antović and Mirković v. Montenegro*, § 42)¹⁵.

81. Поради това ограниченията, наложени върху достъпа до професия, са определени като засягащи „личния живот“ (*Sidabras and Džiautas v. Lithuania*, § 47; *Bigaeva v. Greece*, §§ 22-25; вж. също *Jankauskas v. Lithuania (no. 2)*, § 56 и *Lekavičienė v. Lithuania* § 36, относно ограниченията за регистрация в адвокатската колегия в резултат на наказателна присъда). Същото се отнася и за загубата на работа (*Fernández Martínez v. Spain* [GC], § 113). По подобен начин уволнението от работа е определено като намеса в личния живот (*Özpinar v. Turkey*, §§ 43-48). По делото *Oleksandr Volkov v. Ukraine* Съдът констатира, че уволнението на съдия поради неправомерно професионално поведение представлява намеса в правото му на зачитане на „личния живот“ по смисъла на член 8 (§§ 165-167). Съдът констатира и нарушение на член 8, когато жалбоподателят е прехвърлен на по-незначителен пост в град, който е по-маловажен в административно отношение, след доклад, че имал особени религиозни убеждения и че съпругата му носела ислямска забрадка (*Sodan v. Turkey*, §§ 57-60; вж. също *Yılmaz v. Turkey*, §§ 43-49, в което властите са се противопоставили на назначаването на жалбоподателя на учителски пост зад граница, защото съпругата му носела забрадка). Друго нарушение е констатирано по дело, в което жалбоподателят е отстранен от учителския си пост след промяна, засягаща еквивалентността на степента, която е получил в чужбина (*Şahin Kuş v. Turkey*, §§ 51-52).

82. В по-близко време по делото *Denisov v. Ukraine* [GC] Съдът, позовавайки се на редица относими прецеденти (§§ 101, 104-105, 108 и 109), посочва принципите, въз основа на които да се прецени дали споровете, свързани със заетостта, попадат в обхвата на „личния живот“ съгласно член 8 (§§ 115-117; вж. също *J. B. and Others v. Hungary* (dec.), §§ 127-129). Съдът приема, че има някои типични аспекти на личния живот, които може да бъдат засегнати в подобни спорове чрез уволнение, понижаване, неприемане в професия или други сходни неблагоприятни мерки. В делото *Денисов* жалбоподателят е освободен от длъжността председател на съда поради недобро изпълнение на административните си задължения (управленски умения). След като е освободен от длъжността председател, той е останал съдия в същия съд. Съдът не намира член 8 за приложим в случая. Според Съда това е така, тъй като решението се отнася само до управленските му умения и не засяга неговата професионална роля на съдия. Освен това решението не се отразява на бъдещата му кариера на съдия и не поставя под въпрос моралния или етичния аспект на неговата личност и характер. В обобщение, в тази ситуация уволнението е имало ограничени отрицателни ефекти върху личния живот на жалбоподателя и не е прекрачило „прага на сериозност“, за да може да бъде повдигнат въпрос съгласно член 8 (*Denisov v. Ukraine* [GC], §§ 126-133). След *Денисов* споровете, свързани със заетостта, обикновено ангажират член 8 или когато човек загуби работа поради нещо, което е направил в личния живот (подход, основан на причините), или когато загубата на работа оказва влияние върху личния живот (подход, основан на последиците) (§§ 115-117).

¹⁵ Вж. раздела „Кореспонденция на частни лица, професионалисти и компании“.

83. По делото *Polyakh and Others v. Ukraine* Съдът използва подхода, основан на последиците, за да определи приложимостта на член 8 в контекста на процедури по лустрация (§§ 207-211). Жалбоподателите са освободени от държавна служба, забранено им е да заемат длъжности като държавни служители в продължение на десет години, а имената им са вписани в публично достъпния онлайн Регистър на лустрацията. Съдът счита, че комбинацията от тези мерки има много сериозни последици за способността на жалбоподателите да установяват и да развиват връзки с други хора и върху тяхната социална и професионална репутация и ги е засегнала в много значителна степен.

84. *Bagirov v. Azerbaijan** е пример за подход, основан на последиците, при който адвокат е отстранен от практикуване на професията и впоследствие е изключен от адвокатската колегия заради публична критика на полицейската бруталност и неуважителни бележки към съдия и към функционирането на съдебната система (§§ 91-104; относно приложимостта на член 8, вж. § 87). Съдът специално взема предвид, че санкцията за изключване от адвокатската колегия представлява най-тежката дисциплинарна санкция в адвокатската професия, имаща необратими последици за професионалния живот на адвокат, както и че адвокатите играят централна роля в правораздаването и в защитата на основните права (§§ 99, 101).

85. По делото *Platini v. Switzerland* (dec.) за първи път Съдът използва основан на последиците подход в професионалния контекст на спорта (§§ 54-58). Жалбоподателят е получил четиригодишна забрана на всякаква професионална дейност, свързана с футбола. Съдът констатира, че прагът на тежест е достигнат поради отражението на спирането върху неговия личен живот. По-специално на жалбоподателя е забранено да изкарва прехраната си от футбол (единствения му източник на доходи през целия му живот), а забраната е попречила на възможността му да установи и да развие социални отношения с други хора, както и е повлияла отрицателно на репутацията му. Но Съдът констатира, че съществуват достатъчно институционални и процесуални гаранции, а именно система от частни (Спортния арбитражен съд) и държавни (Федерален съд) органи и че тези органи извършват реално претегляне на съответните интереси и отговарят на всички оплаквания на жалбоподателя с надлежно мотивирани решения. Следователно, като взема предвид значителната свобода на преценка, която държавата има, Съдът приема, че Швейцария не се е провалила в изпълнението на своите задължения по член 8 от Конвенцията.

86. По делото *Convertito and Others v. Romania* Съдът, цитирайки *Denisov v. Ukraine* [GC], счита член 8 за приложим при анулиране на университетската квалификация на кандидатите поради административни пропуски по време на процедурата за регистрация през първата година (§ 29). Анулирането на квалификациите им, за получаване на които те са учили в продължение на шест години, е имало последици не само за начина, по който са изграждали социалната си идентичност чрез развитието на отношенията с другите, но и за професионалния им живот, доколкото нивото им на квалификация е било поставено под въпрос, а намерението им да тръгнат по пътя на планирана кариера внезапно е било осуетено.

87. Комуникациите от бизнес помещения (*Bărbulescu v. Romania* [GC], § 73; *Libert v. France*, §§ 23-25 и цитираните там препратки) или съхраняването на лични данни на работните компютри на служителите (*ibid.*, § 25) могат също да бъдат обхванати от понятията „личен живот“ и „кореспонденция“ по смисъла на член 8. За да установи дали тези понятия са приложими, Съдът няколко пъти проверява дали лицата са имали разумни очаквания, че тяхната лична сфера ще бъде зачетена и защитена. В този контекст той заявява, че разумното очакване за зачитане на личната сфера е важен, но не непременно решаващ фактор. По делото *Bărbulescu v. Romania* [GC] Съдът е решил да остави открит въпроса дали жалбоподателят има разумно очакване за зачитане на личната сфера, тъй като във всеки случай „инструкциите на работодателя не могат да сведат частния социален живот на работното място до нула. Зачитане на личния живот и на поверителността на кореспонденцията продължава да съществува, дори ако те могат да бъдат ограничени, доколкото е необходимо“. Следователно е приложим член 8.

Накратко, независимо дали дадено лице е имало разумно очакване за зачитане на личната сфера, комуникациите на работното място са обхванати от понятието за личен живот и кореспонденция (§ 80). В този случай Съдът определя подробен списък от фактори относно позитивното задължение на държавата съгласно член 8 от Конвенцията, когато става дума за комуникации с непрофесионален характер на работното място (§§ 121-122)¹⁶. По делото *Libert v. France*, относно достъпването от публичен работодател на лични данни на работен компютър без знанието на служителя и в негово отсъствие, Съдът констатира, че националните власти не са надхвърлили правото си на преценка и са разчитали по-специално на ясните указания, съдържащи се в Компютърната харта на работодателя (§§ 52-53).

88. В допълнение, по делото *Antović and Mirković v. Montenegro* Съдът подчертава, че видеонаблюдението на служителите на работното им място, независимо дали е прикрито, или не, представлява значително навлизане в техния „личен живот“ (§ 44). Това дело се отнася до инсталирането на оборудване за видеонаблюдение в аудиториите на университет. Делото *López Ribalda and Others v. Spain* [GC] се отнася до скрито видеонаблюдение на служителите в супермаркет през целия работен ден. Съдът намира член 8 („личен живот“) за приложим, тъй като дори на публични места системното или постоянното записване и последващата обработка на изображения могат да повдигнат въпроси, свързани с личния живот на засегнатите лица (§ 93). Съдът използва принципите, установени в *Bărbulescu* и *Köpke*, като изброява факторите, които трябва да се вземат предвид при определянето на конкурентните интереси и пропорционалността на мерките за видеонаблюдение (§§ 116-117). Правото на жалбоподателите да зачитат личния им живот трябва да бъде балансирано с интереса на техния работодател за защитата на неговите права на собственост, като на държавата се предоставя известна свобода на преценка.

89. Всяко наказателно производство води до определени последици за личния живот на физическото лице, извършило престъпление. Те са съвместими с член 8 от Конвенцията, при условие че не надвишават нормалните и неизбежни последици от такава ситуация (*Jankauskas v. Lithuania* (no. 2), § 76). Член 8 не може да се предизвиква за оплакване от загуба на репутация, която е предвидима последица от собствените действия като например извършването на престъпление (*Sidabras and Džiautas v. Lithuania*, § 49). Този принцип е валиден не само за криминални престъпления, но и за други нарушения, водещи до мярка за правна отговорност с предвидими отрицателни ефекти върху „личния живот“ (*Denisov v. Ukraine* [GC], § 98 с допълнителни препратки там).

В. Физически, психически и морален интегритет

90. Съдът за първи път е посочил, че понятието „личен живот“ обхваща физическия и моралния интегритет на лицето, в делото *X and Y v. the Netherlands*, § 22. Това дело се отнася до сексуалното посегателство над психически увредено шестнадесетгодишно момиче и липсата на наказателноправни разпоредби, които да му осигурят ефективна и практическа защита. По отношение на защитата на физическия и психическия интегритет на физическо лице от други лица Съдът приема, че позитивните задължения на властите – в някои случаи съгласно член 2 или 3 от Конвенцията, а в други случаи съгласно член 8, взет самостоятелно или във връзка с

¹⁶ Вж. също главата „Кореспонденция“.

член 3 (*ibid.*) – може да включват задължение за поддържане и прилагане на практика на адекватна правна рамка, осигуряваща защита срещу актове на насилие от частни лица (*Osman v. the United Kingdom*, §§ 128-130; *Bevacqua and S. v. Bulgaria*, § 65; *Sandra Janković v. Croatia*, § 45; *A v. Croatia*, § 60; *Dorđević v. Croatia*, §§ 141-143; *Söderman v. Sweden* [GC], § 80). За обобщение на съдебната практика и границите на приложимостта на член 8 в този контекст вж. *Nicolae Virgiliu Tănase v. Romania* [GC], §§ 125-132. По това дело Съдът приема, че член 8 не е приложим към пътнотранспортно произшествие, което не е възникнало в резултат от акт на насилие, целящ да причини увреждане на физическия и психическия интегритет на жалбоподателя (§§ 129-132).

91. Съдът е установил, че член 8 налага на държавите позитивно задължение да гарантират на своите граждани правото на ефективно зачитане на техния физически и психически интегритет (*Nitecki v. Poland* (dec.); *Sentges v. the Netherlands* (dec.); *Odièvre v. France* [GC], § 42; *Glass v. the United Kingdom*, §§ 74-83; *Pentiacova and Others v. Moldova*). Това задължение може да включва приемането на конкретни мерки, включително предоставянето на ефективно и достъпно средство за защита на правото на зачитане на личния живот (*Airey v. Ireland*, § 33; *McGinley and Egan v. the United Kingdom*, § 101; *Roche v. the United Kingdom* [GC], § 162). Такива мерки могат да включват както осигуряването на регулаторна рамка на съдебни и изпълнителни механизми, защитаващи правата на човека, така и прилагането, когато е уместно, на тези мерки в различен контекст (*A, B and C v. Ireland* [GC], § 245). Например по делото *Hadzhieva v. Bulgaria* властите са арестували родителите на жалбоподателката в нейно присъствие, когато е била на четиринадесет години, оставяйки младата жалбоподателка сама. Въпреки че приложимото вътрешно законодателство предвижда приемането на мерки за защита в такива ситуации, Съдът отбелязва, че властите не са изпълнили позитивното си задължение да гарантират, че жалбоподателката е защитена и обгрижвана в отсъствието на нейните родители предвид рисковете за нейното благополучие (§§ 62-66). Що се отнася до позитивното задължение за защита на физическия интегритет по време на задължителната военна служба, вж. например *Demir v. Turkey*, §§ 29-40 с допълнителни препратки там.

1. Жертви на насилие

92. Съдът отдавна е приел, че държавата носи позитивна отговорност за защита на хората от насилие от страна на трети лица. Това е особено вярно в случаите на деца и жертви на домашно насилие. Въпреки че често са установявани нарушения на членове 2 и 3 в такива случаи, член 8 също е приложим, защото насилието заплашва телесния интегритет и правото на личен живот (*Miličević v. Montenegro*, §§ 54-56 и *E. S. and Others v. Slovakia*, § 44). По-специално, съгласно член 8 държавите имат задължение да защитават физическия и моралния интегритет на дадено лице от други лица (включително кибертормоз от интимния партньор на лице (*Buturugă v. Romania*, §§ 74, 78-79). За тази цел те трябва да поддържат и да прилагат на практика адекватна правна рамка, осигуряваща защита срещу актове на насилие от частни лица (*Sandra Janković v. Croatia*, § 45).

93. По отношение на децата, които са особено уязвими, мерките, прилагани от държавата за защитата им от актове на насилие, попадащи в приложното поле на член 8, също трябва да бъдат ефективни. Това трябва да включва разумни стъпки за предотвратяване на малтретиране, за което властите са имали или е трябвало да имат информация, и ефективно възпиране на такива сериозни нарушения на личния интегритет (*Z and Others v. the United Kingdom* [GC], § 73; *M. P. and Others v. Bulgaria*, § 108; *A and B v. Croatia*, §§ 106-113). Такива мерки трябва да са насочени към осигуряване на зачитане на човешкото достойнство и защита на най-добрите интереси на детето (*Pretty v. the United Kingdom*, § 65; *C. A. S. and C. S. v. Romania*, § 82). По делото *Wetjen and Others v. Germany* Съдът констатира, че рискът от системно и редовно биене с пръчка е относима причина за отнемане на части от правата на

родителите и предприемане на мерки за осигуряване на грижи за децата (§ 78) (вж. също *Tlapak and Others v. Germany*, § 91).

94. По отношение на сериозни действия като изнасилване и сексуални злоупотреби с деца, при които са застрашени основни ценности и основни аспекти на личния живот, държавите членки трябва да гарантират, че са налице ефективни разпоредби на наказателното право (*X and Y v. the Netherlands*, § 27; *M. C. v. Bulgaria*, § 150 и 185, в който подходът на следователя и на прокурорите по делото не отговаря на изискванията, присъщи на позитивните задължения на държавите; *M. G. C. v. Romania*, § 74; *A and B v. Croatia*, § 112), както и ефективни наказателни разследвания (*C. A. S. and C. S. v. Romania*, § 72; *M. P. and Others v. Bulgaria*, §§ 109-110; *M. C. v. Bulgaria*, § 152; *A, B and C v. Latvia*, § 174) и възможност за получаване на обезщетение и възстановяване на справедливостта (*C. A. S. and C. S. v. Romania*, § 72). Няма обаче абсолютно право за наказателно преследване или осъждане на което и да е конкретно лице, когато не е имало умешлени провали в търсенето на наказателна отговорност от извършителите на престъпления (*Brecknell v. the United Kingdom*, § 64; *Szula v. the United Kingdom* (dec.)).

95. В случаите на домашно насилие Съдът също така държи държавите отговорни за защита на жертвите, особено когато рисковете от насилие са известни на държавните служители и когато служителите не успяват да приложат мерки, предназначени за защита на жертвите на насилие (*Bevacqua and S. v. Bulgaria*; *A v. Croatia*; *Hajduová v. Slovakia*; *Kaluczka v. Hungary*; *B. v. Moldova*). Държавата има и позитивно задължение за защита на децата да не станат свидетели свидетели на домашно насилие в домовете си (*Eremia v. the Republic of Moldova*). Съдът също така ще прилага съдебната практика за попечителство и грижи за деца (вж. по-долу) с надлежно съблюдаване на решенията за извеждане от дома въз основа на моделите на домашно насилие (*Y. C. v. the United Kingdom*). По делото *Buturugă v. Romania* Съдът подчертава необходимостта от цялостно справяне с явлението домашно насилие във всичките му форми. При проучване на твърденията на жалбоподателката за кибертормоз и нейното искане за проверка на семейния компютър той установява, че националните власти са били прекалено формални по отношение на отхвърлянето на всяка връзка с домашното насилие, за което тя вече им е докладвала. Жалбоподателката е била задължена да подаде ново оплакване, твърдейки нарушение на поверителността на нейната кореспонденция. Разглеждайки ги отделно, националните органи не са успели да вземат предвид различните форми, които би могло да приеме домашното насилие.

96. По делото *Y. v. Slovenia* Съдът констатира, че в наказателното производство относно предполагаеми сексуални посегателства срещу жалбоподателката държавата не е предоставила достатъчна защита на нейното право на зачитане на личния живот и по-специално на личния ѝ интегритет при разпит от страна на подсъдимия (§§ 114-116).

97. Държавите също така трябва да осигурят адекватна защита в опасни ситуации, например за жена, нападната в дома си, или за жена, върху чието лице е хвърлена киселина (*Sandra Janković v. Croatia*; *Ebcin v. Turkey*). Това е особено вярно, когато държавата е трябвало да знае за конкретната опасност. Например Съдът е установил нарушение, когато една жена е нападната от бездомни кучета в район, където такива животни са често срещан проблем (*Georgel and Georgeta Stoicescu v. Romania*, § 62).

98. Съдът обаче изисква връзка между държавата и претърпяната вреда. Ако няма ясна връзка между действията на държавата (или бездействието) и твърдяната вреда, например при боя между деца в училище, тогава Съдът може да обяви жалбата за недопустима (*Đurđević v. Croatia*).

99. Условието на задържане могат да доведат до нарушение на член 8, по-специално когато те не достигат степента на тежест, необходима за нарушение на член 3 (*Raninen v. Finland*, § 63; *Szafrański v. Poland*, § 39). Също така изискването за подлагане на обиск по голо в общия случай представлява намеса по член 8 (*Milka v. Poland*, § 45).

2. Репродуктивни права¹⁷

100. Съдът констатира, че забраната за аборти, когато се правят по здравословни причини и/или лично благополучие, попада в обхвата на правото на зачитане на личния живот и съответно в член 8 (*A, B and C v. Ireland* [GC], §§ 214 и 245). По-конкретно Съдът приема в този контекст, че задълженията на държавата включват както осигуряването на регулаторна рамка за правораздаване и механизми за прилагане, защитаващи правата на лицата, така и прилагането на конкретни мерки, когато е подходящо (*ibid.*, § 245; *Tysiąc v. Poland*, § 110; *R. R. v. Poland*, § 184). След като държавата, действайки в рамките на своите граници на преценка, приеме законови разпоредби, позволяващи в някои ситуации извършването на аборт, правната рамка, установена за тази цел, трябва да бъде оформена по съгласуван начин, който позволява да се вземат предвид по адекватен начин различни легитимни интереси и в съответствие със задълженията, произтичащи от Конвенцията (*A, B and C v. Ireland* [GC], § 249; *R. R. v. Poland*, § 187; *P. and S. v. Poland*, § 99; *Tysiąc v. Poland*, § 116).

101. По делото *P. and S. v. Poland* Съдът повтаря, че понятието „личен живот“ по смисъла на член 8 се прилага както за решението на едно лице да стане, така и да не стане родител (вж. също *Evans v. the United Kingdom* [GC], § 71; *R. R. v. Poland*, § 180; *Dickson v. the United Kingdom* [GC], § 66; *Paradiso and Campanelli v. Italy* [GC], §§ 163 и 215). Всъщност понятието „личен живот“ не изключва емоционалните връзки, създадени и развити между възрастен и дете в ситуации, различни от класическите роднински ситуации. Този тип връзка се отнася също и за живота и социалната идентичност на индивидите. В определени случаи, свързани с взаимоотношения между възрастни и дете, при които няма биологични или законови връзки, фактите въпреки това могат да попаднат в обхвата на „личния живот“ (*Paradiso and Campanelli v. Italy* [GC], § 161).

102. обстоятелствата, свързани с раждането, безспорно са част от личния живот за целите на член 8 (*Ternovszky v. Hungary*, § 22). По това дело Съдът приема, че жалбоподателката в действителност не е свободна да избере да роди у дома поради постоянната заплаха от наказателно преследване, пред която са изправени здравните специалисти, и поради липсата на конкретно и цялостно законодателство по този въпрос. Националните органи обаче разполагат със значително пространство за маневриране в случаите, които включват сложни въпроси на политиката в здравеопазването и разпределението на ресурсите. Като се има предвид, че понастоящем не съществува консенсус между държавите - членки на Съвета на Европа, в полза на разрешаването на домашно раждане, политиката на държавата да направи невъзможно на практика майките да бъдат подпомагани от акушерка по време на домашните раждания не е довела до нарушение на член 8 (*Dubská and Krejzová v. the Czech Republic* [GC]).

103. Правото на семейна двойка да зачене дете и да използва медицински подпомогнато раждане за тази цел е защитено от член 8, тъй като такъв избор е форма на изразяване на личния и семейния живот (*S. H. and Others v. Austria* [GC], § 82; *Knecht v. Romania*, § 54). Същото важи и за предимплантационната диагностика, когато са разрешени изкуствено раждане и прекратяване на бременността по медицински причини (*Costa and Pavan v. Italy*). Последният случай се отнася до италианска семейна двойка, при която и двамата партньори са били здрави носители на муковисцидоза и са искали посредством медицински

¹⁷ Вж. също „Медицински асистирана репродукция/право на генетично родителство“ при „Семеен живот“.

подпомагано раждане и генетичен скрининг да избегне предаването на болестта на своето потомство. Установявайки нарушение на член 8, Съдът отбелязва несъответствието в италианското законодателство, което отказва на двойката достъп до скрининг на ембриони, но разрешава медицински подпомагано прекъсване на бременността, ако плодът прояви симптоми на същото заболяване. Съдът заключава, че намесата в правото на жалбоподателите на зачитане на личния и семейния им живот е била непропорционална. По отношение на пренаталните медицински тестове Съдът намира нарушение на член 8 в неговия процесуален аспект, тъй като националните съдилища не са успели да разследват цялостно твърдението на жалбоподателката, че ѝ е отказана адекватна и навременна медицинска помощ под формата на антенатален скрининг тест, който би разкрил риска нейният плод да има генетично разстройство и би ѝ позволил да избере дали да продължи бременността (*A. K. v. Latvia*, §§ 93-94).

104. Когато жалбоподателите, действайки извън всяка стандартна процедура за осиновяване, са довели в Италия от чужбина дете, което няма биологична връзка с нито един от родителите си и е било заченато - според местните съдилища - чрез методи на асистирана репродукция, които са незаконни съгласно италианското законодателство, Съдът установява, че не е имало семеен живот между жалбоподателите и детето. Той счита обаче, че оспорваните мерки се отнасят до личния живот на жалбоподателите, но не открива нарушение на член 8, тъй като относимият обществен интерес натежава значително в баланса, докато сравнително по-малка тежест трябва да се придаде на интереса на жалбоподателите към личното им развитие чрез продължаване на връзката им с детето (*Paradiso and Campanelli v. Italy* [GC], §§ 165 и 215). Фактите по делото засягат чувствителни от етична гледна точка въпроси - осиновяването, поемането на грижа за дете, асистираната репродукция и сурогатното майчинство, по които държавите членки се радват на широка свобода на преценката (§§ 182-184 и 194).¹⁸

105. Член 8 се прилага и за процедурите за стерилизация. Тъй като се отнася до една от основните телесни функции на хората, стерилизацията засяга многобройни аспекти на личния интегритет на индивида, включително неговото/нейното физическо и психическо благополучие и емоционален, духовен и семеен живот (*V. C. v. Slovakia*, § 106). Съдът определя, че държавите имат позитивно задължение да осигурят ефективни правни гаранции за защита на жените от безконсенсусна стерилизация, с особен акцент върху защитата на репродуктивното здраве на жени от ромски произход. По няколко дела Съдът констатира, че жените от ромски произход се нуждаят от защита срещу стерилизация поради историята на безконсенсусна стерилизация срещу това уязвимо етническо малцинство (*ibid.*, §§ 154-155; *I. G. and Others v. Slovakia*, §§ 143-146). Тази практика се прилага и при непреднамерена стерилизация, когато лекарят не успее да извърши адекватни проверки или да получи информирано съгласие по време на процедура за аборт (*Csoma v. Romania*, §§ 65-68).

106. Съдът също така е установил, че способността на жалбоподателката да направи осъзнат и обмислен избор относно съдбата на ембрионите си се отнася до интимния аспект на личния ѝ живот, на правото ѝ на самоопределение и по този начин до личния ѝ живот (*Parrillo v. Italy* [GC], § 159). Свободата на преценка на държавите членки по този въпрос обаче е широка предвид липсата на европейски консенсус (§§ 180-183). Поради това законосъобразната забрана за дарение за изследване на криоконсервирани ембриони, които са създадени след

¹⁸ Вж. също „Медицински асистирана репродукция/право на генетично родителство“ при „Семеен живот“.

лечението на жалбоподателката за инвитро оплождане, не се счита за нарушаващо правото на личния ѝ живот.

3. Принудително медицинско лечение и задължителни медицински процедури

107. Съдът е разгледал също и значението на член 8 за други дела, свързани с принудително медицинско лечение или медицинско увреждане (освен стерилизация). В някои случаи органите по Конвенцията установяват, че сравнително незначителни медицински тестове, които са задължителни (*Acmanne and Others v. Belgium*, решение на Комисията; *Boffa and Others v. San Marino*, решение на Комисията; *Salvetti v. Italy* (dec.) или санкционирани от съдебно решение (*X v. Austria*, решение на Комисията; *Peters v. the Netherlands*, решение на Комисията), могат да представляват пропорционална намеса по член 8 дори без съгласието на пациента.

108. От друга страна, Съдът е приел, че решението на лекаря да лекува дете с тежко увреждане противно на изричните желания на родителя и без възможност за съдебен контрол на решението е нарушило член 8 (*Glass v. the United Kingdom*). Съдът също така е установил, че правенето от лекари на кръвни тестове и снимки на дете, което е проявявало симптоми на злоупотреба, без съгласието на родителите на детето нарушава правото на физически интегритет по член 8 (*M. A. K. and R. K. v. the United Kingdom*). От друга страна, по делото *Gard and Others v. the United Kingdom* (dec.) Съдът установява, че прекратяването на лечение на терминално болно бебе против желанията на неговите родители не нарушава правата им по член 8. Съдът също така установява, че решението на държавата да подложи жена в полицейски арест на гинекологичен преглед извън ареста не е извършено в съответствие със закона и е в нарушение на член 8 (*Y. F. v. Turkey*, §§ 41-44).

109. Съдът освен това определя, че е имало нарушения на член 8, когато държавата не е предоставила на водолазите подходяща информация за рисковете за здравето, свързани с декомпресионните таблици (*Vilnes and Others v. Norway*, § 244) и когато държавата не е осигурила адекватни средства за получаване на обезщетение за наранявания, причинени в държавно медицинско учреждение (*Codarcea v. Romania*). Съдът обаче е обявил за недопустима жалба срещу Турция относно неизплащането на компенсации на лица, пострадали от незадължителна ваксина (*Baytüre and Others v. Turkey* (dec.)).

110. В контекста на събиране на доказателства в наказателното производство вземането на проба от кръв и слюнка срещу заподозрян представлява принудителна медицинска процедура, която, дори и да е от маловажно значение, трябва да се разглежда като намеса в правото му на личен живот (*Jalloh v. Germany* [GC], § 70; *Schmidt v. Germany* (dec.)). Конвенцията обаче не забранява прибегването до такава процедура с цел получаване на доказателства за участие на заподозрян в извършването на престъпление (*Jalloh v. Germany* [GC], § 70). По делото *Caruana v. Malta* (dec.) Съдът приема, че вземането на проба с букален тампон не е забранено априори, за да се получат доказателства, свързани с извършването на престъпление, когато обектът на теста е не правонарушителят, а относим свидетел (§ 32).

4. Психично заболяване¹⁹

111. По отношение на позитивните задължения, които държавите членки имат по отношение

¹⁹ Вж. също други раздели от ръководството за допълнителни препратки.

на уязвимите лица, страдащи от психични заболявания, Съдът потвърждава, че психичното здраве също трябва да се разглежда като важна част от личния живот, свързана с аспекта на моралния интегритет. Запазването на психичната стабилност в този контекст е задължително условие за ефективно използване на правото на зачитане на личния живот (*Bensaid v. the United Kingdom*, § 47).

112. Съдът от дълго време е приел, че правото на дадено лице да отказва медицинско лечение попада в обхвата на член 8 (вж. по-горе). Това включва правата на психично болни пациенти да отказват психиатрични лекарства. Медицинска намеса в разрез с волята на лицето поражда намеса в неговия личен живот и по-специално в неговото право на физически интегритет (*X. v. Finland*, § 212). При някои обстоятелства принудителното лечение на психично болен пациент може да бъде оправдано, за да се защити пациентът и/или други лица. Такива решения обаче трябва да се вземат въз основа на ясни правни насоки и с възможност за съдебен контрол (*ibid.*, § 220; *Storck v. Germany*, §§ 164-169; *Shopov v. Bulgaria*, § 47).

113. Съдът също така установява, че държавите имат задължение съгласно член 8 да осигурят защита на правото на психично болен човек на личен и семеен живот, особено когато децата на психично болно лице са поети под държавна грижа. Държавите трябва да гарантират, че психично болните или хората с увреждания са в състояние да участват ефективно в производства по настаняване на децата си (*B. v. Romania (no. 2)*, § 117; *K. and T. v. Finland* [GC]). Такива случаи са свързани и с правото по член 8 на семеен живот (вж. по-долу), по-специално например когато майката с умствени увреждания не е била информирана за осиновяването на сина си и не е била в състояние да участва във или да оспорва процеса на осиновяване (*A. K. and L. v. Croatia*). Делото *S. S. v. Slovenia* се отнася до лишаването от родителски права на психично болна майка, основано на неспособността ѝ да се грижи за детето си. Той съдържа рекапитулация на съдебната практика за правата на психично болните лица в контекста на лишаване от родителски отговорности и последващо осиновяване на детето (§§ 83-87).

114. В случаите, когато е наложено лишаване от дееспособност на психично болни лица, Съдът формулира процесуални изисквания, необходими за защита на правата по член 8. Съдът често разглежда тези нарушения на член 8 във връзка с членове 5 и 6. Той подчертава качеството на процедурата за вземане на решения (*Salontaji-Drobnjak v. Serbia*, §§ 144-145). Съдът приема, че лишаването от дееспособност безспорно представлява сериозна намеса в правото на зачитане на личния живот на лицето, защитено съгласно член 8. По делото *A. N. v. Lithuania* Съдът разглежда решение на националния съд, което лишава жалбоподателя от способността му да действа независимо в почти всички области на живота си. В процесния период той вече не е бил в състояние сам да продава или купува имот, да работи, да избере местожителство, да се ожени или да подаде съдебен иск в Литва. Съдът констатира, че това представлява намеса в правото му на зачитане на личния живот (§ 111). Той постановява, че държавите трябва да осигурят адекватни предпазни мерки в производствата за лишаване от дееспособност, решенията относно настаняване в закрити институции, решенията относно разпореждане с имущество и процедурите, свързани с деца (вж. по-горе), за да гарантират, че хората с психични заболявания могат да участват в процеса и че процесът е достатъчно индивидуализиран, за да отговори на техните уникални потребности (*Zehentner v. Austria*, § 65; *Shtukurov v. Russia*, §§ 94-96; *Herczegfalvy v. Austria*, § 91). Например в производството относно определяне на недееспособността медицинските доказателства за психичното заболяване трябва да бъдат достатъчно скорошни (*Nikolyan v. Armenia*, § 124). Освен това по делото *Nikolyan v. Armenia* (§ 122) Съдът констатира, че наличието на психично разстройство, дори сериозно, не може да бъде единствената причина, за да се обоснове пълно лишаване от дееспособност. По аналогия със случаите, свързани с лишаване от свобода, за да се обоснове пълното лишаване от дееспособност, психичното разстройство трябва да бъде „от вид или степен“, които да обосновават такава мярка.

115. Що се отнася до избора на местоживееене на лице с интелектуални затруднения, Съдът отбелязва необходимостта от постигане на справедлив баланс между зачитането на достойнството и самоопределението на личността и защитата на нейните интереси, особено когато способностите или ситуацията на индивида го поставят в особено уязвимо положение (*A.-M. V. v. Finland*, § 90). Съдът подчертава значението на съществуващите процесуални гаранции (§§ 82-84). В цитираното дело той отбелязва, че в националните производства са били налице ефективни предпазни мерки за предотвратяване на злоупотреби, както се изисква от стандартите на международното право по правата на човека. Тези предпазни мерки са гарантирали, че правата, волята и предпочитанията на жалбоподателя са взети предвид. Жалбоподателят е участвал във всички етапи на производството, лично е бил изслушан и е могъл да изрази волята си. Фактът, че властите не са се съобразили с желанията на жалбоподателя в интерес на опазването на здравето и благополучието му, не е довел до нарушение на член 8.

5. Здравеопазване и лечение²⁰

116. Въпреки че правото на здраве не е включено средправата, гарантирани съгласно Конвенцията или нейните протоколи, високодоговарящите се страни имат, паралелно с позитивните си задължения по член 2 от Конвенцията, позитивно задължение по член 8, първо, да въведат разпоредби, които да задължат както публичните, така и частните болници да предприемат подходящи мерки за защита на физическия интегритет на пациентите си, и второ, да осигурят на жертвите на медицинска небрежност достъп до производства, в които те могат в подходящи случаи да получат обезщетение за вреди (*Vasileva v. Bulgaria*, § 63; *Jurica v. Croatia*, § 84 и *Mehmet Ulusoy and Others v. Turkey*, § 82). Следователно позитивните задължения са ограничени до задължението да се създаде ефективна регулаторна рамка, която да задължава болниците и здравните специалисти да предприемат подходящи мерки за защита на интегритета на пациентите. Поради това дори когато е установена медицинска небрежност, Съдът обикновено не установява нарушение на материалноправния аспект на член 8 или на член 2. При много изключителни обстоятелства обаче отговорността на държавата може да бъде ангажирана поради действията и пропуските на доставчиците на здравни грижи. Такива изключителни обстоятелства може да възникнат, когато животът на пациента е застрашен съзнателно от отказ на достъп до животоспасяващо лечение, както и когато пациентът не е имал достъп до такова лечение поради системна или структурна дисфункция в болничните служби и когато властите са знаели или е трябвало да знаят за този риск и не са предприели необходимите мерки той да не се реализира (*Mehmet Ulusoy and Others v. Turkey*, §§ 83-84, с позоваване на *Lopes de Sousa Fernandes v. Portugal*). Тези принципи, произтичащи от практиката на Съда по член 2, се прилагат също и по член 8 в случай на увреждане, което не застрашава правото на живот, гарантирано от член 2 (*Ibrahim Keskin v. Turkey*, § 61).

117. Задачата на Съда е да провери ефективността на използваните от жалбоподателите средства за защита и по този начин да определи дали съдебната система гарантира правилното прилагане на законодателната рамка, предназначена да защити физическия интегритет на пациентите (*Ibrahim Keskin v. Turkey*, § 68 и *Mehmet Ulusoy and Others v. Turkey*, § 90). Във всички случаи въведената система за определяне на причината за нарушаването на интегритета на лицето, намираща се под отговорността на здравните специалисти, трябва да бъде независима. Това предполага не само липса на йерархична или институционална връзка, но и формалната, както и конкретната независимост на всички страни, отговорни за преценката на

²⁰ Вж. раздела „Проблеми с увреждането“.

фактите в контекста на процедурата за установяване на причината за оспорваното нарушение (*Mehmet Ulusoy and Others v. Turkey*, § 93). Има изискване за бързина и разумно старание в контекста на медицинската небрежност (*Eryiğit v. Turkey*, § 49). Например производства, продължаващи почти седем години, са несъвместими с член 8 (*Ibrahim Keskin v. Turkey*, §§ 69-70).

118. Обективността на експертните становища в случаи на медицинска небрежност не може автоматично да бъде поставена под съмнение поради факта, че експертите са медици, работещи в националната система на здравеопазване. Освен това самият факт, че експерт е нает в публична медицинска институция, специално предназначена за предоставяне на експертни доклади по определен въпрос и финансирана от държавата, сам по себе си не оправдава опасението, че такива експерти няма да могат да действат неутрално и безпристрастно в предоставянето на своите експертни становища. Важното в този контекст е, че участието на експерт в производството е придружено от адекватни процесуални гаранции, гарантиращи неговата/нейната формална и фактическа независимост и безпристрастност (*Jurica v. Croatia*, § 93). Освен това с оглед на факта, че медицинската експертиза принадлежи към техническа област извън знанията на съдиите и следователно е вероятно да има преобладаващо влияние върху тяхната преценка на фактите, от ключово значение са доколко страните могат да коментират тези доказателства и степента, в която съдилищата вземат предвид техните коментари (*Mehmet Ulusoy and Others v. Turkey*, §§ 109-110).

119. Що се отнася до достъпа до здравни услуги, Съдът е предпазлив в разширяването на обхвата на член 8 по начин, който да включва изразходването на значителни държавни ресурси, тъй като с оглед на тяхната запознатост с изискванията на здравната система, както и с наличните средства за посрещане на тези изисквания националните органи са в по-добра позиция да извършат тази оценка от един международен съд (*Pentiacova and Others v. Moldova* (dec.)).

120. Съдът е решил, че жалба срещу решение на властите в Обединеното кралство да не прилагат програма за обмен на игли за потребители на наркотици в затворите е недопустима (*Shelley v. the United Kingdom* (dec.)). По това дело Съдът е постановил, че не е налице задължение по член 8 едната високодоговаряща се държава да провежда някаква конкретна превантивна здравна политика. Той също така е установил, че няма нарушение на член 8 в резултат на отказа на България да разреши на неизлечимо болни да използват неразрешени експериментални лекарства (*Hristozov and Others v. Bulgaria*; *Durisotto v. Italy* (dec.)), и е отхвърлил жалба, оспорваща законодателство относно предписване на лекарства, базирани на канабис (*A.M. and A.K.v. Hungary* (dec.)), отправяйки към задълженията на държавата в тази сфера (§ 46). По делото *Abdyusheva and Others v. Russia* Съдът постановява, че липсата на достъп до заместваща терапия с метадон или бупренорфин за наркозависими не нарушава член 8, тъй като е в границите на свободата на преценка на държавата за оценка на рисковете от заместващата терапия за общественото здраве и индивидуалната ситуация на жалбоподателя.

121. По отношение на достъпа до здравни грижи за хората с увреждания Съдът е обявил за недопустима жалба, в която тежко увредено лице е искало роботизирана ръка, за да подпомогне мобилността си (*Sentges v. the Netherlands* (dec.)). Съдът обаче констатира, че намаляването на нивото на грижи, предоставяни на жена с ограничена мобилност, нарушава член 8, но само за ограничен период, през който Обединеното кралство не спазва собствените си закони (*McDonald v. the United Kingdom*).

122. По делото *Gard and Others v. the United Kingdom* (dec.) Съдът е отхвърлил доводите, представени от родителите на тежко болно дете, че въпросът за лечението на сина им не е въпрос, който следва да се решава от съдилищата; напротив, било е целесъобразно лекуващата болница да се обърне към съдилищата в случай на конфликт между родителите и болницата (§ 117).

6. Проблеми, свързани с края на живота

123. За първи път по делото *Pretty v. the United Kingdom* Съдът стига до заключението, че правото на всеки да реши как да си отиде от живота е елемент на личния живот съгласно член 8 (§ 67). В по-късната си практика Съдът формулира, че правото на дадено лице да реши по какъв начин и в кой момент трябва да приключи животът му, при условие че той/тя е в състояние свободно да формира собствената си преценка и да действа съответно, е един от аспектите на правото на зачитане на личния живот по смисъла на член 8 от Конвенцията (*Haas v. Switzerland*, § 51).

124. Съдът констатира, че държавите членки имат широка свобода на преценка по отношение на въпросите за подпомаганото самоубийство. Допустимите закони включват изискването лекарствата, позволяващи на човек да приключи живота си, да се предоставят само по лекарско предписание (*Haas v. Switzerland*, § 52). Съдът разграничава делото *Haas v. Switzerland* от делото *Prutti* в делото *Haas v. Switzerland* жалбоподателят твърди не само че животът му е труден и мъчителен, но и че ако не се сдобие с въпросния препарат, самият акт на самоубийство ще бъде лишен от достойнство. В допълнение, и отново за разлика от делото *Prutti*, жалбоподателят всъщност не би могъл да се счита за немощен, тъй като не е бил в крайния стадий на нелечимо дегенеративно заболяване, което би му попречило да сложи край на собствения си живот.

125. По делото *Koch v. Germany* жалбоподателят се оплаква, че отказът на националните съдилища да разгледат основателността на жалбата му относно отказа на Федералния институт да разреши на жена му да придобие смъртоносна доза натриев пентобарбитал е нарушил правото му на зачитане на личния и семейния живот съгласно член 8 от Конвенцията. Съдът намира нарушение на член 8 поради отказа на националните съдилища да разгледат основателността на искането му.

126. Съдът не счита за подходящо да разшири обхвата на член 8 така, че да наложи на договарящите се държави процесуално задължение за предоставяне на средство за защита, изискващо от националните съдилища да вземат решение по съществуването на твърдението, че забраната за подпомагане на самоубийство би нарушила правото на личен и семеен живот (*Nicklinson and Lamb v. the United Kingdom* (dec.), § 84).

127. По делото *Gard and Others v. the United Kingdom* (dec.) лекарите са поискали да оттеглят поддържащо живота лечение от невръстно дете, страдащо от смъртоносно генетично заболяване. Съдът не е сметнал, че това решение, прието против волята на родителите, е представлявало произволна или непропорционална намеса в нарушение на член 8, след задълбочено проучване на процедурата и причините, посочени от националните власти за техните решения (§§ 118-124).

7. Проблеми с увреждането²¹

128. Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания от 2006 г. определя принципа на „пълно и ефективно участие и интеграция в обществото“ за хората с увреждания. Въпреки това член 8 е приложим само в изключителни случаи, когато липсата на достъп до съоръжения, отворени за публиката, пречи на жалбоподателите да водят живота си в съответствие с правото им на личностно развитие, както и с правото на установяване и развитие на отноше-

²¹ Вж. раздела „Здравеопазване и лечение“ и по-долу.

ния с други хора и с външния свят (*Glaisen v. Switzerland* (dec.), §§ 43-46 с допълнителни препратки там; вж. също *Zehnalova and Zehnal v. the Czech Republic* (dec.); *Botta v. Italy* и *Mółka v. Poland* (dec.)).

129. Съдът е установил, че решението за отнемане на деца от двама незрящи родители поради констатирани неадекватни грижи не е било обосновано предвид конкретните обстоятелства и е нарушило правото на родителите на семеен живот по член 8 (*Saviny v. Ukraine*). От друга страна, Съдът не намира нарушение на член 8 по отношение на законоустановена схема, разработена във Франция, за компенсиране на родителите на разходите за деца с увреждания дори когато родителите биха избрали да не раждат детето, при липса на грешка от страна на държавната болница по отношение на диагностициране на генетичен дефект (*Maurice v. France* [GC]; *Draon v. France* [GC]). Съдът също така предоставя широко право на преценка на държавите да определят размера на помощта, предоставяна на родители на деца с увреждания (*La Parola and Others v. Italy* (dec.)), и е приел, че когато държава предоставя адекватни вътрешноправни средства за защита при увреждания, причинени от неадекватни грижи при раждането на дете, тогава няма нарушение на член 8 (*Spyra and Kranczkowski v. Poland*, §§ 99-100).

130. Делото *Kholodov v. Ukraine* (dec.) се отнася до отнемането на свидетелство за управление на МПС за пътно нарушение на жалбоподател с физическо увреждане (множество заболявания на ставите му), който твърди, че наказанието му е било прекомерно предвид медицинското му състояние. Съдът приема, че деветмесечната забрана за шофиране се отразява върху ежедневието на жалбоподателя. В този смисъл може да се приеме, че такова наказание представлява „намеса“ в правото на жалбоподателя съгласно член 8.

8. Проблеми, свързани с погребения и починали лица

131. Упражняването на правата по член 8 относно семейния и личния живот се отнася предимно за отношения между живи човешки същества. Съдът обаче установява, че начинът, по който се третира тялото на починал роднина, както и въпросите, свързани с възможността близките да присъстват на погребението и да почетат гроба на роднина, влизат в обхвата на правото на зачитане за семейния или личния живот (*Solska and Rybicka v. Poland*, §§ 104-108 и цитираните там препратки).

132. Делото *Lozovyye v. Russia* например засяга жертва на убийство, която е била погребана, преди родителите му да бъдат уведомени за неговата смърт. В този случай Съдът повтаря, че всеки има право на достъп до информация, свързана с личния и/или семейния му живот (§ 32), и че правото на човек да присъства на погребението на член от неговото семейство попада в обхвата на член 8. Когато властите, но не и другите членове на семейството имат информация за смърт, съществува задължение съответните органи да предприемат поне разумни стъпки, за да гарантират, че членовете на семейството са информирани (§ 38). Съдът е счел, че в съответното вътрешно законодателство и практика няма яснота, но това само по себе си не е било достатъчно, за да установи нарушение на член 8 (§ 42). От друга страна, той стига до заключението, че властите не са действали с разумно усърдие за спазване на горепосоченото позитивно задължение, като се има предвид информацията, която е била на разположение на националните власти с цел идентифициране, локализиране и информиране на родителите на починалия (§ 46).

133. По делото *Hadri-Vionnet v. Switzerland* Съдът констатира, че неинформирането от страна на общината на майката за мястото и времето на погребението на мъртвородения ѝ син не е предвидено от закона и е нарушило правото ѝ на личен и семеен живот по член 8 (*Pannullo and Forte v. France*). По подобен начин - по делото *Zorica Jovanović v. Serbia*, Съдът приема, че непредоставянето от болницата на информация на жалбоподателката относно смъртта на невръстния ѝ син и последвалото изчезване на тялото му нарушават член 8, въпреки че дете-

то е починало през 1983 г., поради продължаващото непредоставяне от страна на държавата на информация за случилото се. Съдът също така е приел, че отказът на Русия да разреши на мъртвороденото бебе да вземе името на своя биологичен баща поради правната презумпция, че настоящият съпруг на майката е бащата, е довел до нарушаване на правата по член 8 на майката да погребее детето си с името на истинския му баща (*Znamenskaya v. Russia*).

134. Членове на семейството също са поставили под въпрос продължителността на времето между смъртта и погребението и третирането на тялото на починалия преди връщането му на семейството. Например Съдът установява, че продължителното забавяне на връщането на проби, взети от полицията от тялото на дъщерята на жалбоподателите, което им е попречило да я погребат своевременно, нарушава правото им по член 8 на личен и семеен живот (*Girard v. France*). Съдът констатира също, че отстраняването на органи на починал човек от болницата, без да е информирана майка му и без да се иска нейното съгласие, не е извършено в съответствие със закона и нарушава правото ѝ на личен живот по член 8 (*Petrova v. Latvia*, §§ 97-98). В съответствие с тази практика Съдът установява нарушение на член 8 при отнемане на тъкан от починало лице без знанието и съгласието на съпругата му поради липсата на яснота в националното законодателство и на правни гаранции срещу произвол (*Elberte v. Latvia*, § 115).

135. Но по делото *Elli Poluhas Dödsbo v. Sweden*, въпреки че Съдът признава, че правото на личен живот на жалбоподателя е ангажирано, той приема, че отказът на Швеция да прехвърли урна от един погребален участък в друг, за да може тленните останки на починалото лице да бъдат положени заедно с тези на семейството му, не нарушава член 8, тъй като решението е взето при надлежно зачитане на интересите на съпругата на починалия и попада в широката свобода на преценка, която държавите имат в такива случаи. Съдът не определя дали подобен отказ включва понятието „семеен живот“ или „личен живот“, а вместо това продължава с предположението за намеса (§ 24). По делото *Dražković v. Montenegro**, Съдът установява, че искане от близко семейство за ексхумиране на останките на починал член на семейството за преместване в ново място за погребение по принцип попада както в понятието „личен живот“, така и в понятието „семеен живот“. Но Съдът дава да се разбере, че естеството и обхватът на това право и обхватът на задълженията на държавата по Конвенцията в случаите от този тип ще зависят от конкретните обстоятелства и представените факти (§ 48). Въпреки че на държавите се предоставя широка свобода на преценка по такъв важен и деликатен въпрос (§ 52), Съдът констатира, че липсата на разглеждане по същество от националните съдилища на исковата молба на жалбоподателя в гражданско производство срещу трета страна нарушава член 8. Съдът също така приема, че представителят на починало лице, който се е стремил да попречи на държавата да използва ДНК на починалия в дело за бащинство, не е имал интерес, който попада в обхвата на личния живот, и не може да предяви иск от името на починалия (*Estate of Kresten Filtenborg Mortensen v. Denmark* (dec.)).

136. Съдът засяга и политиката на държавата за отказ да върне телата на обвиняемите терористи за погребение. Признавайки, че държавата има интерес да защитава обществената безопасност, особено когато е замесена националната сигурност, Съдът приема, че абсолютната забрана за връщане на телата на предполагаеми терористи не е постигнала подходящ баланс между държавата и правата по член 8 на членовете на семейството на починалия (*Sabanchiyeva and Others v. Russia*, § 146).

137. По делото *Solska and Rybicka v. Poland* Съдът приема, че член 8 е приложим при ексхумация на починали лица против волята на техните семейства в рамките на наказателно производство (§§ 107-108). По отношение на прокурорското решение, с което се разпорежда ексхумацията, Съдът констатира, че вътрешното законодателство не предоставя достатъчно гаранции срещу произвол. По този начин жалбоподателите са лишени от минималната степен на защита, на която имат право, в нарушение на член 8 (§§ 124-127).

9. Проблеми с околната среда²²

138. Макар в Конвенцията да няма формулирано експлицитно право на здравословна околна среда (*Hatton and Others v. the United Kingdom* [GC], § 96), Съдът е решил различни дела, в които е поставено под въпрос качеството на околната среда на индивида, като се мотивира, че благосъстоянието на дадено лице може да бъде повлияно отрицателно от опасни или разрушителни условия на околната среда (*Cordella and Others v. Italy*, §§ 157-160). Въпрос съгласно член 8 обаче възниква само ако хората са пряко и сериозно засегнати от въпросната неприятност и са в състояние да докажат нейното пряко въздействие върху качеството им на живот. Член 8 може да се прилага в екологични дела независимо дали замърсяването е причинено пряко от държавата или отговорността произтича от провала на държавата да регулира по подходящ начин дейностите на частния сектор. Приложимостта на член 8 е определена чрез тест за строгост: вж. относимата съдебна практика по въпросите на околната среда в *Denisov v. Ukraine* [GC], §§ 111. По делото *Hudorovič and Others v. Slovenia* Съдът изяснява, че въпреки че достъпът до безопасна питейна вода не е право, защитено от член 8, „постоянната и трайна липса на достъп до безопасна питейна вода“ може да има неблагоприятни последици за здравето и човешкото достойнство и ефективно да ерозира сърцевината на личния живот. Следователно, когато тези строги условия са изпълнени, може да се задейства позитивното задължение на държавата в зависимост от конкретните обстоятелства по случая (§ 116).

139. По същество трябва да се направи преценка на справедливия баланс, който трябва да бъде постигнат между конкуриращите се интереси на индивида и на общността като цяло; а държавата се ползва с известна свобода на преценка при определяне на стъпките, които трябва да бъдат предприети за гарантиране на спазването на Конвенцията (*Powell and Rayner v. the United Kingdom*; *López Ostra v. Spain*, § 51; *Giacomelli v. Italy*, § 78).

140. По делото *López Ostra v. Spain*, § 51, Съдът постановява, че силното замърсяване на околната среда може да представлява намеса в правото на зачитане на личния и семейния живот (и жилището),²³ защото потенциално се отразява на благосъстоянието на хората и им пречи да се ползват от жилищата си, като по този начин въздейства неблагоприятно на техния личен и семеен живот. Жалбоподателката твърди, че семейният дом е бил обект на сериозно замърсяване от частен завод за преработка на кожени изделия, изграден с държавни субсидии върху общинска земя на 12 метра от нейния апартамент. По делото *Giacomelli v. Italy*, §§ 97-98, замърсяването от частен завод за третиране на токсични отпадъци на 30 метра от дома на жалбоподателката е установено като нарушение на член 8, както и в делото *Fadeyeva v. Russia*, §§ 133-134, където националните власти нарушават правото на жилище и личен живот на жена, като не ѝ предлагат никакво ефективно решение, което да ѝ помогне да се отдалечи от опасна „зона за санитарна сигурност“ около най-големия металургичен комбинат в Русия, в която е имало силно замърсяване и опасни химически емисии.

141. По няколко дела непредоставянето на информация за екологичните рискове или опасности е представлявало нарушение на член 8 (*Tătar v. Romania*, § 97, където властите не са осъществили подходяща оценка на риска от екологични опасности, причинени от минна компания; *Guerra and Others v. Italy*, където на местните хора не е предоставена съществена информация, която би позволила да преценят рисковете, които те и техните семейства биха

²² Вж. също главата „Жилище“.

²³ Вж. също главата „Жилище“.

могли да избегнат, ако продължат да живеят близо до химическа фабрика, чак до прекратяването на производството на торове през 1994 г.).

142. Опитите на националните власти да постигнат обеззаразяване на замърсен регион, които не са постигнали желаните резултати към процесния момент, се считат за нарушение на член 8 по делото *Cordella and Others v. Italy*, §§ 167-172, относно замърсяването на въздуха от стоманодобивен завод в ущърб на здравето на околното население. В този случай въпреки официалните научни проучвания, доказващи замърсяването на околната среда, което застрашава здравето на жалбоподателите, ситуацията продължава години наред и населението, живеещо в рисковите райони, остава без информация за напредъка на операцията по почистване.

143. Съдът също така е приел, че агресивни миризми от сметище в близост до затвор, които са достигнали до килията на затворника, считана за единственото „жизнено пространство“, достъпно за него от няколко години, попадат под правото на личен и семеен живот (*Brândușe v. Romania*, §§ 64-67), както и продължителното бездействие на властите да осигурят събирането, третирането и изхвърлянето на боклука (*Di Sarno and Others v. Italy*, § 112).

144. Съдът е установил, че процесът на вземане на решения, водещ до мерки за намеса, трябва да бъде справедлив и да отчита надлежно интересите на личността, защитени от член 8 (*Taşkın and Others v. Turkey*, § 118, където административните органи не са предоставили на жалбоподателите ефективна процесуална защита по отношение на експлоатацията на обект от златна мина; *Hardy and Maile v. the United Kingdom*, § 217).

145. Съдът е обявил член 8 за приложим, когато качеството на личния живот на жалбоподателя и възможностите за ползване на удобствата на неговия дом са били повлияни неблагоприятно от шума, генериран от самолети, използващи летище „Хийтроу“ (*Powell and Rayner v. the United Kingdom*, § 40). В крайна сметка обаче Съдът стига до заключението, че неуспехът на правителството да намали нощните полети от летище „Хийтроу“ в интерес на икономическото благополучие на страната не нарушава правата по член 8 на живеещите под полосата за излитане и кацане, като взема предвид малкия брой хора, засегнати от нарушение на съня (вж. също *Hatton and Others v. the United Kingdom* [GC], §§ 129-130).

146. В няколко по-късни дела за шумово замърсяване Съдът констатира, че държавата ответник не е изпълнила позитивното си задължение да гарантира правото на жалбоподателите на зачитане на техните жилища и личен живот. Например нерегламентирането на нивата на шума в нощен клуб в близост до дома на жалбоподателката във Валенсия е в нарушение на член 8 от Конвенцията (*Moreno Gómez v. Spain*, §§ 62-63), каквото е и несправянето с прекомерния шум от интензивния трафик на улицата на жалбоподателя в резултат на промени в трафика (*Deés v. Hungary*, § 23), или относно шумовите смущения, причинени от компютърен клуб в жилищен блок (*Mileva and Others v. Bulgaria*, § 97).

а. Сексуална ориентация и сексуален живот²⁴

147. Съдът е приел, че джендърната идентификация, името и сексуалната ориентация, както и сексуалният живот са важни елементи на личната сфера, защитена от член 8 (*B. v. France*, § 63; *Burghartz v. Switzerland*, § 24; *Dudgeon v. the United Kingdom*, § 41; *Laskey, Jaggard and Brown v. the United Kingdom*, § 36; *P. G. and J. H. v. the United Kingdom*). Законодателство, кри-

²⁴ Вж. „Еднополови двойки“ по-долу.

минализиращо полови актове между възрастни хомосексуални с тяхно съгласие, противоречи на член 8 (*A. D. T. v. the United Kingdom*, §§ 36-39; *Dudgeon v. the United Kingdom*, § 41). Нещо повече, отношенията между еднополови двойки попадат в обхвата на понятието „личен живот“ по смисъла на член 8 (*Orlandi and Others v. Italy*, § 143). Но член 8 не забранява криминализирането на всякакви частни полови актове като например инцеста (*Stübing v. Germany*) или садомазохистичните сексуални действия (*Laskey, Jaggard and Brown v. the United Kingdom*).

148. В редица дела Съдът приема, че всяка забрана за наемане на работа на хомосексуални във войската представлява нарушение на правото на зачитане на личния живот, защитено от член 8 (*Lustig-Prean and Beckett v. the United Kingdom*; *Smith and Grady v. the United Kingdom*; *Perkins and R. v. the United Kingdom*; *Beck and Others v. the United Kingdom*).

С. Лична сфера

149. Както Съдът последователно приема, понятието „личен живот“ се разпростира до аспекти, свързани с личната идентичност, като например име, снимка или физически и морален интегритет на човека; гаранцията, предоставена от член 8 от Конвенцията, е предназначена преди всичко да гарантира развитието без външна намеса на личността на всеки индивид в отношенията му с други хора. Следователно съществува зона на взаимодействие на човек с другите хора дори в публичен контекст, която може да попадне в обхвата на личния живот (*Von Hannover v. Germany (no. 2)* [GC], § 95). Освен това понятието „личен живот“ е широко понятие, което не се поддава на изчерпателно определение. То обхваща физическия и психическия интегритет на дадено лице и следователно може да обхване множество аспекти на личността като джендърната идентичност и сексуалната ориентация, името или елементи, свързани с правото на човек върху неговия образ. То обхваща и личната информация, която хората могат легитимно да очакват да не бъде публикувана без тяхно съгласие (*Axel Springer AG v. Germany* [GC], § 83). Понятието „личен живот“ също така включва правото на поверителна информация, свързана с осиновяване на дете (*X and Others v. Russia*, §§ 62-67, по отношение на публикуването в интернет на съдебно решение, в което се упоменават имената на жалбоподателите и имената на техните осиновени деца).

150. По отношение на наблюдението и събирането на лични данни от агенти на държавата такава информация, когато систематично се събира и съхранява в досие, поддържано от агенти на държавата, попада в обхвата на „личния живот“ за целите на член 8, § 1 от Конвенцията. Това в още по-голяма степен е така по дело, по което част от информацията е обявена за невярна и е вероятно да навреди на репутацията на жалбоподателя (*Rotaru v. Romania* [GC], § 44). Прилагайки този принцип, Съдът обяснява, че има редица елементи, от значение за разглеждането на въпроса дали личният живот на даден човек е засегнат от мерки, които се провеждат извън неговия дом, или в частни помещения. Тъй като има случаи, когато хората съзнателно или умишлено се включват в дейности, които са или могат да бъдат записани или докладвани публично, основателните очаквания на човек по отношение на личната сфера може да бъдат важен, макар и не непременно определящ фактор (*Benedik v. Slovenia*, § 101). Човек, който върви по улицата, неизбежно ще бъде видим за всеки представител на публиката, който също присъства. Мониторингът с технологични средства на същата публична сцена (например охранител, гледащ през телевизионна камера) има подобен характер. Съображенията, свързани с личния живот обаче, могат да възникнат, щом съществува систематичен или постоянен запис на такива материали от публичното пространство. Поради тази причина файловете, събрани от службите за сигурност за конкретен индивид, попадат в обхвата на член 8 дори когато информацията не е била събрана чрез някакъв натрапчив или скрит метод (*P. G. and J. H. v. the United Kingdom*, § 57).

151. Що се отнася до онлайн дейностите, информацията, свързана със специфични динамични IP адреси, улесняващи идентифицирането на автора на такива дейности, по принцип представлява лични данни, които не са достъпни за обществеността. Следователно използването на такива данни може да попадне в обхвата на член 8 (*Benedik v. Slovenia*, §§ 107-108). В това отношение фактът, че жалбоподателят не е скрил динамичния си IP адрес, не е решаващ фактор за преценка дали неговото очакване за защита на личната сфера е било основателно (§ 116). Обратно, анонимността, свързана с онлайн дейности, е важен фактор, който трябва да се вземе предвид (§ 117).

1. Право на собствения образ и снимки; публикуването на снимки, образи и вещи

152. По отношение на снимките Съдът е заявил, че изображението на човек представлява един от основните атрибути на неговата личност, тъй като разкрива уникалните характеристики на човека и го отличава от останалите. Следователно правото на защита на собствения образ е един от основните компоненти на личностното развитие (*López Ribalda and Others v. Spain* [GC], §§ 87-91 и цитираните там препратки). Въпреки че свободата на изразяване включва публикуването на фотографии, Съдът все пак установява, че защитата на правата и на репутацията на другите придобива особено значение в тази област, тъй като снимките може да съдържат много лична или дори интимна информация за дадено лице или неговото/нейното семейство (*Von Hannover v. Germany (no. 2)* [GC], § 103). Дори неутрална снимка, придружаваща история, изобразяваща човек в негативна светлина, представлява сериозно навлизане в личния живот на човек, който не търси публичност (*Rodina v. Latvia*, § 131). Съдът формулира ключовите фактори, които трябва да се вземат предвид при балансиране на правото на репутация съгласно член 8 и свободата на изразяване по член 10, както следва: принос към дебат от общ интерес; колко добре известно е заинтересованото лице и какъв е предметът на съобщението; предходното поведение на съответното лице; съдържанието, формата и последиците от публикацията; обстоятелствата, при които са направени снимките; тежестта на наложената санкция (*ibid.*, §§ 108-113; *Axel Springer AG v. Germany* [GC], §§ 89-95; *Couderc and Hachette Filipacchi Associés v. France* [GC], §§ 90-93); *Rodina v. Latvia*, § 104).

153. Всеки, включително лица, които са обществено известни, има легитимно очакване, че неговият личен живот ще бъде защитен (*Von Hannover v. Germany (no. 2)* [GC], §§ 50-53 и 95-99; *Sciacca v. Italy*, § 29; *Reklos and Davourlis v. Greece*, § 40; *Alkaya v. Turkey*, относно защитата на личния адрес на известна актриса). Но това не е непременно решаващ фактор (*Bărbulescu v. Romania* [GC], §§ 73). Практиката на Съда основно предполага правото на лицето да контролира използването на своя образ, включително правото да откаже публикуването му (*Reklos and Davourlis v. Greece*, §§ 40 и 43, в което на новородено бебе са направени снимки в частна клиника без предварителното съгласие на родителите и негативите са запазени; *Von Hannover v. Germany (no. 2)* [GC], § 96).

154. Държавата има позитивни задължения да гарантира, че съществуват ефективни наказателни или гражданскоправни разпоредби, които да забраняват правенето на снимки без съгласие. *Söderman v. Sweden* [GC] засяга опита за скрито заснемане на 14-годишно момиче от втория ѝ баща, докато тя е гола, и оплакването ѝ, че шведската правна система, която по онова време не забранява снимките без нечие съгласие, не я е защитила от посегателство срещу личния ѝ интегритет. Делото *Khadija Ismayilova v. Azerbaijan*, от друга страна, засяга скритото заснемане на журналистка в дома ѝ и последващото публично разпространение на видеоклиповете. В този случай въпросните деяния са били наказуеми по наказателното право и всъщност е образувано наказателно производство. Съдът обаче установява, че властите не са изпълнили позитивното си задължение да осигурят адекватна защита на личния живот на жалбоподателката, като проведат ефективно наказателно разследване на много сериозните намеси в нейния личен живот.

155. Съдът намира, че видеонаблюдението на обществени места, където визуалните данни се записват, съхраняват и разкриват пред обществеността, попада в обхвата на член 8 (*Peck v. the United Kingdom*, §§ 57-63). По-конкретно разкриването пред медиите с цел излъчване на видеокадри с жалбоподател, чийто опит за самоубийство е заснет с видеокамери за наблюдение, е било сериозна намеса в неговия личен живот, независимо че той е бил на публично място по това време (*ibid.*, § 87). Видеонаблюдението в супермаркет от работодател (*López Ribalda and Others v. Spain* [GC], § 93) и в университетска аула (*Antović and Mirković v. Montenegro*) също попадат в обхвата на член 8 от Конвенцията.

156. В случай на лица, арестувани или наказателно преследвани, Съдът приема по различни поводи, че записването на видео в контекста на правоприлагането или пускането на снимките на жалбоподателите от полицейските органи в медиите, представлява намеса в правото им на зачитане на личния живот. Съдът е намерил нарушения на член 8, когато полицията е предоставила снимки на жалбоподателите от официалното им досие на разположение на пресата без тяхното съгласие (*Khuzhin and Others v. Russia*, §§ 115-118; *Sciacca v. Italy*, §§ 29-31; *Khmel v. Russia*, § 40; *Toma v. Romania*, §§ 90-93) и когато публикуването на снимка на жалбоподателя върху табло за издирвани лица не е било в съответствие с вътрешното законодателство (*Giorgi Nikolaishvili v. Georgia*, §§ 129-131).

157. По делото *Gaughran v. the United Kingdom* снимката на жалбоподателя е направена след неговия арест. Тя е трябвало да се съхранява за неопределено време в местна база данни за използване от полицията и полицията е можела да приложи техники за лицево разпознаване и картографиране на лицето. Следователно Съдът установява, че правенето и съхраняването на снимката на жалбоподателя представлява намеса в правото на собствен образ (§ 70). Той установява, че намесата не е необходима в едно демократично общество (§ 97). Съдът обаче е установил, че петгодишно съхранение на снимка на повторен нарушител не представлява нарушение на член 8, тъй като продължителността на задържането е ограничена, вътрешните съдилища са извършили индивидуална оценка дали е вероятно жалбоподателят да извърши повторно нарушение в бъдеще и е съществувала възможност за преразглеждане на необходимостта от по-нататъшно съхранение на въпросните данни (*P.N. v. Germany**, §§ 76-90). В допълнение Съдът констатира, че правенето и съхраняването на снимка на заподозряна терористка без нейно съгласие не са били непропорционални на легитимните цели за предотвратяване на тероризма в едно демократично общество (*Murray v. the United Kingdom*, § 93).

158. Член 8 не изисква непременно парично обезщетение на жертвата, ако са налице други механизми за удовлетворение (*Kahn v. Germany*, § 75). По това дело срещу издателя не е присъдено обезщетение за нарушение на съдебно разпореждане да не публикува снимки на двете деца на бивш вратар с германския национален отбор по футбол (вж. също *Egill Einarsson v. Iceland (no. 2)*, §§ 36-37, § 39 и цитираните там препратки).

2. Защита на личната репутация; клеветата

159. Репутацията е защитена по член 8 от Конвенцията като част от правото на зачитане на личния живот (*Axel Springer AG v. Germany* [GC], § 83; *Chauvy and Others v. France*, § 70; *Pfeifer v. Austria*, § 35; *Petrina v. Romania*, § 28; *Polanco Torres and Movilla Polanco v. Spain*, § 40).

160. За да попадне в обхвата на член 8, атаката срещу репутацията на дадено лице трябва да достигне определено ниво на сериозност и да бъде извършена по начин, който накърнява осъществяването от това лице на правото на зачитане на личния живот (*Axel Springer AG v. Germany* [GC], § 83; *Bédat v. Switzerland* [GC], § 72; *Medžlis Islamske Zajednice Brčko and Others v. Bosnia and Herzegovina* [GC], § 76; *Denisov v. Ukraine* [GC], § 112; *Vučina v. Croatia* (dec.), § 31; *Miljević v. Croatia**, §§ 61- 62). Това изискване се отнася както за социалната, така и за професионалната репутация (*idem*). Трябва също така да има достатъчна връзка между жалбоподателя и предполагаемата атака срещу неговата/нейната репутация (*Putistin v. Ukraine*, §

40). В случаите, които се отнасят до твърдения за престъпно поведение, Съдът взема предвид и факта, че съгласно член 6, § 2 от Конвенцията лицата имат право да се считат за невинни за всяко престъпление до доказване на вината им (*Jishkariani v. Georgia*, § 41).

161. Съдът не е намерил нарушение на член 8 по дело относно аудио-визуален запис, който е бил частично излъчен без съгласието на жалбоподателя, тъй като наред с другото той критикува търговските практики в определен отрасъл, а не самия жалбоподател (*Haldimann and Others v. Switzerland*, § 52). От друга страна, телевизионен репортаж, който описва жалбоподателя като „чуждестранен амбулантен търговец на религия“, е представлявал нарушение на член 8 (*Bremner v. Turkey*, §§ 72 и 84).

162. Съдът взема под внимание колко известен е бил жалбоподателят по време на твърдените клеветнически изявления, тъй като степента на приемлива критика по отношение на публична личност е по-широка, отколкото по отношение на обикновените граждани, както и предметът на изявленията (*Jishkariani v. Georgia*). Университетските професори, специализирани в областта на правата на човека, назначени като експерти от държавните органи в публичен орган, отговорен за съветването на правителството по въпросите на правата на човека, не може да се сравняват с политиците, които трябва да проявяват по-голяма степен на толерантност (*Kaboğlu and Oran v. Turkey*, § 74).

163. Конвенцията не може да се тълкува като изискваща от хората да търпят да бъдат публично обвинявани в престъпни деяния чрез неподкрепени от факти изявления на правителствени служители, които се очаква от обществеността да притежават проверима информация относно тези обвинения (*Jishkariani v. Georgia*, §§ 59-62). В същия дух по делото *Egill Einarsson v. Iceland* известна фигура в Исландия е бил обект на обиден коментар в инстаграм, онлайн приложение за споделяне на снимки, в който той е наречен „изнасилвач“, придружен от снимка. Съдът приема, че подобен коментар може да представлява намеса в личния живот на жалбоподателя, доколкото той е достигнал определено ниво на сериозност (§ 52). Той посочва, че член 8 трябва да се тълкува в смисъл, че дори когато са предизвикали разгорещен дебат поради поведението и публичните си коментари, публичните личности не трябва да търпят публично обвинение в насилствени престъпления, без тези изявления да са подкрепени с факти (§ 52).

164. В контекста на интернет Съдът подчертава, че тестът за степента на сериозност е важен (*Tamiz v. the United Kingdom* (dec.), §§ 80-81). В крайна сметка милиони интернет потребители публикуват коментари онлайн всеки ден и много от тях изразяват себе си по начини, които биха могли да се считат за обидни или дори клеветнически. Но по-голямата част от коментарите вероятно имат твърде тривиален характер и/или обхватът на тяхното публикуване е твърде ограничен, за да причинят значителна вреда на репутацията на друг човек. В този конкретен случай жалбоподателят се оплаква, че репутацията му е била увредена в резултат на коментари в блог. Решавайки дали този праг е достигнат, Съдът е склонен да се съгласи с националните съдилища, че макар по-голямата част от коментарите, от които жалбоподателят се оплаква, да са несъмнено обидни, в голяма степен те са малко повече от „вулгарна злоупотреба“ от вид –макар и с принадлежност към ниския регистър на стила, – който е често срещан в общуването в много интернет портали. Освен това много от процесните коментари, които съдържат по-конкретни и потенциално увреждащи твърдения, в контекста, в който са написани, биха могли да бъдат разбрани от читателите като подхвърляния, които не трябва да се приемат на сериозно.

165. По делото *Tamiz v. the United Kingdom* (dec.) Съдът се произнася относно обхвата на правото на зачитане на личния живот, защитено от член 8 във връзка със свободата на изразяване, гарантирана от член 10 на доставчиците на услуги в информационното общество като Google Inc. (§§ 83-84). Той установява, че съответната държава има широк обхват на преценка, и подчертава важната роля, която тези доставчици на услуги изпълняват в интернет

за улесняване на достъпа до информация и за дебати по широк спектър от политически, социални и културни теми (§ 90). Що се отнася до коментарите на трети страни в блог, Съдът подчертава, че член 8 обхваща позитивно задължение за договарящите се държави да гарантират ефективната защита на правото на зачитане на репутацията на лицата, които са под тяхна юрисдикция (*Pihl v. Sweden* (dec.), § 28; вж. също *Høiness v. Norway*). По делото *Egill Einarsson v. Iceland (no. 2)* националните съдилища обявяват клеветнически изявления във фейсбук за нищожни, но като вземат предвид обстоятелствата по делото, отказват да присъдят на жалбоподателя вреди или разноски. За Съда решението да не се предоставя обезщетение само по себе си не представлява нарушение на член 8. Наред с други фактори фактът, че изявленията са публикувани като коментар на фейсбук страница сред стотици или хиляди други коментари, и фактът, че те са били отстранени от техния автор веднага щом жалбоподателят е поискал това, са взети под внимание, за да се проучи дали правото на репутация на жалбоподателя е достатъчно защитено (§§ 38-39).

166. В контекста на трудови спорове решението *Denisov v. Ukraine* [GC] определя съществуващите водещи принципи на съдебната практика за „професионалната и социална репутация“ (§§ 115-117 и вж. по-горе „професионална или бизнес дейност“).

167. Член 8 не може да се използва за оплакване от загуба на репутация, която е предвидима последица от собствените действия. По делото *Gillberg v. Sweden* [GC], §§ 67-68, жалбоподателят поддържа, че наказателната присъда сама по себе си влияе на осъществяването на неговото право на „личен живот“, като накърнява честта и репутацията му. Съдът обаче не приема тази аргументация (вж. също *inter alia Sidabras and Džiautas v. Lithuania*, § 49; *Mikolajová v. Slovakia*, § 57; *Medžlis Islamske Zajednice Brčko and Others v. Bosnia and Herzegovina* [GC], § 76). Наказателната присъда сама по себе си не представлява намеса в правото на зачитане на „личния живот“, а това се отнася и за други неправомерни действия, водещи до мярка за правна отговорност с предвидими отрицателни последици за „личния живот“ (*Denisov v. Ukraine* [GC], § 98). От друга страна, по делото *Vicent Del Campo v. Spain* жалбоподателят не е бил страна в производството, не е знаел за него и не е призован да се яви. Въпреки това решението по това производство го посочва по име и разкрива подробности за тормоза, за който се твърди, че той го е извършил. Съдът отбелязва, че това не може да се счита за предвидима последица от неговото собствено поведение и че то не е подкрепено от никакви убедителни причини. Следователно намесата е била непропорционална (§§ 39-42 и 48-56).

168. Съдът също така установява, че всяко негативно стереотипиране на група, когато достигне определено ниво, е в състояние да повлияе на чувството за идентичност на групата и на чувството за собствена ценност и самочувствие на членовете на групата. В този смисъл то може да се разглежда като засягащо личния живот на членовете на групата (*Aksu v. Turkey* [GC], §§ 58-61, където жалбоподателят, който е от ромски произход, се е почувствал обиден от някои пасажии на книгата „Циганите в Турция“, която е фокусирана върху ромската общност; *Király and Dömötör v. Hungary*, § 43, за антиромски демонстрации, които не са включвали насилие, а по-скоро вербално сплашване и заплахи). Съдът също така е приел, че принципът на негативната стереотипизация е приложим към оклеветяването на бивши затворници от Маутхаузен, които като оцелели от холокоста може да се разглеждат като представляващи (хетерогенна) социална група (*Lewit v. Austria*, § 46).

169. Когато балансира правата на неприкосновеност на личната сфера по член 8 с други права на Конвенцията, Съдът констатира, че държавата е призвана да гарантира двете права и ако защитата на едното води до намеса в другото, да избере адекватни средства, които да направят тази намеса пропорционална на преследваната цел (*Fernández Martínez v. Spain* [GC], § 123). Това дело се отнася до правото на личен/семеен живот и правото на религиозните организации на автономия. Съдът констатира, че отказът за подновяване на договора на учител по католическа религия и морал, след като той публично разкрива поло-

жението си на „женен свещеник“, не нарушава член 8 (§ 89). Що се отнася до родител, заподозрян в малтретиране на дете, Съдът констатира, че неадекватното разследване на неразрешеното разкриване на поверителна информация или отказът от защита на репутацията и правото на жалбоподателя да се счита за невинен (член 6, § 2) нарушава член 8 (*Ageyevy v. Russia*, § 155).

170. Когато балансира свободата на изразяване, защитена от член 10, и правото на зачитане на личния живот, залегнало в член 8, Съдът е приложил няколко критерия. Те включват приноса към дебат от общ интерес; колко добре известно е заинтересованото лице и какъв е предметът на съобщението; предходното поведение на съответното лице; метода за получаване на информацията и нейната достоверност; съдържанието, формата и последиците от публикацията; тежестта на наложената санкция (*Axel Springer AG v. Germany* [GC], § 89-95). Тези критерии не са изчерпателни и следва да бъдат транспонирани и приспособени към специфичните обстоятелства на делото (*Axel Springer SE and RTL Television GmbH v. Germany*, § 42; *Jishkariani v. Georgia*, § 46).

171. Въпреки че пресата не трябва да превишава определени граници, по-специално по отношение на защитата на репутацията и правата на другите (*Kaboğlu and Oran v. Turkey*, § 74), задължението ѝ е да предоставя - по начин, съобразен със задълженията и отговорностите ѝ - информация и идеи по всички въпроси от обществен интерес, които обществеността има право да получава, включително докладване и коментиране на съдебни производства (*Axel Springer AG v. Germany* [GC], § 79). Съдът също така подчертава важноста на проактивната роля на печата, а именно да разкрие и да представи на вниманието на обществеността информация, която може да предизвика такъв интерес и да породи такъв дебат в обществото (*Couderc and Hachette Filipacchi Associés v. France* [GC], § 114). Когато отразяват определени събития, журналистите имат задължението да проявяват благоразумие и предпазливост (§ 140). По делото *Tamiz v. the United Kingdom* (dec.) Съдът се произнася относно обхвата на правото на зачитане на личния живот, защитено от член 8 във връзка със свободата на изразяване, гарантирана от член 10 на доставчиците на услуги в информационното общество като Google Inc. (§§ 83-84). Той установява, че засегнатата държава има широко право на преценка, и подчертава важната роля, която тези доставчици на услуги изпълняват в интернет за улесняване на достъпа до информация и за дебати по широк спектър от политически, социални и културни теми (§ 90). Що се отнася до коментарите на трети страни в блог, Съдът подчертава, че член 8 обхваща позитивно задължение на договарящите се държави да гарантират ефективната защита на правото на зачитане на репутацията на лицата, които са под тяхна юрисдикция (*Pihl v. Sweden* (dec.), § 28). По делото *Egill Einarsson v. Iceland (no. 2)* националните съдилища обявяват клеветнически изявления във фейсбук за нищожни, но като вземат предвид обстоятелствата по делото, отказват да присъдят на жалбоподателя вреди или разноски. За Съда решението да не се предоставя обезщетение само по себе си не представлява нарушение на член 8. Наред с други фактори фактът, че изявленията са публикувани като коментар на фейсбук страница сред стотици или хиляди други коментари, и фактът, че те са били отстранени от техния автор веднага щом жалбоподателят е поискал това, са взети под внимание, за да се проучи дали правото на репутация на жалбоподателя е достатъчно защитено (§§ 38-39).

172. По делото *Sousa Goucha v. Portugal* Съдът се позовава на критерия „разумен читател“, когато подхожда към въпроси, свързани със сатиричен материал (§ 50; вж. също *Nikowitz and Verlagsgruppe News GmbH v. Austria*, §§ 24-26). Освен това трябва да се даде особено широка свобода на преценка по отношение на пародията в контекста на свободата на изразяване (*Sousa Goucha v. Portugal*, § 50). По това дело известна знаменитост твърди, че е бил оклеветен по време на телевизионно предаване малко след като е направил публично заявление относно сексуалната си ориентация. Съдът счита, че тъй като шегата не е била отправена в контекста на дебат по въпрос от обществен интерес (за разлика от ситуацията по делата *Alves*

da Silva v. Portugal и *Welsh and Silva Canha v. Portugal*), съгласно член 8 може да възникне задължение към държавата за защита на репутацията на дадено лице, когато изявлението надхвърли границите на допустимото съгласно член 10 (*Sousa Goucha v. Portugal*, § 51). По дело относно използването на първото име на знаменитост без негово съгласие за целите на рекламна кампания на цигари Съдът установява, че хумористичният и търговският характер и предишното му поведение натежават над аргументите на жалбоподателя по член 8 (*Bohlen v. Germany*, §§ 58-60; вж. също *Ernst August von Hannover v. Germany*, § 57).

173. Към днешна дата Съдът изрично е оставил въпроса дали аспектът на личния живот на член 8 защитава репутацията на търговско дружество (*Firma EDV für Sie, Efs Elektronische Datenverarbeitung Dienstleistungs GmbH v. Germany* (dec.), § 23). Но си струва да се отбележи, че съгласно член 10 „достойнството“ на една институция не може да се приравни на това на човешките същества (*Kharlamov v. Russia*, § 29). Според Съда защитата на авторитета на университета представлява просто институционален интерес, който не е задължително да има същата сила като „защитата на репутацията или правата на другите“ (вж. също *Uj v. Hungary*, § 22, където Съдът приема, че има разлика между увреждане на репутацията на даден човек по отношение на неговия социален статус с последствията, които това може да има върху неговото достойнство, и увреждане на търговската репутация на една компания, която няма морално измерение). По подобен начин - по делото *Margulev v. Russia* (§ 45), Съдът подчертава, че има разлика между репутацията на юридическо лице и репутацията на физическо лице като член на обществото. Докато последната може да има отражение върху достойнството, първата е лишена от това морално измерение. Тази разлика е още по-очевидна, когато публичен орган се позовава на правото си на репутация.

3. Защита на личните данни²⁵

174. Съхраняването от публичен орган на информация, свързана с личния живот на дадено лице, представлява намеса по смисъла на член 8, особено когато такава информация засяга далечното минало на човек (*Rotaru v. Romania* [GC], §§ 43-44) или когато съдържа лични данни, разкриващи политически убеждения, които попадат сред специалните категории чувствителни данни, изискващи повишено ниво на защита (*Catt v. the United Kingdom*, §§ 112 и 123). По-нататъшното използване на съхранената информация няма отношение към тази констатация (*Amann v. Switzerland* [GC], §§ 65-67; *Leander v. Sweden*, § 48; *Kopp v. Switzerland*, § 53). При определяне дали личната информация, съхранявана от властите, включва някой от аспектите на личния живот, Съдът взема предвид специфичния контекст, в който въпросната информация е била записана и съхранявана, естеството на записите, начина, по който тези записи се използват и обработват, и резултатите, които могат да бъдат получени (*S. and Marper v. the United Kingdom* [GC], § 67). ДНК профилът съдържа значителен обем уникални лични данни (*ibid.*, § 75). Банковите документи несъмнено представляват лични данни относно физическо лице, независимо дали съдържат чувствителна информация, или не (*M. N. and Others v. San Marino*, § 51). Съдът обаче взема предвид естеството на съответната информация, за да определи степента на преценка на държавата (*G. S. B. v. Switzerland*, § 93).

175. Съдът е установил, че член 8 може да бъде ангажиран: когато файлове или данни от личен или обществен характер (например информация за политическата дейност на дадено лице) се събират и съхраняват от службите за сигурност или от други държавни органи (*Rotaru*

²⁵ Вж. другите глави от ръководството.

v. Romania [GC], §§ 43-44; *Association “21 December 1989” and Others v. Romania*, § 115; *Catt v. the United Kingdom*, § 93); когато името на определено лице е включено в национална база данни за сексуални нарушители (*Gardel v. France*, § 58); когато на лицето са взети ДНК профил, пръстови отпечатьци и снимка, които са съхранени за неопределен срок (*Gaughran v. the United Kingdom*, §§ 63-70); където, *inter alia*, отпечатьци от дланите на повторен нарушител и описание на лицето се вземат и съхраняват в продължение на пет години (*P.N. v. Germany**, §§ 59-60) и поради липсата на гаранции за събиране, съхраняване и изтриване на пръстови отпечатьци на лица, заподозрени, но не осъдени за престъпления (*M. K. v. France*, § 26). Съдът също така е решил, че член 8 е приложим, когато държавата изисква спортисти на високо ниво да предоставят на тримесечни интервали пълна информация за местонахождението и ежедневните си дейности, включително през почивните дни, и да актуализират тази информация като част от усилията срещу допинга в спорта (*National Federation of Sportspersons’ Associations and Unions (FNASS) and Others v. France*, §§ 155-159).

176. Съдът също така взема предвид конкретния контекст, в който се получава и съхранява информация, и естеството на информацията. По дела, свързани със заподозрени терористи, Съдът констатира, че държавите се ползват с по-широка свобода на преценка, особено по отношение на съхранението на информация за лица, замесени в предишни терористични деяния (*Segerstedt-Wiberg and Others v. Sweden*, § 88). Съдът констатира, че записването и запазването на основни лични данни за арестуваното лице или дори за други лица, присъстващи по време и на мястото на ареста, попадат в законните рамки на процеса на разследване на терористични престъпления (*Murray v. the United Kingdom*, § 93).

177. По отношение на използването на съвременни научни техники в системата на наказателно правосъдие Съдът констатира, че защитата, предоставена от член 8 от Конвенцията, ще бъде неприемливо отслабена, ако тези техники се разрешат на всяка цена и без внимателно балансиране на потенциалните ползи от широкото използване на такива техники срещу важни интереси на личния живот (*S. and Marper v. the United Kingdom* [GC], § 112).

178. Безразборното и несистемно събиране на данни от криминални досиета е малко вероятно да отговаря на изискванията на член 8 при липса на ясни и подробни законови разпоредби, изясняващи приложимите предпазни мерки и определящи правилата, уреждащи наред с другото обстоятелствата, при които данните може да бъдат събрани, продължителността на тяхното съхраняване, целите на тяхното използване и обстоятелствата, при които те може да бъдат унищожени (*M. M. v. the United Kingdom*, § 199).

179. Вземането на клетъчен материал и неговото съхраняване, както и определянето и съхраняването на ДНК профили, извлечени от клетъчни проби, представляват намеса в правото на зачитане на личния живот по смисъла на член 8, § 1 от Конвенцията (*S. and Marper v. the United Kingdom* [GC], §§ 71-77; *Van der Velden v. the Netherlands* (dec.); *W. v. the Netherlands* (dec.)); за разлика от събирането и съхраняването на идентификационните данни като снимки, отпечатьци от пръсти, отпечатьци от длани и описание на лицето, които представляват по-малко натрапчива намеса от събирането на клетъчни проби и съхраняването на ДНК профили (*P.N. v. Germany**, § 84), въпреки че това не се отнася непременно до вземането и съхраняването на ДНК профили на осъдени престъпници за използване при евентуални бъдещи наказателни производства (*Peruzzo and Martens v. Germany* (dec.), §§ 42 и 49). Подобна намеса ще бъде в нарушение на член 8 от Конвенцията, освен ако съгласно параграф 2 не може да бъде обоснована като „предвидена в закона“, като преследваща една или повече от легитимните цели, изброени там, и като „необходима в едно демократично общество“, за да се постигне съответната цел или цели (*Peruzzo and Martens v. Germany* (dec.)). По делото *Aycaguer v. France*, относно съхранението на ДНК профили на осъдени правонарушители без разлика в продължителността според тежестта на престъплението и без никакъв достъп до процедура за унищожаване, Съдът установява нарушение (§§ 34, 38, 44 и 45).

180. По делото *Gaughran v. the United Kingdom* Съдът констатира нарушение на член 8 и заради неопределено дългото съхранение на ДНК профила, пръстовите отпечатъци и снимката на лице, осъдено за леко престъпление. Биометричните данни и снимки на жалбоподателя са съхранени, без да се споменава сериозността на неговото престъпление и без да се отчита каквато и да е продължаваща необходимост да се съхраняват тези данни за неопределено време. Тъй като не е имало разпоредба, позволяваща на жалбоподателя да поиска да бъдат изтрети данните, отнасящи се до него, ако съхраняването на данните вече не изглежда необходимо с оглед на естеството на престъплението, Съдът приема, че въпросното съхранение представлява непропорционална намеса в правото на жалбоподателя на зачитане на личния живот (§ 94). В тази връзка Съдът заявява, че степента на консенсуса, съществуващ между договарящите се държави, е стеснила свободата на преценка, която е на разположение на ответната държава по отношение на съхраняването на ДНК профили (§ 84). За разлика от *Gaughran v. the United Kingdom*, Съдът не намира нарушение на член 8 по делото *P.N. v. Germany**. Последният случай се отнася за петгодишното съхранение на снимки, описание на лицето, както и отпечатъци от пръстите и дланите на повторен нарушител. Тъй като съхраняването не е неопределено и жалбоподателят може да постигне заличаване на данните си от полицейския регистър, ако поведението му покаже, че данните вече не са необходими за целите на полицейската работа, съхранението на данните представлява пропорционална намеса в правото на жалбоподателя на зачитане на личния му живот (§§ 85-86).

181. Делото *Caruana v. Malta* (dec.) се отнася до вземането на букален тампон от съпругата на заподозрян за убийство. Съдът приема, че вземането на букален тампон обикновено не причинява телесни наранявания или физически или психически страдания и следователно е от маловажно значение. В този случай, когато вземането на пробата е било необходимо за разследване на убийство, Съдът намира въпросната мярка за пропорционална (*ibid.*, § 41). Делото *Dragan Petrović v. Serbia* се отнася до вземането на букален тампон по време на разследване на убийство. Жалбоподателят се е съгласил да даде проба от слюнката си на полицаите, но само след като е бил заплашен, че ако откаже, ще му бъде взета кръвна проба със сила. Съдът счита, че вземането на ДНК проба е представлявало намеса. Той също така установява, че намесата не е била в съответствие със закона, като по този начин е нарушен член 8, тъй като вътрешните законови разпоредби не са били предвидими: разрешението не се основава на конкретна правна разпоредба, няма конкретно позоваване на вземането на ДНК проба в цитираните разпоредби на Наказателно-процесуалния кодекс и не е извършено официално описание на процедурата (§§ 80-82). Освен това в процесния момент вътрешното законодателство не включва няколко защитни мерки, които по-късно са приети в по-новия Наказателно-процесуален кодекс и които: i) се отнасят до вземането на проби от ДНК чрез „букален тампон“; ii) предвиждат, че въпросните процедурни стъпки трябва да бъдат извършени от експерт; и iii) ограничават кръга от лица, от които може да се вземе проба чрез „букален тампон“ без тяхно съгласие (§ 83).

182. По делото *Mifsud v. Malta* Съдът разглежда дали разпореждане, изискващо от жалбоподателя да предостави генетична проба в производство за бащинство, е нарушило член 8. Тъй като заповедта е издадена, след като съдилищата са извършили необходимото балансиране на засегнатите интереси по дела, в които жалбоподателят участва чрез адвокат по свой избор и правото му на защита е уважено наравно с това на противната страна, Съдът констатира, че националните съдилища са постигнали справедлив баланс между засегнатите интереси (§§ 61-78).

183. Защитата на личните данни е от основно значение за упражняването на правото на човека на зачитане на личния и семейния живот, гарантирано от член 8 от Конвенцията (*Satakunnan Markkinapörssi Oy and Satamedia Oy v. Finland* [GC], § 133). Поради това използването и предоставянето на информация, свързана с личния живот на дадено лице, която се

съхранява в секретен регистър, влиза в обхвата на член 8, § 1 (*Leander v. Sweden*, § 48; *Rotaru v. Romania* [GC], § 46).

184. Вътрешното законодателство трябва да предоставя подходящи предпазни мерки за предотвратяване на такова използване на лични данни, което може да е в противоречие с гаранциите на този член (*Z v. Finland*, § 95). В съответствие с констатациите си по делото *S. and Marper v. the United Kingdom* [GC], § 103, Съдът е определил, че необходимостта от такива предпазни мерки е още по-голяма, когато защитата на личните данни е свързана с автоматична обработка и не на последно място, когато такива данни се използват за полицейски цели. Вътрешното законодателство следва да гарантира, че тези данни са релевантни и са защитени ефикасно от неправилна употреба и злоупотреба (*Gardel v. France*, § 62). Въпреки това Съдът е приел, че внасянето в национална база данни на сексуални правонарушители не е в нарушение на член 8 (*B. B. v. France*, § 60; *Gardel v. France*, § 71; *M. B. v. France*, § 62).

185. Съдът е констатирал, че неопределеното съхраняване и разкриване на данни за направено предупреждение на жалбоподателя и ефектът от това върху перспективите ѝ за заетост са в нарушение на член 8 (*M. M. v. the United Kingdom*, § 207). Той също така е приел, че неограниченото съхранение на данни, свързани с дейностите на деветдесет и четири годишен участник в ненасилствен протест, е в нарушение на член 8 (*Catt v. the United Kingdom*).

186. Съдът намира нарушение на член 8, когато предишната месторабота на жалбоподателя като шофьор в КГБ е била оповестена публично 13 години по-късно (*Sõro v. Estonia*, §§ 56-64). По същия начин производство по лустрация, което е разкрило, че жалбоподателят е бил сътрудник на тайната полиция на бившия режим и следователно не е изпълнил допълнителното изискване за държавна длъжност, е в нарушение на член 8 (*Ivanovski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, § 176). Съдът подчертава, че на договарящите се държави, които са излезли от недемократични режими, следва да бъде предоставена широка свобода на преценка при избора им как да управляват наследството на такива режими. По делото *Anchev v. Bulgaria* (dec.) той постановява, че системата за оповестяване само на имената на лица, заемщи публична длъжност, за които се смята, че са сътрудничили на комунистическия режим, както е показано в регистрите на бившата служба за сигурност, остава в границите на преценка на българските власти (§§ 103-111, § 113).

187. Що се отнася до защитата на личните данни, фактът, че информацията вече е публично достояние, не е задължително да премахне защитата на член 8 (*Satakunnan Markkinapörssi Oy and Satamedia Oy v. Finland* [GC], § 134). Когато е имало компилиране на данни за конкретно лице, обработване или използване на лични данни или публикуване на съответните материали по начин или степен, надхвърлящи нормално предвидимите, възбужда съображения за правото на личен живот (§ 136). По това дело Съдът констатира, че данните, събирани, обработвани и публикувани от вестници, предоставящи подробности за облагаемия доход и облагаемите активи на голям брой физически лица, явно засягат личния им живот независимо от факта, че съгласно вътрешното законодателство обществеността има възможност за достъп до тези данни при спазване на определени правила (§ 138). Вътрешното законодателство трябва да осигури подходящи предпазни мерки за предотвратяване на такова използване на лични данни, което може да е в противоречие с гаранциите по член 8. Съдът отбелязва, че член 8 предвижда правото на форма на информационно самоопределение, позволяваща на хората да разчитат на правото си на неприкосновеност на личния живот по отношение на данни, които, макар и неутрални, се събират, обработват и разпространяват колективно и под такава форма или начин, че правата по член 8 на съответните лица са ангажирани (§ 137, вж. също § 198).

188. Делото *M. L. and W. W. v. Germany* за първи път се занимава с архивите на печатните издания в интернет, съдържащи новини, публикувани по-рано (§§ 90 и 102), и отказът на искането на жалбоподателите да се задължат медийните организации да анонимизират онлайн

архивни материали, свързани с тяхното наказателно производство и присъда (§ 116). Тази ситуация трябва да се разграничи от случаите, в които физическите лица упражняват правата си на защита на личните данни по отношение на личната си информация, която е публикувана в интернет и която чрез търсачките (§ 91) може да бъде достъпна и извлечена от трети страни и да се използва за профилиране (§ 97).

189. По делото *Khadija Ismayilova v. Azerbaijan* Съдът установява, че разкриването на лична информация за жалбоподателката и нейните финансови и лични взаимоотношения в съобщение за пресата, издадено от органите на прокуратурата с цел предоставяне на доклад за състоянието на наказателно разследване, представлява нарушение на член 8 (§§ 142-150). По делото *J. S. v. the United Kingdom* (dec.) Съдът намира оплакването на жалбоподателя относно личната информация, съдържаща се в съобщение за пресата от прокуратурата, за явно необосновано. В този случай оповестената информация не разкрива името, възрастта или училището на жалбоподателя или друга лична информация. Напротив, тя не надхвърля това, което рутинно се предоставя на медиите в отговор на запитвания за съдебни производства.

190. По делото *Breyer v. Germany* Съдът приема, че законовото задължение на доставчиците на услуги да съхраняват лични данни на потребителите на предварително платени мобилни телефонни симкарти и да ги предоставят на властите при поискване, не представлява нарушение на член 8 от Конвенцията. Съдът заявява, че намесата е доста ограничена по своя характер. По отношение на регистрацията и съхранението на данни е имало достатъчно предпазни мерки: например съхранените данни са ограничени до информацията, необходима за ясно идентифициране на съответния абонат, а продължителността на съхранението е била ограничена.

4. Право на достъп до лична информация

191. Въпросите, имащи значение за личностното развитие, включват подробности за идентичността на лицето като човешко същество и жизнения интерес, защитен от Конвенцията, за получаване на информация, необходима за откриване на истината относно важни аспекти на идентичността на лицето, например идентичността на родителите, неговия/нейния произход и аспекти от детството и ранното развитие (*Mikulić v. Croatia*, §§ 54 и 64; *Odièvre v. France* [GC], §§ 42 и 44). Раждането и по-специално обстоятелствата, при които се ражда дете, представляват част от личния живот на детето, а впоследствие и от личния живот на възрастния, гарантиран от член 8 от Конвенцията (*ibid.*, § 29).

192. Съдът счита, че интересите на лицето, което търси достъп до данни, свързани с неговия/нейния личен и семеен живот, трябва да бъдат защитени, когато лице, допринесло за архивите, или не е налице, или неправилно отказва съгласие. Такава система е в съответствие с принципа на пропорционалност само ако предвижда, че независим орган окончателно решава дали трябва да бъде предоставен достъп в случаите, когато лице, допринесло за архивите, или не е налице, или отказва съгласие (*Gaskin v. the United Kingdom*, § 49; *M. G. v. the United Kingdom*, § 27).

193. Въпросът за достъпа до информация за собствения произход и самоличността на биологичните родители не е от същия характер като този за достъпа до материалите по делото за дете, настанено в грижи, или до доказателства за предполагаемо бащинство (*Odièvre v. France* [GC], § 43).

194. По отношение на достъпа до лична информация, съхранявана от службите за сигурност, Съдът е приел, че пречките за достъп могат да представляват нарушения на член 8 (*Haralambie v. Romania*, § 96; *Joanna Szulc v. Poland*, § 87). Но по дела за заподозрени терористи Съдът също така е приел, че интересите на националната сигурност и борбата с тероризма надделяват над интереса на жалбоподателите да имат достъп до информация за тях в досиетата на полицията за сигурност (*Segerstedt-Wiberg and Others v. Sweden*, § 91). Въпреки че Съ-

дът признава, че по-специално в производството, свързано с дейността на агенциите за държавна сигурност, може да има легитимни основания за ограничаване на достъпа до определени документи и други материали, той установява, че това съображение губи голяма част от своята валидност по отношение на лустрационните производства (*Turek v. Slovakia*, § 115).

195. Законът трябва да предвижда ефективна и достъпна процедура, позволяваща на жалбоподателите да имат достъп до всяка важна информация, която ги засяга (*Yonchev v. Bulgaria*, §§ 49-53). В този конкретен случай жалбоподателят, полицейски служител, е кандидатствал за длъжност в международна мисия, но след две психологически оценки, е обявен за негоден за съответната длъжност. Той се оплаква, че му е бил отказан достъп до досието му в Министерството на вътрешните работи и по-специално до оценките с мотива, че определени документи са класифицирани.

5. Информация за собственото здраве

196. Спазването на поверителността на здравните данни е жизненоважен принцип в правните системи на всички договарящи се страни по Конвенцията. От решаващо значение е не само да се спазва личната сфера на пациента, но и да се запази доверието му в медицинската професия и в здравните служби като цяло. Без такава защита тези, които се нуждаят от медицинска помощ, могат да бъдат възпирани да разкриват такава информация от личен и интимен характер, каквато е необходима, за да получат подходящо лечение и дори за да търсят такава помощ. По този начин те могат да застрашат собственото си здраве, а в случай на заразни болести - здравето на общността. Следователно вътрешното законодателство трябва да предоставя подходящи предпазни мерки за предотвратяване на такова огласяване или разкриване на лични здравни данни, което може да е в противоречие с гаранциите по член 8 от Конвенцията (*Z v. Finland*, § 95; *Mockutė v. Lithuania*, §§ 93-94).

197. Правото на неприкосновеност на личната сфера и други съображения се прилагат по-специално когато става въпрос за защита на поверителността на информацията, свързана с ХИВ, тъй като разкриването на такава информация може да има пагубни последици за личния и семейния живот на индивида и неговото/нейното социално и професионално положение, включително излагане на стигма и възможно изключване (*Z v. Finland*, § 96; *C. C. v. Spain*, § 33; *Y v. Turkey* (dec.), § 68). Интересът да се защити поверителността на такава информация следователно натежава сериозно в баланса при определяне дали намесата е пропорционална на преследваната легитимна цел. Подобна намеса не може да бъде съвместима с член 8, освен ако не е обоснована от належащо изискване в обществен интерес (*Z v. Finland*, § 96; *Y v. Turkey* (dec.), § 78), в интерес на самия жалбоподател или в интерес на сигурността на персонала на болницата (*ibid.*, §§ 77-78). Излишното разкриване на чувствителни медицински данни в сертификат, който трябва да бъде представен в различни ситуации, като например получаване на шофьорска книжка и кандидатстване за работа, е несъразмерно с всякава възможна легитимна цел (*P.T. v. the Republic of Moldova*, §§ 31-32). По подобен начин, разкриването от държавни болници на медицинските досиета на последователно на „Свидетели на Йехова“ пред прокуратурата след отказа им от кръвопреливане представлява непропорционална намеса в правото на жалбоподателите на зачитане на личния им живот в нарушение на член 8 (*Avilkina and Others v. Russia*, § 54). Публикуването на статия на експерт-психолог за психичното здраве обаче не нарушава член 8 поради приноса му към дебат от общ интерес (*Fürst-Pfeifer v. Austria*, § 45).

198. Съдът констатира, че събирането и съхраняването на данни, свързани със здравето на дадено лице за много дълъг период, заедно с разкриването и използването на такива данни за цели, несвързани с първоначалните причини за тяхното събиране, представляват непропорционална намеса в правото на зачитане на личния живот (*Surikov v. Ukraine*, §§ 70 и 89, относно разкриването пред работодателя на медицинските основания за освобождаване на служител от военна служба).

199. Разкриването без съгласието на пациента на медицински данни, включващи информация, свързана с аборт, от клиника пред службата за социално осигуряване и следователно пред по-широк кръг от държавни служители, представлява намеса в правото на пациента на зачитане на личния живот (*M. S. v. Sweden*, § 35). Разкриването на медицински данни от медицински институции пред журналисти и пред прокуратурата и събирането на медицински данни на пациент от институцията, отговорна за мониторинга на качеството на медицинската помощ, също представляват намеса в правото на зачитане на личния живот (*Mockutė v. Lithuania*, § 95). По това дело е имало и намеса по член 8 относно информацията, разкрита пред майката на жалбоподателката предвид напрегнатите отношения между нея и дъщеря ѝ (§ 100).

200. Правото на ефективен достъп до информация, касаеща здравни и репродуктивни права, попада в обхвата на личния и семейния живот по смисъла на член 8 (*K. H. and Others v. Slovakia*, § 44). Възможно е да има позитивни задължения, присъщи на ефективното зачитане на личния или семейния живот, които изискват държавата своевременно да предоставя съществена информация за рисковете за здравето на хората (*Guerra and Others v. Italy*, §§ 58 и 60). По-специално, когато държавата се занимава с опасни дейности, които биха могли да имат скрити неблагоприятни последици за здравето на участващите в такива дейности, зачитането на личния и семейния живот съгласно член 8 изисква да се създаде ефективна и достъпна процедура, която позволява на тези лица да потърсят цялата относима и подходяща информация (*McGinley and Egan v. the United Kingdom*, §§ 97 и 101; *Roche v. the United Kingdom* [GC], § 167).

6. Съхраняване или събиране на данни от службите за сигурност и други държавни органи²⁶

201. Съдът е приел, че когато държавата установи тайно наблюдение, чието съществуване остава неизвестно за контролираните лица, в резултат на което наблюдението не може да се оспори, лицата може да бъдат лишени от правата си по член 8, без да знаят и без да могат да получат средство за защита на национално ниво или пред институциите на Конвенцията (*Klass and Others v. Germany*, § 36). Това е така особено в климат, в който технологичното развитие е усъвършенствало средствата за шпионаж и наблюдение и където държавата може да има законни интереси за предотвратяване на безредици, престъпления или тероризъм (*ibid.*, § 48). Жалбоподателят може да твърди, че е жертва на нарушение, породено от самото съществуване на мерки за тайно наблюдение или на законодателство, позволяващо такива мерки, ако са изпълнени определени условия (*Roman Zakharov v. Russia* [GC], §§ 171-172). В този случай Съдът констатира, че подходът по делото *Кенеди* е най-добре съобразен с необходимостта да се гарантира, че секретните мерки за наблюдение не водят до невъзможност те да се оспорят ефективно и до поставянето им извън надзора на националните съдебни органи и на Съда (*Kennedy v. the United Kingdom*, § 124).

202. Самото съществуване на законодателство, което позволява система за тайно наблюдение на съобщенията, представлява заплаха за наблюдение за всички, за които законодателството може да се приложи (*Weber and Saravia v. Germany* (dec.), § 78). Въпреки че местните законодателни органи и националните правоприлагащи органи се ползват с

²⁶ Вж. също главата „Кореспонденция“ (Наблюдение на телекомуникациите в наказателен контекст и Специално тайно наблюдение на граждани/организации).

определена свобода, за да преценят каква система за наблюдение е необходима, договарящите се държави не разполагат с неограничена свобода на преценка да подлагат лицата в своята юрисдикция на тайно наблюдение. Съдът потвърждава, че договарящите се държави не могат в името на борбата срещу шпионажа и тероризма да приемат всякакви мерки, каквито считат за подходящи; по-скоро каквато и система за наблюдение да бъде приета, трябва да има адекватни и ефективни гаранции срещу злоупотреби (*ibid.*, § 106). Правомощията за тайно наблюдение на гражданите са допустими само дотолкова, доколкото това е строго необходимо за защита на демократичните институции (*Klass and Others v. Germany*, § 42; *Szabó and Vissy v Hungary*, §§ 72-73). Тази намеса трябва да бъде подкрепена от относими и достатъчни мотиви и трябва да бъде пропорционална на преследваната легитимна цел или цели (*Segerstedt-Wiberg and Others v. Sweden*, § 88).

203. Съдът е установил, че записът на разговор от дистанционно радиопредавателно устройство по време на тайна полицейска операция без процедурни гаранции е нарушение (*Bykov v. Russia* [GC], §§ 81 и 83; *Oleynik v. Russia*, §§ 75-79). По подобен начин систематичното събиране и съхраняване на данни от службите за сигурност за определени лица представляват намеса в личния живот на тези лица дори ако тези данни са били събрани на обществено място (*Peck v. the United Kingdom*, § 59; *P. G. and J. H. v. the United Kingdom*, §§ 57-59) или засягат изключително професионалната или обществената дейност на лицето (*Amann v. Switzerland* [GC], §§ 65-67; *Rotaru v. Romania* [GC], §§ 43-44). За събирането чрез GPS устройство, свързано с автомобила на човек, и съхранението на данни относно местонахождението и движението на този човек в публичната сфера също е установено, че представляват намеса в личния живот (*Uzun v. Germany*, §§ 51-53). Когато вътрешното законодателство не посочва с достатъчна яснота обхвата и начина на упражняване на преценката, предоставена на националните органи, за събиране и съхраняване в базата данни за наблюдение на информация за личния живот на хората - по-специално когато не е посочено във форма, достъпна за обществеността, всяко указание за минималните предпазни мерки срещу злоупотреба, - това представлява намеса в личния живот, защитена от член 8, § 1 от Конвенцията (*Shimovolos v. Russia*, § 66, където името на жалбоподателя е регистрирано в базата данни за наблюдение, която събира информация за движението му с влак или по въздух в рамките на Русия). Вътрешното законодателство следва да предоставя достатъчно точни, ефективни и всеобхватни гаранции за реда, изпълнението и потенциалната защита срещу мерките за наблюдение (*Szabó and Vissy v Hungary*). Според това дело необходимостта намесата да бъде „необходима в едно демократично общество“ трябва да се тълкува като изискване всички предприети мерки да бъдат строго необходими както изобщо за защита на демократичните институции, така и особено за получаване на съществена разузнавателна информация при индивидуална операция. Всяка мярка за тайно наблюдение, която не отговаря на строгия критерий за необходимост, би била податлива на злоупотреба от страна на властите (§§ 72-73).

204. Съдът констатира също, че проверката на банкови извлечения на адвокат представлява намеса в нейното право на зачитане на професионалната конфиденциалност, което попада в обхвата на личния живот (*Brito Ferrinho Bexiga Villa-Nova v. Portugal*, § 59).

7. Полицейско наблюдение²⁷

205. Съдът е приел, че GPS наблюдението на заподозрян терорист и обработката и използването на така получените данни не нарушават член 8 (*Uzun v. Germany*, § 81).

206. Съдът обаче намира нарушение на член 8 в случай, при който полицията регистрира името на дадено лице в секретна база данни за наблюдение и проследява движението му заради членството му в организация за защита на правата на човека (*Shimovolos v. Russia*, § 66, базата данни, в която е регистрирано името на жалбоподателя, е създадена въз основа на министерска заповед, която не е публикувана и не е достъпна за обществеността. Следователно обществото не е могло да знае защо в него са регистрирани лица, какъв тип информация е включена и за колко време, как се съхранява и използва или кой има контрол върху нея).

207. Съдът приема, че наблюдението на комуникациите и телефонните разговори (включително обажданията, направени от бизнес помещения, както и от дома) е обхванато от понятията „личен живот“ и „кореспонденция“ съгласно член 8 (*Halford v. the United Kingdom*, § 44; *Malone v. the United Kingdom*, § 64; *Weber and Saravia v. Germany* (dec.), §§ 76-79). Това не се отнася непременно до използването на агенти под прикритие (*Lüdi v. Switzerland*, § 40).

208. Подслушването и други форми на прехващане на телефонни разговори представляват сериозна намеса в личния живот и кореспонденцията и съответно трябва да се основават на прецизен закон. Важно е да има ясни, подробни правила по този въпрос, особено предвид това, че технологията, която се използва, става все по-сложна (*Kruslin v. France*, § 33). Когато балансират интереса на ответната държава да защити своята национална сигурност чрез тайни мерки за наблюдение срещу сериозността на намесата в правото на жалбоподателя на зачитане на личния му живот, националните органи се ползват с известна свобода на преценка при избора на средства за постигане на легитимната цел за защита на националната сигурност. Трябва обаче да са налице адекватни и ефективни предпазни мерки срещу злоупотреби. Следователно Съдът взема предвид обстоятелствата по делото като естеството, обхвата и продължителността на възможните мерки, основанията, необходими за тяхното разпореждане, органите, компетентни да ги разрешават, извършват и контролират, и вида на предоставеното средство за защита от националното законодателство (*Roman Zakharov v. Russia* [GC], § 232; *İrfan Güzel v. Turkey*, § 85).

209. По делото *Hambardzumyan v. Armenia* (§§ 63-68) в заповедта за разрешаване на наблюдението не е посочено името на жалбоподателя като лицето, по отношение на което полицията има право да извършва аудио- и видеозапис. В допълнение, полицията е извършила наблюдение и прехващане на телефонни комуникации, въпреки че заповедта не е посочила тези мерки. Съдът приема, че съдебното разрешение, служещо за основа на тайно наблюдение, не може да бъде изготвено с толкова неясни термини, че да остави място за спекулации и предположения по отношение на съдържанието му и най-вече по отношение на самоличността на лицето, спрямо което мярката е трябвало да се приложи. Тъй като тайното наблюдение в този случай не е било обект на надлежен съдебен контрол, Съдът приема, че не е „в съответствие със закона“ по смисъла на член 8, § 2 от Конвенцията.

²⁷ Този раздел трябва да се чете заедно с тези в главата „Кореспонденция“ (Наблюдение на телекомуникациите в наказателен контекст и Специално тайно наблюдение на граждани/организации).

210. Съдът е установил нарушения на член 8 в случай, при който телефонните разговори на жалбоподателите във връзка с наказателно преследване за престъпления са били прехващани, „измервани“ или слушани в нарушение на закона (*Malone v. the United Kingdom*; *Khan v. the United Kingdom*). Изразът „в съответствие със закона“ изисква не само спазването на вътрешното законодателство, но се отнася и до качеството на този закон, като изисква той да е съвместим с принципа на върховенството на правото (*Halford v. the United Kingdom*, § 49). В контекста на тайно наблюдение от публични органи вътрешното законодателство трябва да осигурява защита срещу произволна намеса в правото на дадено лице съгласно член 8 (*Khan v. the United Kingdom*, §§ 26-28). Освен това законът трябва да бъде достатъчно ясен в своите разпоредби, за да даде на хората адекватно указание за обстоятелствата и условията, при които публичните органи имат право да прибегват до такива тайни мерки (*ibid.*). Когато не съществува законова система, която да регулира използването на скрити подслушвателни устройства и указанията за тяхното използване не са нито правно обвързващи, нито пряко публично достъпни, намесата не е „в съответствие със закона“, както се изисква от член 8, § 2 от Конвенцията, и следователно е в нарушение на член 8 (*ibid.*, §§ 27-28).

211. Записването на частни (телефонни) разговори от партньор в разговора и личното използване на такива записи само по себе си не нарушава член 8, ако това се извършва с лични средства. Това обаче трябва да се разграничава от скрития мониторинг и запис на съобщения от частно лице в контекста и в полза на официално разследване - наказателно или друго - и с мълчаливото одобрение и техническата помощ на публичните органи за разследване (*Van Vondel v. the Netherlands*, § 49). Разгласяването на съдържанието на определени разговори в медиите, получени чрез подслушване на телефон, може да представлява нарушение на член 8 в зависимост от обстоятелствата по делото (*Drakšas v. Lithuania*, § 62).

212. Съдът счита, че наблюдението над правните консултации, провеждани в полицейското управление, е аналог на прехващането на телефонен разговор между адвокат и клиент предвид необходимостта от осигуряване на засилена степен на защита на тези отношения и по-специално на поверителността на разговорите, които се провеждат (*R. E. v. the United Kingdom*, § 131).

8. Полицейски правомощия за спиране и обиск²⁸

213. Съдът е приел, че съществува зона на взаимоотношения между едно лице с други хора дори в публичен контекст, която може да попадне в обхвата на „личния живот“ (*Gillan and Quinton v. the United Kingdom*, § 61). В този случай Съдът констатира, че спирането и обискът на лице на обществено място без основателно подозрение за правонарушение е нарушение на член 8, тъй като правомощията не са били достатъчно очертани и са съдържали неадекватни правни гаранции, за да бъдат в съответствие със закона (*ibid.*, § 87).

214. По делото *Beghal v. the United Kingdom* Съдът е разгледал правомощията, предоставени на полицията, имиграционните служители и определени митнически служители съгласно антитерористичното законодателство да спират, проверяват и обискират пътници в пристанища, летища и международни железопътни терминали. Не е било необходимо предварително разрешение за използването на тези правомощия и това е можело да се упражнява без подозрения за участие в тероризъм. Преценявайки дали вътрешното

²⁸ Вж. също раздел II.E.1 от [ръководството по тероризъм](#).

законодателство е ограничило в достатъчна степен правомощията, за да предложи адекватна защита срещу произволна намеса в правото на жалбоподателката на зачитане на личния ѝ живот, Съдът взема предвид следните фактори: географския и времевия обхват на правомощията; свободата на преценка на органите при вземане на решение дали и кога да упражняват правомощията; всяко ограничаване на намесата, причинена от упражняването на правомощията; възможността за съдебен преглед на упражняването на правомощията; всеки независим надзор върху използването на правомощията. Въпреки че Съдът признава важноста на контрола на международното движение на терористите и приема, че националните органи се ползват с широка свобода на преценка по въпросите, свързани с националната сигурност, той все пак приема, че правомощието не е достатъчно ограничено, нито е обект на адекватни законови гаранции срещу злоупотреба.

215. Съдът също така констатира, че влизането на полицейски служители в дом, в който жалбоподателят не е присъствал и е имало малък или никакъв риск от нарушение на обществения ред или престъпление, е несъразмерно на преследваната легитимна цел и следователно е нарушение на член 8 (*McLeod v. the United Kingdom*, § 58; *Funke v. France*, § 48).

216. По отношение на лица, заподозрени в престъпления, свързани с тероризъм, правителствата трябва да постигнат справедлив баланс между упражняването от страна на физическото лице на правото, гарантирано му съгласно член 8, § 1, и необходимостта съгласно параграф 2 държавата да предприеме ефективни мерки за предотвратяване на терористични престъпления (*Murray v. the United Kingdom*, §§ 90-91).

9. Посещения в дома, претърсвания и изземвания²⁹

217. В някои случаи Съдът разглежда евикциите от гледна точка на „личния живот“, и/или на „семейния живот“, а не от гледна точка на „правото на жилище“ (*Hirtu and Others v. France*, §§ 65-66; *Khadija Ismayilova v. Azerbaijan*, § 107).

218. Съдът може да изследва претърсванията не само от гледна точка на „правото на жилище“ или „правото на семеен живот“, но и от гледна точка на „правото на личен живот“ (*Vinks and Ribicka v. Latvia*, § 92); *Yunusova and Yunusov v. Azerbaijan (no. 2)** относно претърсването на багажа и личната чанта на жалбоподателите, § 148). Намесата трябва да бъде обоснована съгласно член 8, § 2 - с други думи, тя трябва да бъде „предвидена в закона“, да преследва една или повече от легитимните цели, посочени в този параграф, и да е „необходима в едно демократично общество“ за постигане на тази цел (§§ 93-104 с допълнителни препратки там). Делото *Винкс и Рибicka* се отнася до сутрешно нападение в дома на жалбоподателите, включващо специален антитерористичен отряд на фона на обвинения в икономически престъпления. Държавите членки, когато предприемат мерки за предотвратяване на престъпления и защита на правата на други хора, може да смятат за необходимо за целите на специалната и общата превенция да прибегнат до мерки като претърсвания и изземвания, за да получат доказателства за определени престъпления, когато в противен случай е невъзможно да се идентифицира лице, което е виновно за престъпление. Въпреки че участието на специални полицейски звена може да се счита за необходимо при определени обстоятелства, като се има предвид сериозността на намесата в правото на зачитане на личния живот на лицата, засегнати от такива мерки, както и рискът от злоупотреба с власт и нарушаване на човешкото

²⁹ Вж. също „Жилище“ по-долу.

достойнство, трябва да се въведат адекватни и ефективни предпазни мерки срещу злоупотребни (§§ 113-114, 118).

10. Отношение адвокат - клиент

219. По делото *Altay v. Turkey (no. 2)* Съдът постановява за първи път, че комуникацията на човек с адвокат в контекста на правна помощ попада в обхвата на „личния живот“, тъй като целта на такова взаимодействие е да позволи на дадено лице да взема информирани решения относно живота си. Съдът счита, че често информацията, съобщена на адвоката, включва интимни и лични проблеми или чувствителни въпроси. От това следва, че независимо дали е в контекста на подпомагане по граждански или наказателноправни спорове, или в контекста на търсене на общ правен съвет, лицата, които се консултират с адвокат, следва да могат разумно да очакват, че комуникацията им е частна и поверителна (§ 49).

220. Очевидно е в общ интерес всеки човек, който желае да се консултира с адвокат, да може да го прави при условия, които благоприятстват пълна и безпрепятствена дискусия (§ 50 с позоваване на *Campbell v. the United Kingdom*, § 46). По принцип устната комуникация, както и кореспонденцията между адвокат и неговия клиент са привилегирани съгласно член 8 (§ 51).

221. Въпреки значението си правото на поверителна комуникация с адвокат не е абсолютно; то може да подлежи на ограничения. За да се гарантира, че наложените ограничения не ограничават въпросното право до такава степен, че да накърнят самата му същност и да го лишат от неговата ефективност, Съдът трябва да се увери, че те са предвидими за засегнатите, преследват легитимна цел или цели съгласно параграф 8 на член 8 и са „необходими в едно демократично общество“, в смисъл че са пропорционални на целите, които се стремят да постигнат.

222. Свободата на преценка на държавата при определяне на допустимите граници на намеса в неприкосновеността на личния живот при консултация и комуникация с адвокат е тясна, в смисъл че само при изключителни обстоятелства като например за предотвратяване на извършване на тежки престъпления или големи нарушения на безопасността в затвора и сигурността може да оправдае необходимостта от ограничаване на тези права (§ 52).

11. Лична сфера по време на задържане и лишаване от свобода³⁰

223. Тъй като всяко задържане, което е законно и оправдано, неизбежно води до някои ограничения на правата по член 8, преценката за спазването на този член в случая със задържаните е донякъде особена. Така например, що се отнася до контактите на задържаните с външния свят, трябва да се вземат предвид обикновените и разумни изисквания на лишаването от свобода, тъй като някои ограничения на тези контакти, като например за броя и продължителността на посещенията, не са сами по себе си несъвместими с член 8 (*Khoroshenko v. Russia* [GC], §§ 106, 109, 116-149; *Lebois v. Bulgaria*, §§ 61-64, що се отнася до ограниченията на свижданията и телефонните обаждания).

224. В контекста на лишаването от свобода Съдът за първи път подчертава конфиденциалността на комуникацията между адвокат и клиент по делото *Altay v. Turkey (no. 2)*. Той постановява,

³⁰ Вж. раздела „Кореспонденция на затворниците“.

че устната комуникация на дадено лице с неговия адвокат в рамките на правна помощ попада в обхвата на „личния живот“, тъй като целта на такова взаимодействие е да позволи на това лице да взема информирани решения за живота си (§§ 49-50). По принцип устната комуникация лице в лице и кореспонденцията между адвокат и неговия клиент са привилегирвани съгласно член 8 (§ 51). Съдът също така отбелязва, че правото на затворника да общува със защитника извън чуваемостта на затворническите власти би било относимо в контекста на член 6, § 3с от Конвенцията от гледна точка на правото на лицето на защита. Затворниците могат да се чувстват възпрепятствани да обсъждат с адвокатите си в присъствието на длъжностно лице не само въпроси, свързани с висящи съдебни спорове, но и при докладване на злоупотреби, от които могат да страдат, поради страх от отмъщение. Плюс това привилегирваният характер на отношенията между адвокат и клиент и задължението на националните органи да гарантират неприкосновеността на комуникацията между затворника и неговия избран представител са сред признатите международни норми (§ 50).

225. Това дело се отнася до задължителното присъствие на длъжностно лице по време на консултации между затворник и неговия адвокат. Правото на конфиденциална комуникация между задържания и неговия/нейния адвокат не е абсолютно; то може да подлежи на ограничения. Но свободата на преценка на държавата при определянето на допустимите граници на намеса в неприкосновеността на личния живот при консултация и комуникация с адвокат е тясна, в смисъл че само при изключителни обстоятелства като например за предотвратяване на извършване на тежки престъпления или големи нарушения на безопасността в затвора и сигурността може да оправдае необходимостта от ограничаване на тези права (§ 52).

226. По конкретното дело местните съдилища са разпоредили присъствието на длъжностно лице по време на консултациите на жалбоподателя с неговия адвокат в затвора, тъй като са установили, че поведението на адвоката е несъвместимо с професията на адвокат, доколкото тя е изпращала книги и периодични издания за жалбоподателя, които не са били свързани със защитата. Съдът констатира, че въпросната мярка представлява намеса в правото на жалбоподателя на зачитане на личния му живот. В този контекст Съдът повтаря, че Конвенцията не забранява налагането на адвокатите на определени задължения, които могат да засягат отношенията им с техните клиенти. Такъв е случаят по-специално когато са открити достоверни доказателства за участието на адвокат в престъпление или във връзка с усилията за борба с определени практики. В тази връзка обаче е жизненоважно да се осигури строга рамка за такива мерки, тъй като адвокатите имат жизненоважно положение в правораздаването и могат по силата на ролята си на посредник между страните и съдилищата да бъдат определяни като служители на закона (§ 56).

227. По делото *Gorlov and Others v. Russia* Съдът приема, че постоянното видеонаблюдение на лишените от свобода, когато са затворени в килиите си, не е „предвидено от закона“, както се изисква от член 8, § 2 от Конвенцията, тъй като не са били определени обхватът на тези правомощия и начинът на тяхното упражняване с достатъчна яснота, за да се осигури на засегнатото лице адекватна защита срещу произвол. В тази връзка Съдът констатира, че властите имат неограничена власт да поставят всяко лице в досъдебно или следсъдебно задържане под постоянно видеонаблюдение безусловно, навсякъде в институцията, за неопределен период от време, без периодични прегледи, а националният закон на практика не предлага гаранции срещу злоупотреби от държавни служители.

228. По делото *Szafrański v. Poland* Съдът констатира, че националните власти не са изпълнили позитивното си задължение да осигурят минимална лична сфера за жалбоподателя и следователно са нарушили член 8, когато жалбоподателят е трябвало да използва тоалетна в присъствието на други затворници и поради това е бил лишен от основна лична сфера в ежедневието си (§§ 39-41).

D. Идентичност и автономия

229. Член 8 осигурява на хората сфера, в която те могат свободно да следват развитието и осъществяването на своята личност (*A.-M. V. v. Finland*, § 76; *Brüggemann and Scheuten v. Germany*, Commission decision; *National Federation of Sportspersons' Associations and Unions (FNASS) and Others v. France*, § 153).

1. Право на лично развитие и автономия

230. Член 8 защитава правото на личностно развитие и правото на установяване и развитие на взаимоотношения с други хора и с външния свят (*Niemietz v. Germany*, § 29; *Pretty v. the United Kingdom*, §§ 61 и 67; *Oleksandr Volkov v. Ukraine*, §§ 165-167; *El Masri v. the former Yugoslav Republic of Macedonia* [GC], §§ 248-250, относно тайното и извънсъдебно отвлечане и произволно задържане на жалбоподателя).

231. Правото да кандидатстват за осиновяване и да разчитат на справедливо разглеждане на молбата им попада в обхвата на „личния живот“, като се вземе предвид решението на семейната двойка да станат родители (*A. H. and Others v. Russia*, § 383). По делото *Paradiso and Campanelli v. Italy* [GC] Съдът разглежда непосредствената и необратима раздяла на семейна двойка с дете, родено в чужбина съгласно споразумение за сурогатство, и нейното въздействие върху правото им на зачитане на личния им живот. Съдът балансира обществен интерес с интереса на жалбоподателите да осигурят своето личностно развитие чрез продължаване на отношенията им с детето и приема, че италианските съдилища, отделяйки жалбоподателите от детето, са постигнали справедлив баланс между конкуриращите се интереси (§ 215). По делото *Lazoriva v. Ukraine* Съдът приема, че желанието на жалбоподателката да поддържа и развива отношенията си с петгодишния си племенник, като става негов настойник - желание, което има адекватна правна и фактическа основа, също е въпрос на личен живот (§ 66). Следователно осиновяването на детето от трети лица, което води до разкъсване на правните връзки между момчето и жалбоподателката и възпрепятстване на нейната молба да го вземе под своя грижа, представлява намеса в правото ѝ на зачитане на личния ѝ живот (§ 68).

232. Правото на личностно развитие и лична самостоятелност не обхваща всяка обществена дейност, с която човек може да се стреми да се ангажира заедно с други човешки същества (например лова на диви животни с хрътки по делото *Friend and Others v. the United Kingdom* (dec.), §§ 40-43). Всъщност не всеки вид отношения попада в сферата на личния живот. Така правото на отглеждане на куче не попада в обхвата на защитата по член 8 (*X. v. Iceland*, Решение на Комисията).

2. Право на разкриване на собствения произход

233. Съдът признава правото на получаване на информация за разкриване на собствения произход и самоличността на родителите като неразделна част от идентичността на човека, защитена съгласно правото на личен и семеен живот (*Odièvre v. France* [GC], § 29; *Gaskin v. the United Kingdom*, § 39; *Çapın v. Turkey*, §§ 33-34; *Boljević v. Serbia**, § 28).

234. Личният живот на починал човек, от когото би трябвало да се вземе ДНК проба, не може да бъде неблагоприятно повлиян от искане в този смисъл, отправено след смъртта му (*Jäggi v. Switzerland*, § 42; *Boljević v. Serbia**, § 54).

235. Съдът е решил, че не е задължително държавите да изискват ДНК тест от предполагаеми бащи, но правната система трябва да предвиди алтернативни средства, позволяващи на независим орган бързо да се произнесе по искането за бащинство. Например по делото *Mikuljić v. Croatia*, §§ 52-55, жалбоподателката е родена в извънбрачна връзка и се оплаква, че хърватската съдебна система е била неефективна при определяне на въпроса за бащинството,

оставяйки я несигурна по отношение на личната ѝ идентичност. По това дело Съдът приема, че неефективността на националните съдилища е оставила жалбоподателката в състояние на продължителна несигурност по отношение на личната ѝ идентичност. Следователно хърватските власти не са успели да осигурят на жалбоподателката „уважението“ към личния ѝ живот, на който тя има право съгласно Конвенцията (*ibid.*, § 68). Съдът също така приема, че трябва да съществуват процедури, които позволяват на особено уязвими деца като тези с увреждания да имат достъп до информация за своето бащинство (*A. M. M. v. Romania*, §§ 58-65). По делото *Jaggi v. Switzerland* Съдът намира, че отказът на властите да разрешат ДНК тест на починало лице, поискан от предполагаемия син, който желае да установи със сигурност родителите си, е в нарушение на член 8. В този случай интересът на жалбоподателя да установи самоличността на биологичния си баща надделява над този на останалото семейство на починалия, което се противопоставя на вземането на ДНК проби (§§ 40-44). По делото *Boljević v. Serbia** Съдът констатира, че при съвсем конкретните обстоятелства по делото даден срок, който не допуска ДНК тест на починал мъж и преразглеждането на окончателното решение, одобряващо неговия отказ от бащинство, представлява нарушение на член 8. В това дело решението е постановено преди ДНК тестовите да станат достъпни и без знанието на жалбоподателя. Той разбира за него едва десетилетия след като приложимият срок за възобновяване на производството по бащинство е изтекъл. Съдът приема, че запазването на правната сигурност само по себе си не може да бъде достатъчно като основание за лишаване на жалбоподателя от правото да установи своето родителство (§ 55).

2. Съдът също така констатира нарушение на член 8, когато националните съдилища отхвърлят молбата за възобновяване на производството за установяване на бащинството на дете, когато всички засегнати страни подкрепят установяването на биологичната истина относно произхода, въз основа на научни доказателства, които не са били налични към датата на производството по бащинство (*Bocu v. Romania*, §§ 33-36).

237. Съдът е приел, че въвеждането на срок за образуване на производство по бащинство е оправдано от желанието да се гарантира правна сигурност и по този начин не е несъвместимо само по себе си с Конвенцията. Въпреки това в *Çapın v. Turkey* Съдът решава, че трябва да се постигне справедлив баланс между детето, което има право да знае своята самоличност, и предполагаемия интерес на бащата да бъде защитен от твърдения относно обстоятелства, които датират отпреди много години (§ 87). В този случай Съдът констатира, че националните съдилища не са балансирани надлежно конкуриращите се интереси, тъй като не са преценили изключителните обстоятелства по случая, а именно твърдението на жалбоподателя, че му е казано като дете, че баща му е мъртъв и че след като е навършил осемнадесет години, той е напуснал родината си и е живял в чужбина в продължение на двадесет и пет години, отчужден от майка си и от своите роднини (§§ 75-76). Съдът също така повтаря, че всеки има жизненоважен интерес да знае истината за своята идентичност и да премахне всяка несигурност по въпроса.

238. По делото *Odièvre v. France* [GC] жалбоподателката, която е осиновена, е поискала достъп до информация, за да идентифицира биологичната си майка и биологичното си семейство, но искането ѝ е отхвърлено по специална процедура, която позволява на майките да останат анонимни. Съдът приема, че няма нарушение на член 8, тъй като държавата е постигнала справедлив баланс между конкуриращите се интереси (§§ 44-49).

239. Въпреки това, когато националното законодателство не се опитва да постигне баланс между конкуриращите се права и интереси, невъзможността на изоставено при раждане дете да получи достъп до неидентифицираща информация относно своя произход или разкриване на самоличността на майката, е налице нарушение на член 8 (*Godelli v. Italy*, §§ 57-58).

3. Правоотношения между родител и дете

240. Уважението към личния живот изисква всеки да може да установи подробности за своята идентичност като отделни човешки същества, което включва правоотношенията родител-дете (*Mennesson v. France*, § 96). Поради това член 8 също така защитава децата, родени от сурогатна майка извън въпросната държава членка, чиито законни родители според чуждата държава не могат да се регистрират като такива съгласно вътрешното законодателство. Съдът не изисква държавите да легализират сурогатството и освен това държавите могат да изискват доказателство за родителство на деца, родени от сурогатни майки, преди да издадат документи за самоличност на детето. Правото на детето на зачитане на неговия личен живот обаче изисква вътрешното законодателство да предвижда възможност за признаване на правоотношението между дете, родено чрез споразумение за сурогатство в чужбина, и бащата, когато той е биологичният баща (*Mennesson v. France*; *Labassee v. France*; *D. and Others v. Belgium*; *Foulon and Bouvet v. France*, §§ 55-58). В първото си Консултативно становище Съдът пояснява, че когато детето се ражда чрез споразумение за гестационно сурогатно майчинство в чужбина в ситуация, в която е заченато чрез яйцеклетка на трети донор, а заместващата майка е определена в удостоверение за раждане, законно издадено в чужбина, като „законната майка“, правото на детето на зачитане на личния му живот изисква вътрешното законодателство да предоставя възможност за признаване на законна връзка родител - дете със заместващата майка. Изборът на средства, чрез които да се постигне признаване на правоотношението между детето и заместващата майка, попада в свободата на преценка на държавата. Въпреки това, след като отношенията между детето и заместващата майка станат „практическа реалност“, предвидената процедура за установяване на признаване на връзката във вътрешното законодателство трябва да може да бъде „осъществена бързо и ефективно“ (*Advisory opinion concerning the recognition in domestic law of a legal parent-child relationship between a child born through a gestational surrogacy arrangement abroad and the intended mother* [GC]).

4. Религиозни и философски убеждения

241. Въпреки че член 9 урежда повечето проблеми със свободата на мисълта, съвестта и религията, Съдът постановява, че разкриването на информация за лични религиозни и философски убеждения може да ангажира и член 8, тъй като такива убеждения засягат някои от най-интимните аспекти на личния живот (*Folgerø and Others v. Norway* [GC], § 98, където налагането на задължение на родителите да разкриват подробна информация на училищните власти за своите религиозни и философски убеждения може да се счита за нарушение на член 8 от Конвенцията).

5. Предпочитан външен вид

242. Съдът е установил, че личният избор на предпочитания външен вид на индивида, независимо дали в публичен, или в частен контекст, се отнася до изразяването на неговата/нейната личност и по този начин попада в понятието „личен живот“. Това включва прическа (*Popa v. Romania* (dec.), §§ 32-33), отказ на достъп до университет заради носене на брада (*Tığ v. Turkey* (dec.)), забрана за носене на облекло, предназначено да закрива лицето на обществени места за жени, които желаят да носят воал, закриващ цялото лице по причини, свързани с техните убеждения (*S. A. S. v. France* [GC], §§ 106-107), и поява гол на публични места (*Gough v. the United Kingdom*, §§ 182-184). Важно е обаче да се отбележи, че по всички тези дела Съдът е намерил ограничението за личен външен вид за пропорционално. Абсолютната забрана за носене на брада в затвора е счетена за нарушение на член 8 от Конвенцията, тъй като правителството не е успяло да докаже наличието на належаща обществена нужда, за да обоснове абсолютна забрана (*Biržietis v. Lithuania*, §§ 54 и 57-58).

6. Право на име/документи за самоличност

243. Съдът е установил, че въпросите, свързани с името и фамилията на даден човек, попадат в правото на личен живот (*Mentzen v. Latvia* (dec.); *Henry Kismoun v. France*). Съдът приема, че като средство за лична идентификация и обвързване със семейство името на дадено лице се отнася до неговия/нейния личен и семеен живот, и установява нарушение на член 8, когато властите отказват да регистрират фамилното име на жалбоподателя поради това, че то е записано като фамилно име на съпругата му (*Burghartz v. Switzerland*, § 24). Той също така установява нарушение на член 8 в случай, при който местните власти отказват да разрешат на двама мъже турци да променят фамилията си на имена, които не са „на турски език“, тъй като съдилищата са направили чисто формалистична проверка на законовите текстове, вместо да вземат предвид доводите и конкретните лични ситуации на жалбоподателите или да балансират конкуриращите се интереси (*Aktaş and Aslaniskender v. Turkey*).

244. Съдът е приел, че собствените имена също попадат в обхвата на понятието „личен живот“ (*Guillot v. France*, §§ 21-22; *Güzel Erdagöz v. Turkey*, § 43; *Garnaga v. Ukraine*, § 36). Съдът обаче констатира, че някои закони, свързани с регистрацията на имена, постигат правилен баланс, докато други - не (сравни *Guillot v. France* с *Johansson v. Finland*). Във връзка с промяна на името в процеса на промяна на пола вж. *S. V. v. Italy*, §§ 70-75 (при Джендърна идентичност по-долу).

245. Съдът е решил, че традицията да се демонстрира семейно единство чрез задължение на омъжените жени да приемат фамилията на съпрузите си, вече не е съвместима с Конвенцията (*Ünal Tekeli v. Turkey*, §§ 67-68). Съдът намира нарушение на член 14 (забрана за дискриминация) във връзка с член 8 в резултат от дискриминационно третиране с отказа на властите да оставят двунационална семейна двойка да запази собствените си фамилни имена след брака (*Losonci Rose and Rose v. Switzerland*, § 26). Самият факт, че съществуващо име може да придобие отрицателна конотация, не означава, че отказът да се разреши промяна на името автоматично ще представлява нарушение на член 8 (*Stjerna v. Finland*, § 42; *Siskina and Siskins v. Latvia* (dec.); *Macalin Moxamed Sed Dahir v. Switzerland* (dec.), § 31).

246. Що се отнася до изземването на документи, необходими за доказване на самоличността, Съдът е установил намеса в личния живот в резултат от изземване на документи за самоличност от националния съд след освобождаването на жалбоподателката от ареста, тъй като документите са ѝ били необходими често в ежедневието, за да докаже самоличността си (*Smirnova v. Russia*, §§ 95-97). Съдът също така е приел, че правителството може да откаже издаването на нов паспорт на гражданин, живеещ в чужбина, ако решението е взето в интерес на обществената безопасност, дори ако неиздаването на нов паспорт ще има отрицателни последици за личния и семейния живот на жалбоподателите (*M. v. Switzerland*, § 67).

7. Джендърна идентичност

247. Член 8 е приложим по отношение на законното признаване на джендърната идентичност на транссексуалните лица, претърпели операция за промяна на пол (*Hämäläinen v. Finland*, [GC], § 68), на условията за достъп до такава операция (*L. v. Lithuania*, § 56-57; *Schlumpf v. Switzerland*, § 107; *Y. Y. v. Turkey*, §§ 65-66) и на законното признаване на джендърната идентичност на транссексуални лица, които не са преминали или не желаят да преминат през лечение за промяна на пола (*A. P., Garçon and Nicot v. France*, §§ 95-96).

248. Съдът е разгледал серия от дела, свързани с официалното признаване на транссексуални хора след операция по промяна на пола в Обединеното кралство (*Rees v. the United Kingdom*; *Cossey v. the United Kingdom*; *X, Y and Z v. the United Kingdom*; *Sheffield and Horsham v. the United Kingdom*; *Christine Goodwin v. the United Kingdom* [GC]; *I. v. the United Kingdom* [GC]). По делата *Кристин Гудуин* и *И. срещу Обединеното кралство* Съдът установява нарушение на

член 8, по-специално на базата на това, че съществува европейски и международен консенсус в полза на законовото признаване на придобития пол на трансджендър. Делото *Гудуин* повдига въпроса дали държавата ответник е изпълнила позитивното си задължение да осигури правото на жалбоподателката, трансджендърна в резултат от операция за промяна от мъж в жена, на зачитане на личния ѝ живот, по-специално поради липсата на юридическо признание на промяната на пола. Съдът приема, че е нарушено правото на личен живот на жалбоподателката, тъй като няма значителни фактори от обществен интерес, които да натежават спрямо интереса на жалбоподателката да получи правно признаване на своята промяна на пола (§ 93).

249. Съдът признава, че през двадесет и първи век правото на транссексуалните хора на личностно развитие и на физическа и морална сигурност в пълния смисъл, от което се ползват другите хора в обществото, не може да се разглежда като въпрос на спор, изискващ изтичане на време, за да се хвърли по-ясна светлина по въпросите, свързани с това. Накратко, незадоволителната ситуация, в която транссексуални хора са живели след операция в междинна зона между два пола, вече не е допустима (*Christine Goodwin v. the United Kingdom*, § 90; *Grant v. the United Kingdom*, § 40; *L. v. Lithuania*, § 59).

250. Въпреки това държавите членки притежават известна свобода на преценка, когато става въпрос за решение за промяна на самоличността на трансджендър в официалните документи. По делото *Hämäläinen v. Finland* [GC] жалбоподателката се оплаква, че пълното признаване на новия ѝ пол е обусловено от превръщането на брака ѝ в регистрирано фактическо съжителство. Съдът отбелязва, че в този случай член 8 се прилага както спрямо личния, така и спрямо семейния живот (§§ 60-61). Съдът приема, че отказът на държавата да признае женската идентичност на жалбоподателката след промяна на пола, освен ако бракът ѝ не е трансформиран във фактическо съжителство, не е непропорционален. Всъщност Съдът повтаря, че Конвенцията не налага общо задължение на държавите да разрешават еднополовите бракове. Следователно при липса на европейски консенсус и предвид чувствителните морални и етични въпроси на Финландия трябва да бъде предоставена широка свобода на преценка както относно приемането или не на законодателството относно законовото признаване на новия пол на трансджендърните хора след операция, така и относно установяването на правила за постигане на баланс между конкуриращи се частни и обществени интереси или права по Конвенцията (§ 67).

251. Относно правното признаване на идентичността на трансджендърно лице Съдът установява по делото *A. P., Garçon and Nicot v. France*, че поставянето на такова признаване в зависимост от стерилизация или хирургично лечение („изискването за стерилност“), на което те не желаят да се подлагат, е равносилно на признаване, че пълното упражняване на правото на зачитане на личния им живот зависи от отказа им от пълно упражняване на правото на зачитане на техния физически интегритет, защитено не само от член 8, но и от член 3 от Конвенцията (§ 131). Поради това то нарушава правото на зачитане на личния им живот (§ 135). Държавата се ползва с малка свобода на преценка на изискването за стерилизация по две причини: първо, условието, че промяната във външния вид е необратима, докосва съществени аспекти на интимната идентичност на индивида и дори на неговото/нейното съществуване; второ, в Европа се очертава тенденция през последните години към на изоставянето на критерия за стерилизация. Съдът обаче установява, че в рамките на широката си преценка държавата може да изисква предварителна диагноза „синдром на джендърна дисфория“ (§§ 139-143) и извършване на медицински преглед, потвърждаващ промяната на пола (§§ 150-154).

252. По делото *S. V. v. Italy* властите са отказали да разрешат промяна на фамилното име на жалбоподателката преди приключването на операцията по промяна на пола. Съдът приема, че отказът се основава на чисто формални основания и не взема предвид, че жалбоподателката е претърпяла процес на промяна на пола от няколко години, водещ до промяна във фи-

зическия облик и социалната идентичност (§§ 70-75). Според Съда ригидният характер на съдебната процедура за признаване на джендърната идентичност на трансджендърните лица е оставил жалбоподателката за неразумен период от време - две години и половина - в аномално положение, което може да породи чувства на уязвимост, унижение и безпокойство (§ 72).

253. По специфичното дело *L. v. Lithuania* жалбоподател, който е трансджендър, претърпява частична операция за промяна, тъй като пълната операция не може да бъде завършена при липса на адекватна правна регулация. В такъв случай, докато не се подложи на пълна операция, личният му код в новия му акт за раждане, паспорт и университетска диплома няма да бъде променен, тъй като няма закон, регулиращ пълната операция за промяна на пола. Съдът е счел, че държавата не е успяла да постигне справедлив баланс между обществения интерес и правата на жалбоподателя. Всъщност законодателният вакуум оставя жалбоподателя в ситуация на бедствена несигурност по отношение на личния му живот, а бюджетните ограничения в обществената здравна служба не оправдават забавяне от над четири години (*Ibid.*, § 59).

254. Наскоро по дело на трансджендърен жалбоподател, който се оплаква от липсата на регулаторна рамка за правно признаване, и твърдяното изискване такова признаване да бъде обусловено от цялостна операция за промяна на пола, Съдът е решил, че липсата на „бързи, прозрачни и достъпни процедури“ за промяна на регистрирания пол на трансджендърни лица в актовете за раждане е довела до нарушение на член 8 (*X v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, § 70). Държавата не е изпълнила позитивното си задължение да въведе ефективна и достъпна процедура с ясно определени условия, гарантиращи правото на жалбоподателя на зачитане на личния му живот, що се отнася до искането му за промяна на пола/джендър маркера в регистъра за гражданско състояние.

255. По делото *Y.T. v. Bulgaria** Съдът постановява, че отказът да се позволи на транссексуално лице да регистрира смяната на пола си в регистъра за гражданско състояние, въпреки че физическият му вид и социалната и семейна идентичност са били променени от дълго време, представлява нарушение на правото му на личен живот. По-специално националните съдилища не са предоставили относими и достатъчни основания за отказа и не са обяснили защо в други случаи подобна промяна на пола може да бъде призната (§ 74).

256. Друг важен въпрос засяга достъпа до операция за промяна на пола и други лечения за трансджендърни хора. Въпреки че Съдът не намира общо право на достъп до такова лечение (*Y. Y. v. Turkey*, § 65), той установява, че процедурите, които отказват застрахователно покритие за такова лечение, могат да нарушат член 8 (*Van Kuck v. Germany*, §§ 82-86; *Schlumpf v. Switzerland*, §§ 115-116). По делото *Schlumpf* Съдът заявява, че държавата има ограничена свобода на преценка във връзка с въпрос, касаещ един от най-интимните аспекти на личния живот, а именно сексуалната идентичност на дадено лице (§§ 104 и 115). В последното дело с оглед на особеното положение на жалбоподателката - тя е била над 67 години, когато е поискала държавата да плати за операцията - държавата не е трябвало да прилага механично двугодишния период на изчакване, както се изисква от закона. Съдът заключава, че не е постигнат справедлив баланс между интересите на застрахователното дружество и интересите на жалбоподателката (§ 115).

257. Относно въпроса за операцията за промяна на пола по делото *Y. Y. v. Turkey* жалбоподателят е поискал разрешение да се подложи на такава операция. Това му е отказано от Турция, тъй като жалбоподателят не е удовлетворил предварителното изискване за трайна невъзможност за създаване на потомство (§ 44). Съдът констатира, че отказвайки на жалбоподателя възможността да се подложи на операция за промяна на пола в продължение на много години, държавата е нарушила правото му на зачитане на личния живот (§§ 121-122).

8. Право на етническа идентичност³¹

258. Съдът счита етническата идентичност, по-специално правото на членовете на национално малцинство да запазят своята идентичност и да водят личен и семеен живот в съответствие със своята традиция, като част от правото на личен и семеен живот по член 8 с произтичащото от това задължение, възложено на държавите, да улесняват и да не възпрепятстват непропорционално традиционния начин на живот на малцинствата. Позовавайки се на последните си съображения относно положителните и отрицателните аспекти на правото на свободна самоидентификация на членовете на националните малцинства в международното право - не само в Рамковата конвенция на Съвета на Европа за защита на националните малцинства, — Съдът повтаря, че всеки член на национално малцинство има пълно право да избере да не бъде третиран като такъв (*Tasev v. North Macedonia*, §§ 32-33). Правото на свободна самоидентификация е „крайтъгълен камък“ на международното право за защита на малцинствата като цяло. Това важи най-вече за отрицателния аспект на правото: никой двустранен или многостранен договор или друг инструмент не изисква някой да се подчинява против волята си на специален режим по отношение на защитата на малцинствата (§ 33).

259. Съдът констатира, че отказът на властите да регистрират етническата принадлежност на дадено лице, както е декларирана от лицето, е неизпълнение на позитивното задължение на държавата да осигури на жалбоподателя ефективно зачитане на личния му живот (*Ciobotaru v. Moldova*, § 53). Провеждането на смислено разследване на дискриминацията зад събитие, което е част от общо враждебно отношение към ромската общност, и прилагането на ефективни наказателноправни механизми също са счетени за част от позитивното задължение на държавата да защитава уважението към етническата идентичност (*R. B. v. Hungary*, §§ 88-91).

260. В специфичния контекст на демонстрации, мотивирани от враждебност към етническа група, включваща най-вече сплашване, а не физическо насилие, Съдът черпи вдъхновение от принципите, установени по делата, свързани с член 10 от Конвенцията. Ключовите фактори за определяне са дали обидните изявления са направени на фона на напрегнат политически и социален климат, дали те представляват пряк, или косвен призив за насилие, омраза или нетърпимост и способността им да доведат до вредни последици (*Király and Dömötör v. Hungary*, §§ 72 et seq). Трябва да е налице правна рамка за криминализиране на демонстрациите срещу малцинствата, която да предоставя ефективна защита срещу тормоз, заплахи и словесни злоупотреби; в противен случай може да се приеме, че властите толерират такова словесно сплашване и нарушения на реда (§ 80).

261. Съдът констатира, че е имало нарушение на член 8 във връзка с член 14 по дело, в което властите не са успели да защитят жалбоподателите от нападение срещу домовете им, имали са определена роля в нападението и не е имало ефективно вътрешно разследване. Съдът взема предвид и общия фон на предразсъдъците спрямо ромите в страната (*Burlyu and Others v. Ukraine*, §§ 169-170).

262. Установено е, че животът в каравана на ромска жена представлява неразделна част от нейната етническа идентичност, която държавата трябва да вземе предвид, когато налага мерки за принудителна евакуация от терена (*Chapman v. the United Kingdom* [GC], § 73; *McCann*

³¹ Вж. също „Жилище“.

v. the United Kingdom, § 55). По делото *Hirtu and Others v. France*, що се отнася до евикцията на ромите от неоторизиран лагер, Съдът също така посочва, че при извършването на оценката на пропорционалността националните власти трябва да вземат предвид, че ромите принадлежат към социално обезправена група и че имат специфични потребности в това отношение (§ 75). Съдът също така намира нарушение на член 8 на процесуални основания в резултат на колективното изгонване от местната власт на семейство от терена на каравана, където жалбоподателят и неговото семейство са живели повече от 13 години. Съдът заявява, че такава сериозна намеса налага „особено важни причини от обществен интерес“ и тесни рамки на преценката (*Connors v. the United Kingdom*, § 86). В миналото обаче Съдът е констатирал, че националните политики за планиране могат да доведат до изместване на местата на караваните, ако се постигне справедлив баланс между индивидуалните права на семействата, живеещи на терена, и екологичните (и други) права на общността (*Jane Smith v. the United Kingdom* [GC], §§ 119-120; *Lee v. the United Kingdom* [GC]; *Beard v. the United Kingdom* [GC]; *Coster v. the United Kingdom* [GC]).

263. Съдът констатира, че продължаващото съхранение от властите на пръстови отпечатьци, клетъчни проби и ДНК профили на жалбоподателите след приключване на наказателното производство срещу тях и използването на тези данни за определяне на етнически произход включват и нарушават правото на жалбоподателите на етническа идентичност съгласно член 8 (*S. and Marper v. the United Kingdom* [GC], § 66).

264. Съдът също така установява, че всяко негативно стереотипизиране на група, когато достигне определено ниво, е в състояние да повлияе на чувството за идентичност на групата и на чувството за собствена ценност и самочувствие на членовете на групата. В този смисъл то може да се разглежда като засягащо личния живот на членовете на групата (*Aksu v. Turkey* [GC], §§ 58-61, където жалбоподателят, който е от ромски произход, се е почувствал обиден от някои пасажии на книгата „Циганите в Турция“, която е фокусирана върху ромската общност; *Király and Dömötör v. Hungary*, § 43, за антиромски демонстрации, които не са включвали насилие, а по-скоро вербално сплашване и заплахи). Съдът също така е приел, че принципът на негативното стереотипизиране е приложим към оклеветяването на бивши затворници от Маутхаузен, които като оцелели от холокоста може да се разглеждат като представляващи (хетерогенна) социална група (*Lewit v. Austria*, § 46).

265. В контекста на позитивните задължения да се предприемат мерки за улесняване на събирането на семейства Съдът изтъква, че е наложително да се разгледат дългосрочните ефекти, които може да има трайното отделяне на дете от биологичната му майка, особено след като това може да доведе до отчуждение на детето от ромската му идентичност (*Jansen v. Norway*, § 103).

9. Лица без гражданство, гражданство и пребиваване³²

266. Съдът е признал, че при определени обстоятелства правото на гражданство попада в личния живот (*Genovese v. Malta*). Въпреки че правото на придобиване на определено гражданство не е гарантирано от Конвенцията, Съдът констатира, че произволен отказ от гражданство може при определени обстоятелства да повдигне въпрос по член 8 чрез въздействието си върху личния живот (*Karashev v. Finland* (dec.); *Slivenko and Others v. Latvia* (dec.) [GC]; *Genovese v. Malta*). Загубата на гражданство, което вече е придобито, може да

³² Вж. раздели III.D.2 и III.D.3 от [ръководството по имиграция](#).

доведе до подобна - ако не и по-голяма - намеса в правото на лицето на зачитане на личния и семейния живот (*Ramadan v. Malta*, § 85; *K2 v. the United Kingdom* (dec.), § 49, в контекста на дейности, свързани с тероризма и *Ghoumid and Others v. France**, § 43, with regard to private life).³³ За да се определи дали подобна намеса нарушава член 8, трябва да бъдат разгледани два отделни въпроса: дали решението за отмяна на гражданството е произволно (по-строг стандарт от този за пропорционалност) и какви са последствията му за жалбоподателя (*Ramadan v. Malta*, §§ 86-89; *K2 v. the United Kingdom* (dec.), § 50 и *Ghoumid and Others v. France**, § 44) по отношение на лишаването от гражданство въз основа на присъда за терористично престъпление, извършено над десет години по-рано). Същите принципи се прилагат към отказа на националните власти да издадат лична карта на жалбоподателя (*Ahmadov v. Azerbaijan*, § 45). В случая местните власти установяват, че жалбоподателят никога не е придобивал гражданство на Азербайджан и не е гражданин на Република Азербайджан независимо от факта, че той е бил считан за гражданин на Република Азербайджан от различни държавни органи от 1991 до 2008 г. и че в съветския му паспорт има печат, потвърждаващ гражданството му на Азербайджан. Отказът от предоставяне на гражданство на жалбоподателя не е придружен от необходимите процесуални гаранции и е както произволен, така и в нарушение на член 8 от Конвенцията.

267. Член 8 не може да се тълкува като гарантиращ правото на определен вид разрешение за пребиваване; изборът на разрешително по принцип е въпрос само на националните органи (*Kaftailova v. Latvia* (отписване) [GC], § 51). Предложеното решение обаче трябва да даде възможност на въпросния индивид да упражнява безпрепятствено правото си на личен и/или семеен живот (*B. A. C. v. Greece*, § 35; *Hoti v. Croatia*, § 121). Мерките, ограничаващи правото на пребиваване в дадена страна, в определени случаи могат да доведат до нарушение на член 8, ако създадат непропорционални последствия върху личния или семейния живот, или и двете, на засегнатите лица (*Hoti v. Croatia*, § 122).

268. Освен това в този контекст член 8 може да включи позитивно задължение за осигуряване на ефективно упражняване на правото на личен/семеен живот на жалбоподателя (*Hoti v. Croatia*, § 122). По същото дело националните власти са нарушили правото на личен живот на имигрант без гражданство, като години наред не са успели да уредят статута на неговото пребиваване и са го оставили в ситуация на несигурност (§ 126). Държавата не е изпълнила позитивното си задължение да осигури ефективна и достъпна процедура или комбинация от процедури, позволяващи на жалбоподателя да определи въпросите на по-нататъшния си престой и статут в Хърватия, като се вземат предвид неговите интереси в сферата на личния живот по член 8 (§ 141). По делото *Sudita Keita v. Hungary*, държавата също не е изпълнила позитивното си задължение да осигури ефективна и достъпна процедура или комбинация от процедури, позволяващи на жалбоподател без гражданство да определи въпроса за неговия статут в Унгария с надлежно внимание към личния му живот по член 8 (§ 41). По-специално, жалбоподателят е имал продължителни трудности при регулиране на правната си ситуация в продължение на петнадесет години, с неблагоприятни последици за достъпа му до здравеопазване и заетост и правото му да се ожени.

269. Съдът е приел, че нерегламентирането на пребиваването на лицата, които са били „заличени“ от регистъра на постоянните жители след независимостта на Словения, е в нарушение на член 8 (*Kurić and Others v. Slovenia* [GC], § 339).

³³ Вж. раздел IV.F от [ръководството по тероризъм](#).

270. Когато има твърдение, което може да се аргументира, че експулсирането заплашва да наруши правото на лице без гражданство на зачитане на личния и семейния му живот, член 13 във връзка с член 8 от Конвенцията изисква държавите да предоставят на заинтересованото лице ефективната възможност за оспорване на депортирането или заповедта за отказ от пребиваване и за разглеждане на съответните въпроси с достатъчни процедурни гаранции и обстойност от подходящ вътрешен форум, предлагащ адекватни гаранции за независимост и безпристрастност (*De Souza Ribeiro v. France* [GC], § 83; *M. and Others v. Bulgaria*, §§ 122-132; *Al-Nashif v. Bulgaria*, § 133).

10. Решения за депортиране и експулсиране³⁴

271. Тъй като член 8 защитава правото на установяване и развитие на взаимоотношения с други хора и външния свят и понякога може да обхване аспекти на социалната идентичност на индивида, Съдът приема, че съвкупността от социални връзки между установили се чрез заселване мигранти и общността, в която те живеят, представлява част от понятието „личен живот“ по смисъла на член 8. Следователно независимо от съществуването на „семеен живот“ експулсирането на установил се чрез заселване мигрант представлява намеса в неговото/нейното право на зачитане на личния живот (*Maslov and Others v. Austria* [GC], § 63).³⁵ За да се определи дали намесата е необходима в едно демократично общество, е важно да се има предвид, че държавите имат право да контролират влизането на чужденци на тяхна територия и тяхното пребиваване там. Конвенцията не гарантира правото на чужденец да влезе или да пребивава в определена държава и в изпълнение на задълженията си да поддържат обществен ред договарящите се държави имат правомощия да експулсират чужденец, осъден за престъпления (*ibid.*, § 68; *Üner v. the Netherlands* [GC], § 68). Когато оценява пропорционалността на намесата в правото на личен живот, Съдът обикновено прилага критериите, установени в делото *Üner v. the Netherlands* [GC] (вж. например *Zakharchuk v. Russia*, §§ 46-49 относно установени мигранти). Например по делото *Levakovic v. Denmark*, §§ 42-45, прилагайки критериите по делото *Юнер*, Съдът не е намерил нарушение на правото на „личен живот“ на пълнолетен мигрант, осъден за сериозни престъпления, който не е имал деца, не е имал елементи на зависимост от родителите или братята и сестрите си и постоянно е демонстрирал липса на воля за спазване на закона.

272. Изискват се много сериозни причини, които да оправдаят експулсирането на установен мигрант, който законно е прекарал цялото или по-голямата част от детството и младостта си в приемащата държава (*Maslov v. Austria* [GC], § 75). В много конкретния случай на чужденец, пристигнал в приемащата държава като дете с туристическа виза, която изтича малко след пристигането му и който не е знаел за незаконния си престой до 17-годишна възраст, Съдът не счита жалбоподателя за „установен мигрант“, тъй като пребиваването му в приемащата държава не е било законно. В такъв случай не би могло да се каже, че отказът на разрешение за пребиваване ще изисква много сериозни причини да бъде обоснован съгласно член 8, нито че би нарушил тази разпоредба само при много изключителни обстоятелства. Вместо това оценката трябва да се извърши от неутрална отправна точка, като се вземат предвид специфичните обстоятелства по делото на жалбоподателя (*Pormes v. the Netherlands**, § 61).

³⁴ Вж. също раздел III.D.1 от [ръководството по имиграция](#).

³⁵ Вж. също раздел III.D.5с относно семейния живот и експулсирането.

11. Съпругески и родителски статус

273. Съдът е разгледал дела, свързани със семейния или родителския статус на лицата, които попадат в обхвата на личния и семейния живот. По-конкретно той установява, че регистрацията на брака като юридическо признаване на гражданското състояние на дадено лице несъмнено се отнася както към личния, така и към семейния живот и попада в обхвата на член 8, § 1 (*Dadouch v. Malta*, § 48). Решението на австрийски съд да анулира брака на жалбоподателката се е отразило на нейния правен статус и като цяло върху личния ѝ живот. Тъй като обаче бракът е бил фиктивен, намесата в личния ѝ живот е намерена за пропорционална (*Benes v. Austria*, решение на Комисията).

274. По подобен начин производството, свързано с идентичността на жалбоподателя като родител, попада в личния и семейния живот. Съдът е разгледал дела, свързани с определянето на правните разпоредби, уреждащи отношенията на баща с предполагаемото му дете, които попадат в обхвата на личния живот (*Rasmussen v. Denmark*, § 33; *Yildirim v. Austria* (dec.); *Krušković v. Croatia*, § 20; *Ahrens v. Germany*, § 60; *Tsvetelin Petkov v. Bulgaria*, §§ 49-59; *Marinis v. Greece*, § 58), както и опитът на предполагаемия баща да прекрати бащинството (*R. L. and Others v. Denmark*, § 38; *Shofman v. Russia*, §§ 30-32). Освен това правото на кандидатстване за осиновяване с цел кандидатите да станат родители попада в обхвата на личния живот (*A. H. and Others v. Russia*, § 383).

III. Семейен живот

A. Определение на семеен живот и значение на семейството

275. Основната съставка на семейния живот е правото на съвместен живот, за да могат семейните отношения да се развиват нормално (*Marckx v. Belgium*, § 31), а членовете на семейството да могат да се наслаждават на компанията си един на друг (*Olsson v. Sweden (no. 1)*, § 59). Понятието „семеен живот“ е автономно (*Marckx v. Belgium*, § 31). Поради това съществуването или не на „семеен живот“ по същество е въпрос на факт в зависимост от реалното наличие на практика на тесни лични връзки (*Paradiso and Campanelli v. Italy* [GC], § 140). Следователно при липса на юридическо признаване на семейния живот Съдът разглежда фактическите семейни връзки като например жалбоподатели, които живеят заедно (*Johnston and Others v. Ireland*, § 56). Други фактори включват продължителността на връзката и в случай на двойки дали те са демонстрирали своята ангажираност един към друг като наличието на общи деца (*X, Y and Z v. the United Kingdom*, § 36). По делото *Ahrens v. Germany*, § 59, Съдът не намира фактически семеен живот в ситуация, в която връзката между майката и жалбоподателя е приключила приблизително една година преди зачеването на детето, а последвалите отношения са били само от сексуален характер. По делото *Evers v. Germany*, Съдът е приел, че при много специфичните обстоятелства по делото само фактът, че жалбоподателят е живял в общо домакинство с партньора си и нейната психически увредена дъщеря и че той е биологичният баща на дъщерята не представляват семейна връзка, защитена от член 8 (§ 52). В този случай жалбоподателят вероятно е извършил сексуално насилие над психически увредената дъщеря, поради което националните съдилища сметнали контакта с дъщерята за вреден и издали забрана за контакт. Съдът е приел, че член 8 не допуска оплакване от предвидимите отрицателни последици за „личния живот“ в резултат на престъпления или друго неправомерно поведение, предвиждащо мярка за законова отговорност (пак там, § 55). (*ibid*, § 55). Съдът също така приема по делото *Paradiso and Campanelli v. Italy* [GC] че съобразаването на поведението на жалбоподателите със закона е фактор, който следва да бъде отчетен.

276. Дете, родено в брачни отношения, е *ipso jure* част от тази „семейна“ единица от момента и поради самия факт на неговото раждане (*Berrehab v. the Netherlands*, § 21). Така между детето и неговите родители съществува връзка, която представлява семеен живот. Съществуването или несъществуването на „семеен живот“ по смисъла на член 8 е въпрос на факт в зависимост от реалното съществуване на практика на близки лични връзки, например от демонстрирания интерес и ангажираност на бащата към детето както преди, така и след раждането (*L. v. the Netherlands*, § 36).

277. Когато е установено съществуването на семейна връзка с дете, държавата трябва да способна за развитието на тази връзка и да създаде правни гаранции, които да дадат възможност за интегрирането на детето в неговото семейство от момента на раждането или възможно най-скоро след това (*Kroon and Others v. the Netherlands*, § 32).

278. Въпреки липсата на биологична връзка и родителски отношения, законно признати от ответната държава, Съдът е констатирал, че съществува семеен живот между приемните родители, които са се грижили временно за дете, и въпросното дете предвид тесните лични връзки между тях, ролята на възрастните спрямо детето и времето, прекарано заедно (*Moretti and Benedetti v. Italy*, § 48; *Kopf and Liberda v. Austria*, § 37). В допълнение, по делото *Wagner and J. M. W. L. v. Luxembourg* – което се отнася до невъзможността да се получи законно признаване в Люксембург на съдебно решение в Перу, провъзгласяващо пълното осиновяване на втория жалбоподател от първия жалбоподател – Съдът признава съществуването на семеен живот при липса на юридическо признаване на осиновяването. Той взема предвид съществуването на фактически семейни връзки повече от десет години между жалбоподателите и че първият жалбоподател е действал като майка на

непълнолетното дете във всяко отношение. По тези дела настаняването на детето с жалбоподателите е признато или толерирано от властите. Напротив, по делото *Paradiso and Campanelli v. Italy* [GC], като взема предвид липсата на каквато и да е биологична връзка между детето и планираните родители, кратката продължителност на връзката с детето (около осем месеца) и несигурността на връзките от правна гледна точка, и въпреки съществуването на родителски проект и качеството на емоционалните връзки, Съдът счита, че условията, които му позволяват да заключи, че съществува фактически семеен живот, не са били изпълнени (§§ 156-157) (сравни за разлика от *D. and Others v. Belgium* (dec.)).

279. Член 8 не гарантира нито правото на създаване на семейство, нито правото на осиновяване. Правото на зачитане на „семеен живот“ не защитава самото желание за създаване на семейство. То предполага наличието на семейство или най-малкото на потенциална връзка например между дете, родено извън брака, и неговия биологичен баща или връзката, която възниква от истински брак дори ако все още не е възникнал семеен живот, или връзката между баща и законното му дете дори ако се докаже години по-късно, че тя не е почивала на биологична основа (*Paradiso and Campanelli v. Italy* [GC], § 141). Намерението на жалбоподателката да развие по-рано несъществуващ „семеен живот“ с племенника си, като стане негов настойник, е извън обхвата на „семеен живот“, защитен от член 8 (*Lazoriva v. Ukraine*, § 65).

280. Въпреки това, когато не е установен семеен живот, член 8 все пак може да се приложи в аспекта му на личен живот (*Paradiso and Campanelli v. Italy* [GC], § 165; *Lazoriva v. Ukraine*, §§ 61 и 66; *Azerkane v. the Netherlands*, § 65).

В. Процесуално задължение

281. Макар член 8 да не съдържа изрични процесуални изисквания (както бе отбелязано по-горе), процесът на вземане на решения, включен в мерките за намеса, трябва да бъде справедлив и достатъчен, за да се уважат интересите, защитени от член 8 (*Petrov and X v. Russia*, § 101), по-специално по отношение на деца, настанени в грижа (*W. v. the United Kingdom*, §§ 62 и 64; *McMichael v. the United Kingdom*, § 92; *T. P. and K. M. v. the United Kingdom* [GC], §§ 72-73), и оттеглянето на родителската отговорност и съгласие за осиновяване (*Strand Lobben and Others v. Norway* [GC], §§ 212-213, 220). Освен това Съдът посочва, че в случаите, в които продължителността на производството има ясно въздействие върху семейния живот на жалбоподателя, се изисква по-строг подход, а средствата за защита, които се предлагат във вътрешното законодателство, следва да бъдат както превантивни, така и компенсаторни (*Macready v. the Czech Republic*, § 48; *Kuppinger v. Germany*, § 137).

С. Право на преценка по отношение на семейния живот³⁶

282. При определяне на широтата на обхвата на правото на преценка, което държавите имат при решаване на дело по член 8, следва да се вземат предвид редица фактори. Съдът признава, че властите се ползват с широка свобода на преценка, по-специално при вземане на решение за попечителство, когато преценяват необходимостта от настаняване на дете в грижа чрез спешна заповед (*R. K. and A. K. v. the United Kingdom*) или когато формулират

³⁶ Вж. раздела „Семеини помощи, родителски права/достъп, права на контакт“.

законите си за развод и ги прилагат в конкретни случаи (*Babiarz v. Poland*, § 47) или по отношение на определянето на правния статут на дете (*Fröhlich v. Germany*, § 41).

283. Все пак се изисква по-строг контрол по отношение на всякакви допълнителни ограничения като например ограниченията, поставени от тези органи на родителските права на достъп, и по отношение на всички правни гаранции, предназначени да осигурят ефективна защита на правото на родителите и децата на зачитане на семейния им живот. Такива допълнителни ограничения водят до опасност семейните отношения между малко дете и единия или двамата родители да бъдат ефективно ограничени (*Sahin v. Germany* [GC], § 65; *Sommerfeld v. Germany* [GC], § 63).

284. Свободата на преценка е по-ограничена по въпросите на правата за контакт и информация (*Fröhlich v. Germany*), и още по-тясна, когато става дума за продължителна раздяла на родител и дете. В такива случаи държавите имат задължение да предприемат мерки за събиране на родителите и децата (*Elsholz v. Germany* [GC]; *K. A. v. Finland*).

D. Приложно поле на понятието „семеен живот“

1. Семейни двойки

а. Брак, сключен не според обичая, фактическо съжителство

285. Понятието „семеен живот“ съгласно член 8 от Конвенцията не се ограничава единствено до брачни отношения и може да обхваща други фактически „семеен връзки“, когато страните живеят заедно извън брак (*Johnston and Others v. Ireland*, § 56; *Van der Heijden v. the Netherlands* [GC], § 50, което се занимава с опита да се принуди жалбоподателката да даде показания в наказателно производство срещу своя дългогодишен партньор, с когото съжителства). Дори при липса на съжителство все пак може да има достатъчно връзки за семеен живот (*Kroon and Others v. the Netherlands*, § 30; за разлика от *Azerkane v. the Netherlands*, § 65, където двойката не е живяла заедно и не е имало информация за характера на тяхната връзка), тъй като съществуването на стабилен съюз може да е независимо от съвместното съжителство (*Vallianatos and Others v. Greece* [GC], §§ 49 и 73). Това обаче не означава, че фактическите семейства и отношения трябва да получат конкретно юридическо признание (*Babiarz v. Poland*, § 54): така позитивните задължения на държавата не включват задължение да се уважи молба за развод, подадена от жалбоподател, който желае да се ожени отново, след като има дете с новия си партньор (§§ 56-57). Освен това, макар че в наши дни съвместното съжителство може да не е определящ критерий за установяване на стабилността на дълготрайните отношения, то със сигурност е фактор, който може да помогне за оборване на други индикации, които пораждат съмнения относно искреността на брака (*Concetta Schembri v. Malta* (dec.), § 52, относно брак, който не се счита за истински).

286. Съдът също така счита, че планираният семеен живот по изключение може да попадне в обхвата на член 8, по-специално в случаите, когато фактът, че семейният живот все още не е напълно установен, не може да се припише на жалбоподателя (*Pini and Others v. Romania*, §§ 143 и 146). По-специално, когато обстоятелствата го налагат, семейният живот трябва да се разшири до потенциалната връзка, която може да се развие между дете, родено извън брака, и биологичния баща. Относителните фактори, които могат да определят реалното съществуване на близки лични връзки в тези случаи, включват естеството на връзката между биологичните родители и демонстрирания интерес и ангажираността на бащата към детето както преди, така и след раждането (*Nylund v. Finland* (dec.); *L. v. the Netherlands*, § 36; *Anayo v. Germany*, § 57).

287. Като цяло обаче съжителството не е задължително условие за семеен живот между родители и деца (*Berrehab v. the Netherlands*, § 21). Браковете, които не са в съответствие с националното законодателство, не са пречка за семеен живот (*Abdulaziz, Cabales and Balkandali v. the United Kingdom*, § 63). Семейна двойка, която сключва чисто религиозен брак,

непризнат от вътрешното законодателство, може да попадне в обхвата на семейния живот по смисъла на член 8. Въпреки това член 8 не може да се тълкува като налагащ задължение на държавата да признае религиозен брак, например във връзка с наследствените права и наследствените пенсии (*Şerife Yiğit v. Turkey* [GC], §§ 97-98 и 102) или където бракът е бил сключен от 14-годишно дете (*Z. H. and R. H. v. Switzerland*, § 44).

288. И накрая - годежът сам по себе си не създава семеен живот (*Wakefield v. the United Kingdom*, решение на Комисията).

b. Еднополови двойки

289. Еднополова двойка, живееща в стабилна връзка, попада в понятието „семеен живот“, както и в „личен живот“ по същия начин като хетеросексуална двойка (*Vallianatos and Others v. Greece* [GC], §§ 73-74; *X and Others v. Austria* [GC], § 95; *P. B. and J. S. v. Austria*, § 30; *Schalk and Kopf v. Austria*, §§ 92-94). Този принцип е провъзгласен за първи път по делото *Schalk and Kopf v. Austria*, където Съдът счита за неестествено да поддържа становището, че за разлика от разнополовата двойка еднополовата двойка не може да води „семеен живот“ по смисъла на член 8. Следователно отношенията на жалбоподателите - съжителстваща съвместно еднополова двойка, която живее в стабилно фактическо партньорство - попадат в понятието „семеен живот“ точно както биха попаднали и отношенията на разнополова двойка в същата ситуация. Съдът също така установява, че отношенията между две жени, които живеят заедно в регистрирано фактическо съжителство, и детето, заченато от едната от тях с помощта на асистирана репродукция, но отгледано и от двете, съставляват семеен живот по смисъла на член 8 (*Gas and Dubois v. France* (dec.); *X and Others v. Austria* [GC], § 96).

290. През 2010 г. Съдът отбелязва, че е налице нововъзникващ европейски консенсус за правно признаване на еднополовите двойки, които се развива бързо през последното десетилетие (*Schalk and Kopf v. Austria*, § 105; вж. също *Orlandi and Others v. Italy*, §§ 204-206). По делата *Schalk and Kopf v. Austria*, § 108, и *Chapin and Charpentier v. France*, § 48, Съдът установява, че държавите са свободни съгласно член 14, разгледан във връзка с член 8, да ограничат достъпа до брак само до такъв на разнополови двойки.

291. Съдът обаче намира нарушение на член 14, взет във връзка с член 8, когато закон забранява еднополовите двойки да влизат в граждански съюзи, отбелязвайки, че от 19-те държави - страни по Конвенцията, които разрешават друга форма на регистрирано партньорство, различна от брака, само две държави са го ограничили изключително за двойки от различен пол (*Vallianatos and Others v. Greece* [GC], §§ 91-92). Отбелязвайки продължаващото международно движение за правно признаване на еднополовите бракове и вземайки предвид специфичните обстоятелства в Италия, Съдът констатира, че италианските власти не са спазили позитивното си задължение по член 8, за да гарантират, че жалбоподателите разполагат с конкретна правна рамка, предвиждаща признаване и защита на техните еднополови съюзи (*Oliari and Others v. Italy*, §§ 178 и 180-185). Съдът отбелязва, че в рамките на Съвета на Европа двадесет и четири от четиридесет и седем държави членки вече са приели законодателство, признаващо еднополовите двойки и предоставящо им правна защита (§ 178). Той отбелязва, че в Италия съществува конфликт между социалната реалност на жалбоподателите, които живеят открито като семейна двойка, и невъзможността им да осигурят официално признаване на връзката си. Отбелязвайки, че гарантирането на признаването и на защитата на еднополовите съюзи няма да представлява особена тежест за италианската държава, той приема, че при липса на брак еднополовите двойки като жалбоподателите имат особен интерес да им се предостави възможност за влизане във форма на граждански съюз или регистрирано партньорство, тъй като това би бил най-подходящият начин, по който те могат да получат законно признаване на отношенията си и да им бъде гарантирана съответната защита под формата на основни права, относими към двойката в стабилна и ангажирана връзка, без излишни препятствия (§§ 173-174).

292. Що се отнася до отказа да се регистрират еднополови бракове, сключени в чужбина, по делото *Orlandi and Others v. Italy* националните власти не са предоставили никаква форма на защита на еднополовия съюз на жалбоподателите в резултат на правния вакуум, съществуващ в италианското законодателство (доколкото то не е предвиждало никакъв съюз, който е в състояние да защити отношенията на жалбоподателите). Отказът да се гарантира, че жалбоподателите имат достъп до специфична правна рамка, предвиждаща признаването и защитата на техните еднополови съюзи, е в нарушение на член 8 (§ 201).

293. По две дела Съдът е счел, че еднополовите двойки са в различно положение от хетеросексуалните двойки. По делото *Aldeguer Tomás v. Spain* Съдът не установява нарушение на член 14 във връзка с член 8 от Конвенцията и член 1 от Протокол № 1, когато оцелелият партньор в еднополовата двойка, противно на оцелелия партньор на хетеросексуална двойка, не може да получи наследствена пенсия, когато другият партньор е починал преди признаването на еднополов брак през 2005 г. (§§ 88-90). По делото *Taddeuci and McCall v. Italy* Съдът намира нарушение на член 14 от Конвенцията във връзка с член 8, когато еднополова двойка е възпрепятствана да живее заедно в Италия в резултат на отказа да се предостави на единия жалбоподател, който не е гражданин на ЕС, разрешение за пребиваване за семейни цели (§§ 98-99). Съдът счита, че еднополовата двойка, в която единият от партньорите не е гражданин на ЕС, е в различна ситуация от несемейната хетеросексуална двойка, когато един от партньорите е гражданин на държава извън ЕС, и следователно трябва да бъде третиран по различен начин (§ 85).

294. По друго дело относно регулирането на разрешенията за пребиваване с цел събиране на семейства обаче Съдът счита, че еднополовите и разнополовите двойки са в подобно положение (*Pajić v. Croatia*, § 73). Съдът заявява, че мълчаливо изключвайки еднополовите двойки от приложното си поле, вътрешното законодателство въвежда разлика в третирането, основаваща се на сексуална ориентация, и по този начин нарушава член 8 от Конвенцията (§§ 79-84).

295. По дело, в което жалбоподателката иска да се промени идентификационният ѝ номер от мъжки на женски, след като е претърпяла операция за промяна на пола, семейният живот е ангажиран от факта, че пълното признаване на новия ѝ пол изисква трансформацията на брака ѝ в регистрирано партньорство (*Hämäläinen v. Finland* [GC], §§ 60-61). Съдът обаче намира, че превръщането на брака на жалбоподателката в регистрирано партньорство не би представлявало нарушение на правото на семеен живот съгласно член 8 (*ibid.*, § 86).

2. Родители

Медицински асистирана репродукция/право на генетично родителство

296. Подобно на понятието „личен живот“ (вж. „Репродуктивни права“ по-горе), понятието „семеен живот“ включва правото на зачитане на решенията на едно лице да стане родител в генетичния смисъл (*Dickson v. the United Kingdom* [GC], § 66; *Evans v. the United Kingdom* [GC], § 72). Съответно правото на семейна двойка да се възползва от медицински асистирана репродукция влиза в обхвата на член 8 като израз на личния и семейния живот (*S. H. and Others v. Austria* [GC], § 82). Разпоредбите на член 8, взети самостоятелно, обаче не гарантират нито правото на създаване на семейство, нито правото на осиновяване (*E. B. v. France* [GC], § 41; *Petithory Lanzmann v. France* (dec.), § 18). Освен това, колкото и достойно да е личното желание на жалбоподателя да продължи семейната линия, член 8 не включва негово/нейно право да стане баба/дядо (*Petithory Lanzmann v. France* (dec.), § 20).

297. Съдът счита, че притесненията, основани на морални съображения или на социална приемливост, трябва да се вземат на сериозно в чувствителна област като изкуственото раждане (*S. H. and Others v. Austria* [GC], § 100). Но те сами по себе си не са достатъчни причини за

пълна забрана на специфични техники за изкуствена репродукция като донорство на яйцеклетки. Независимо от широката свобода на преценка, предоставена на договарящите се държави, правната рамка, разработена за тази цел, трябва да бъде оформена съгласувано и да позволява да се вземат предвид по подходящ начин различните легитимни интереси (*ibid.*).

298. Съдът не установява нарушение на член 8, когато вътрешното законодателство позволява на бившия партньор на жалбоподателката да оттегли съгласието си за съхранението и използването от нея на ембриони, създадени съвместно от тях, като не ѝ позволява да има дете, с което би била генетично свързана (*Evans v. the United Kingdom* [GC], § 82).

299. Член 8 не изисква от държавите да узаконяват сурогатното майчинство. Следователно отказът да се признае правоотношение между дете, родено чрез споразумение за сурогатно майчинство в чужбина и предвидените родители не нарушава правото на родителите и децата на семеен живот, ако тази невъзможност да се получи признаване на законните отношения родител-дете не пречи да се радват на семейния им съвместен живот. По-специално, няма нарушение на правото им на семеен живот, ако семейството е в състояние да се установи в съответната държава членка малко след раждането на децата им, родени в чужбина, и ако няма нищо, което да предполага, че семейството е в риск да бъде разделено от властите поради тяхното положение (*Menesson v. France*, §§ 92-94; *Labassee v. France*, §§ 71-73; *Foulon and Bouvet v. France*, § 58). В допълнение, Съдът установява, че Конвенцията не може да задължи държавите да разрешат влизане на тяхна територия на деца, родени от сурогатна майка, без националните власти да имат предварителна възможност да извършват съответните законови проверки (*D. and Others v. Belgium*, § 59). Следователно жалба относно отказа да се предостави на жалбоподателите документ за пътуване, за да се даде възможност на детето им, родено в чужбина в резултат от споразумение за сурогатно майчинство, да пътува обратно с тях до страната на произход, се счита за явно необоснована, въпреки че отказът е довел до ефективно разделяне на родителите и тяхното дете (*D. and Others v. Belgium*, § 64).³⁷

300. Делото *Paradiso and Campanelli v. Italy* [GC] се отнася до раздялата и даването за осиновяване на дете, заченато в чужбина чрез сурогатство и върнато в Италия в нарушение на италианските закони за осиновяване (§ 215). Съдът констатира, че в този конкретен случай не е съществувал семеен живот, и го е разгледал в светлината на понятието „личен живот“.³⁸

3. Деца

а. Право на взаимно удоволствие от общуването

301. Взаимното удоволствие от компанията на другия между родител и дете представлява основен елемент от семейния живот по смисъла на член 8 от Конвенцията (дори ако отношенията между родителите са се развалили), а мерките на национално ниво, възпрепятстващи такова удоволствие, представляват намеса в правото, защитено от член 8 от Конвенцията (*Monory v. Romania and Hungary*, § 70; *Zorica Jovanović v. Serbia*, § 68; *Kutzner v. Germany*, § 58; *Elsholz v. Germany* [GC], § 43; *K. and T. v. Finland* [GC], § 151).

³⁷ Вж. също „Правоотношения между родител и дете“.

³⁸ Вж. също „Право на лично развитие и автономия“.

302. Съдът е констатирал, че тайното и извънсъдебно отвлечане и произволното задържане на жалбоподателя са довели до лишаване от взаимно удоволствие между членове на семейството му и следователно са в нарушение на член 8 (*El-Masri v. the former Yugoslav Republic of Macedonia* [GC], §§ 248-250). Съдът е констатирал също нарушение на член 8, когато жалбоподателят е държан в изолация повече от година, отделен от семейството си, и не е разполагал с информация за положението си (*Nasr and Ghali v. Italy*, § 305).

303. Съдът също така е констатирал, че продължаващото непредоставяне на жалбоподателката от страна на държавата на достоверна информация относно съдбата на сина ѝ представлява продължаващо нарушение на правото на взаимно удоволствие и зачитане на семейния ѝ живот (*Zorica Jovanović v. Serbia*, §§ 74-75).

304. Отказът да се позволи на дете да придружи майка си в друга държава за целите на нейното следдипломно образование, основан на липсата на съгласие на двамата родители, трябва да бъде разгледан в светлината на най-добрия интерес на детето, като се избягват формалистичният и механичният подход (*Penchevi v. Bulgaria*, § 75).

b. Връзки между биологичната майка и децата

305. Качеството на биологична майка е достатъчно, за да ѝ предостави необходимото право да се обърне към Съда и от името на детето си, за да защити неговите интереси (*M. D. and Others v. Malta*, § 27; *Strand Lobben and Others v. Norway* [GC], §§ 156-159).

306. Съдът разглежда самотна жена и нейното дете като форма на семейство, която е не по-малко значителна от другите. Действайки по начин, целящ да позволи на семейния живот на неомъжена майка и нейното дете да се развива нормално, държавата трябва да избягва всякаква дискриминация на основата на раждане (*Marckx v. Belgium*, §§ 31 и 34). Развитието на семейния живот на неомъжена майка и нейното дете, което тя е признала, може да бъде възпрепятствано, ако детето не стане член на семейството на майката и ако установяването на отношения се развива само между двамата (*ibid.*, § 45; *Kearns v. France*, § 72).

307. Биологичен родител, който съзнателно дава съгласие за осиновяване, може по-късно да бъде възпрепятстван законно да получи право на контакт и информация за детето (*I. S. v. Germany*). Когато няма достатъчно законодателство за защита на родителските права, тогава решение за осиновяване нарушава правото на биологичната майка на семеен живот (*Zhou v. Italy*). По същия начин, когато едно дете необосновано е било настанено в грижа и отделено от майка си, а местната власт не е представила въпроса на съда за решаване, биологичната майка е била лишена от адекватно участие в процеса на вземане на решение, свързан с грижите за дъщеря ѝ, и по този начин - от необходимата защита на техните интереси, което води до нарушаване на правото на семеен живот (*T. P. and K. M. v. the United Kingdom* [GC], § 83). В допълнение, в процеса на вземане на решение относно оттеглянето на родителската отговорност и съгласието за осиновяване местните власти трябва да извършат истинско упражнение за балансиране между интересите на детето и неговото биологично семейство и сериозно да обмислят всяка възможност за връщане на детето в биологичното семейство. Съдът повтаря, че властите трябва да предприемат мерки за улесняване на обединението на семейството възможно най-бързо (*Strand Lobben and Others v. Norway* [GC], § 205). В този контекст е важно местните власти да предприемат стъпки за поддържане на контакт между дете и неговите биологични родители дори след първоначалното му отстраняване от техните грижи и че разчитат на нови експертизи (*Strand Lobben and Others v. Norway* [GC], §§ 220-225). По делото *Y. I. v. Russia* жалбоподателката, която е употребявала наркотици и е била безработна, е лишена от родителски права над трите си деца, като двете най-малки са настанени в обществени грижи. Съдът констатира нарушение на член 8 (§ 96): според него местните власти не са обосנוвали достатъчно мерките, тъй като децата не са били пренебрегвани или в опасност въпреки положението на майката (§§ 88-91). В допълнение, органите за грижа за

децата не са предоставили на жалбоподателката подходяща помощ, за да улеснят евентуалното събиране на семейството. В този контекст Съдът потвърждава, че ролята на властите в сферата на социалните грижи е да помагат на хората в затруднение, да им предоставят насоки при контакта им с органите за социално подпомагане и да ги съветват наред с другото как да преодолеят своите трудности (§ 87). Съдът също така взема предвид, че децата са били разделени не само от майка си, но и едно от друго (§ 94).

с. Връзки между биологичния баща и децата

308. Съдът отбелязва, че понятието „семеен живот“ по член 8 не се ограничава единствено до брачни отношения и може да обхваща други фактически „семеини“ връзки, когато страните живеят заедно извън брака (*Keegan v. Ireland*, § 44; *Kroon and Others v. the Netherlands*, § 30). Установено е, че прилагането на този принцип се разпростира еднакво и върху отношенията между биологичните бащи и техните деца, родени извън брака. Освен това Съдът счита, че член 8 не може да се тълкува само като защита на семейния живот, който вече е създаден, но когато обстоятелствата го налагат, трябва да се разпростре и върху потенциалната връзка, която може да се развие между биологичен баща и дете, родено извън брака (*Nylund v. Finland* (dec.); *Chavdarov v. Bulgaria*, § 40). В последния случай Съдът приема, че презумпцията за бащинство означава, че жалбоподателят не е в състояние да установи бащинство по закон, но че е можел да предприеме други стъпки за установяване на родителска връзка, поради което не намира нарушение на член 8.

309. Когато съществуването или несъществуването на семеен живот се отнася до потенциална връзка, която би могла да се развие между дете, родено извън брака, и неговия биологичен баща, относимите фактори включват естеството на връзката между биологичните родители и демонстрирания интерес и ангажираност от страна на бащата на детето както преди, така и след неговото раждане (*Nylund v. Finland* (dec.)). Единствено биологичното родство без допълнителни правни или фактически елементи, показващи наличието на близки лични отношения, не е достатъчно за привличане на защитата по член 8 (*L. v. the Netherlands*, §§ 37-40). От друга страна, пълното и автоматично изключване на жалбоподателя от живота на детето му след прекратяването на бащинството му, без правилно да се отчитат най-добрите интереси на детето, представлява нарушение на правото на семеен живот на жалбоподателя (*Nazarenko v. Russia*, §§ 65-66; сравни с *Mandet v. France*, § 58). Съдът също така констатира и нарушение на член 8, когато жалбоподателите не са успели да установят бащинството си поради строгия давностен срок (*Călin and Others v. Romania*, §§ 96-99).

310. По делото *Shofman v. Russia* относно решението на баща да заведе иск, оспорващ бащинството, след като открива, че той не е биологичният баща на дете, родено преди две години, Съдът приема, че въвеждането на давностен срок за образуване на производство за бащинство може да бъде оправдано от желанието да се осигури правна сигурност в семейните отношения и да се защитят интересите на детето (§ 39). Въпреки това той приема, че не е по необходимост пропорционално да се определи срок от една година след раждането на детето, без да се допускат изключения, особено когато засегнатото лице не е било запознато с биологичната реалност (§ 43) (вж. също *Paulík v. Slovakia*, §§ 45-47).

311. В случай на деца, родени извън брака, които желаят да предявят иск за признаване на бащинство пред националните съдилища, съществуването на давностен срок само по себе си не е несъвместимо с Конвенцията (*Phinikaridou v. Cyprus*, §§ 51-52). Независимо от това държавите трябва да постигнат справедлив баланс между конкуриращите се права и интереси (§§ 53-54). Прилагането на строг срок за образуване на производства за бащинство независимо от обстоятелствата по конкретния случай и по-специално от знанието за фактите, свързани с бащинството, нарушава самата същност на правото на зачитане на личния живот съгласно член 8 (§ 65).

312. Ситуация, при която на правна презумпция е позволено да надделее над биологичната и социалната реалност, без да се вземат предвид както установените факти, така и желанията на засегнатите и без реално да ползва никого, не е съвместима дори като се има предвид свободата на преценка, предоставена на държавата, със задължението да се гарантира ефективно „зачитане“ на личния и семейния живот (*Kroon and Others v. the Netherlands*, § 40).

313. Между детето и неговите родители съществува връзка, която представлява семеен живот дори ако към момента на неговото раждане родителите вече не живеят съвместно или ако връзката им след това приключи (*Berrehab v. the Netherlands*, § 21). Когато връзката между жалбоподателя и майката на детето е продължила две години, по време на една от които те са съжителствали и са планирали да се оженят, а зачеването на детето им е било резултат от обмислено решение, от това следва, че от момента на раждането на детето между жалбоподателя и дъщеря му е съществувала връзка, представляваща семеен живот, независимо от състоянието на връзката между жалбоподателя и майката на детето (*Keegan v. Ireland*, §§ 42-45). По този начин разрешаването на детето на жалбоподателя да бъде предложено за осиновяване скоро след раждането му без знанието или съгласието на бащата представлява нарушение на член 8 (*ibid.*, § 55).

314. Съдът констатира, че националните съдилища не са надхвърлили широката си свобода на преценка, когато са взели предвид отказа на жалбоподателя да се подложи на разпореждане от съда генетично изследване и са го обявили за баща на детето, като са дали предимство на правото на детето на зачитане на личния му живот пред това на жалбоподателя (*Canonne v. France* (dec.), § 34 и § 30 за ДНК тестове). Съдът не намира нарушение на член 8 по дело, свързано с отказ в интерес на засегнатите деца от признаване на техния биологичен баща (*R. L. and Others v. Denmark*). Съдът отбелязва, че местните съдилища са взели предвид различните интереси и поставят приоритет на това, което те смятат за най-добрия интерес на децата, по-специално техния интерес за поддържане на семейството (§§ 47-48). По делото *Fröhlich v. Germany* Съдът приема значението на въпроса за бащинството за детето в бъдеще, когато то ще започне да пита за произхода си, но приема, че в процесния период не е било в най-добрия интерес на шестгодишното дете да се сблъска с въпроса за бащинството. В резултат отказът на съда да предостави права за контакт или да разпреди на законните родители да предоставят информация за личните обстоятелства на детето на потенциален биологичен баща не нарушава член 8 (§§ 62-64).

315. В конкретния контекст на „пасивен родител“ и по-специално липсата на контакт между биологичен баща и много малкото му дете през дълъг период от време без опити за възобновяване на контакта, Съдът е установил, че отнемането на родителските права не представлява нарушение на член 8 (*Ilya Lyapin v. Russia**). Съдът по-специално взема предвид, че собственото бездействие на бащата е довело до прекъсване на връзките между него и сина му и че предвид липсата на каквито и да било лични отношения за период от седем години преди това, отнемането на родителските му права е само прекратило правната връзка между биологичния баща и неговия син (§ 54).

d. Семейни помощи, родителски права/достъп, права на контакт

316. Съдът е заявил, че макар член 8 да не включва право на родителски отпуск или да налага позитивно задължение на държавите да предоставят помощи за родителски отпуск, в същото време помощите за родителски отпуск дават възможност на единия от родителите да остане вкъщи, за да се грижи за децата, и така насърчават семейния живот и по необходимост оказват влияние върху начина, по който той е организиран. Така родителският отпуск и помощите за родителски отпуск попадат в приложното поле на член 8 (*Konstantin Markin v. Russia* [GC], § 130; *Petrovic v. Austria*, §§ 26-29; *Di Trizio v. Switzerland*, §§ 60-62).

317. Съществува широк консенсус – също в международното право – в подкрепа на идеята, че всички решения относно децата трябва да изхождат от техния най-добър интерес (*Strand Lobben and Others v. Norway* [GC], § 207; *Neulinger and Shuruk v. Switzerland* [GC], § 135; *X v. Latvia* [GC], § 96). Най-добрият интерес на детето в зависимост от неговото естество и сериозност надделява над тези на родителите (*Sahin v. Germany* [GC], § 66). Но интересите на родителите, особено при редовен контакт с детето им, все пак остават фактор при балансиране на различните интереси (*Neulinger and Shuruk v. Switzerland*, § 134). Интересите на детето диктуват, че връзките на детето със семейството трябва да се поддържат освен в случаите, когато семейството се оказва особено неподходящо. От това следва, че семейните връзки може да бъдат ограничавани само при много изключителни обстоятелства и трябва да се направи всичко, за да се запазят личните отношения, и когато е уместно, да се „възстанови“ семейството (*Gnahoré v. France*, § 59, и за преглед на практиката - *Jansen v. Norway*, §§ 88-93).

318. Въпреки че член 8 от Конвенцията не съдържа изрични процесуални изисквания, процесът на вземане на решения трябва да бъде справедлив и да гарантира надлежно зачитане на интересите, защитени от член 8. Родителите трябва да бъдат достатъчно ангажирани в този процес, разглеждан като цяло, да бъде осигурена необходимата защита на техните интереси и да са в състояние напълно да представят своя случай. Националните съдилища трябва да направят задълбочена проверка на цялата ситуация в семейството и на цяла редица от фактори, особено тези от фактически, емоционален, психологически, материален и медицински характер, и да направят балансирана и разумна оценка на съответните интереси на всяко лице, с постоянна загриженост за определяне на това, което би било най-доброто решение за детето, тъй като това съображение във всички случаи е от решаващо значение. Свободата на преценка, която се предоставя на компетентните национални органи, ще варира в зависимост от естеството на въпросите и значението на интересите, за които става дума (*Petrov and X v. Russia*, §§ 98-102).³⁹ По делото *Strand Lobben and Others v. Norway* [GC] Съдът посочва, че местните власти трябва да извършат истинско балансиране между интересите на детето и биологичното семейство в процеса, водещ до отнемане на родителските отговорности и съгласието за осиновяване.

319. Съдът констатира, че непредоставянето на относимите документи на родителите по време на производството, образувано от властите за настаняване и издръжка на дете, е довело до това, че процесът на вземане на решение, определящ режима на попечителство и достъп, не е осигурил необходимото за защита на интересите на родителите по член 8 (*T. P. and K. M. v. the United Kingdom* [GC], § 73). Отказът да се разпорежи изготвянето на независим психологически доклад и липсата на изслушване пред окръжен съд не са включили в достатъчна степен жалбоподателя в процеса на вземане на решение относно родителския му достъп и по този начин са нарушени неговите права по член 8 (*Elsholz v. Germany* [GC], § 53). По делото *Petrov and X v. Russia* е извършена недостатъчна проверка на молбата на баща за издаване на заповед за пребиваване, като не са посочени относими и достатъчни причини за решението да се разпорежи пребиваване в полза на майката на детето в нарушение на член 8 (виж §§ 105-114 и преглед на съдебната практика там).

320. Що се отнася до правата за контакт, Съдът е постановил, че процесът на вземане на решения от националните съдилища трябва да бъде справедлив. Той трябва да позволи на заинтересованите страни да представят изцяло тезите си и да се защитят най-добрите интереси

³⁹ Вж. раздела „Право на преценка по отношение на семейния живот“.

на детето. По делото *Cînța v. Romania* правата за контакт на жалбоподателя по отношение на четиригодишната му дъщеря са ограничени и националните съдилища основават решението си на психичното му заболяване. Но не е имало доказателства пред съдилищата, че жалбоподателят би представлявал заплаха за благосъстоянието на дъщеря си (§§ 47-48) и съдилищата не са установили или оценили най-добрия интерес на детето (§§ 52-55).

321. Родител не може да има право съгласно член 8 на предприемане на мерки, които биха навредили на здравето и развитието на детето (*Elsholz v. Germany* [GC], § 50; *T. P. and K. M. v. the United Kingdom* [GC], § 71; *Ignaccolo-Zenide v. Romania*, § 94; *Nuutinen v. Finland*, § 128). По този начин, когато 13-годишно момиче изрази ясно желанието си да не се вижда с баща си и го прави в продължение на няколко години и когато принуждаването ѝ да го види сериозно ще наруши емоционалния и психическия ѝ баланс, решението да се откаже контакт с бащата може да се приеме, че е направено в интерес на детето (*Sommerfeld v. Germany* [GC], §§ 64-65; *Buscemi v. Italy*, § 55). В случай на предполагаем баща, който е поискал да му бъде предоставена информация за предполагаемото му дете и да му бъде разрешен контакт с нея въпреки отказа на законния ѝ родител, Съдът приема, че това вероятно ще доведе до разваляне на брака на законните родители на детето, като по този начин ще застраши благополучието на детето, което ще загуби семейството и връзките си (*Fröhlich v. Germany*, §§ 42 и 62-63). Съдът констатира, че правото на личен и семеен живот на дъщеря на разведена двойка е нарушено по отношение на продължителността на производството за попечителство и като се вземат предвид нейната възраст и зрелост, на неспособността на националните съдилища да ѝ позволят да изрази мнението си кой родител трябва да се грижи за нея (*M. and M. v. Croatia*, §§ 171-172).

322. По дела, свързани с отношенията на родител с неговото/нейното дете, има задължение да се упражнява изключително усърдие с оглед на риска, че с течение на времето може да се стигне до фактическо решаване на въпроса. Това задължение, което е решаващо при преценката дали дадено дело е разгледано в разумен срок, както се изисква от член 6, § 1 от Конвенцията, също така представлява част от процесуалните изисквания, съдържащи се в член 8 (*Ribić v. Croatia*, § 92). При оценката на това, което се счита за най-добрия интерес на детето, потенциалните отрицателни дългосрочни последици от загубата на контакт с родителите и позитивното задължение да се предприемат мерки за улесняване на обединението на семейството веднага щом това е разумно възможно, трябва да бъдат достатъчно претеглени при балансирането. Задължително е да се разгледат дългосрочните ефекти, които може да има трайното разделяне на дете от неговата биологична майка (*Jansen v. Norway*, § 104). Както Съдът е посочил в това дело, рискът от отвлечане на детето на жалбоподателката от неговия баща (и следователно въпросът за закрилата на детето) не трябва да надделява над това да се адресират в достатъчна степен правата за контакт на майката с нейното дете (§ 103).

323. Държавите също трябва да предвидят мерки, за да гарантират, че определянето на попечителските и родителските права се прилага (*Raw and Others v. France*; *Vorozhba v. Russia*, § 97; *Malec v. Poland*, § 78). Това може, ако е необходимо, да включва разследване за местонахождението на детето, което е скрито от другия родител (*Hromadka and Hromadkova v. Russia*, § 168). Съдът също така констатира, че при прилагането на поредица от автоматични и стереотипни мерки, за да се осигури упражняването на правата за контакт на бащата по отношение на детето му, националните съдилища не са предприели подходящи мерки, за да се установи значима връзка между жалбоподателя и детето му и да се направи възможно упражняването на правата му за контакт (*Giorgioni v. Italy*, §§ 75-77; *Macready v. the Czech Republic*, § 66; *Bondavalli v. Italy*, §§ 81-84). По същия начин е установено нарушение, при което не са взети предвид нови, независими психиатрични доказателства относно жалбоподателя в продължение на около 10 години (*Cincimo v. Italy*, §§ 73-75). Друго нарушение е установено по дело, в което над седем години жалбоподателят не е бил в състояние да упражнява правата

си за контакт при условията, определени от съдилищата, поради противопоставянето на майката на детето и липсата на подходящи мерки, предприети от местните съдилища (*Strumia v. Italy*, §§ 122-125). По този начин ролята на националните съдилища е да установят какви стъпки могат да бъдат предприети за преодоляване на съществуващите бариери и за улесняване на контакта между детето и родителя, който не живее в дома; например фактът, че националните съдилища не са разгледали никакви средства, които биха помогнали на жалбоподателя да преодолее бариерите, произтичащи от увреждането му (глухота и общуване на жестомимичен език, докато синът му също е глух, но може да общува устно), е накарал Съда да намери нарушение (*Kacper Nowakowski v. Poland*, § 95).

324. По отношение на мерките, които са възпрепятствали жалбоподателите да напуснат затворени райони и са затруднили упражняването на правото им да поддържат контакт с членове на семейството, живеещи извън анклава, Съдът е установил нарушения на член 8 (*Nada v. Switzerland* [GC], §§ 165 и 198; *Agraw v. Switzerland*, § 51; *Mengesha Kimfe v. Switzerland*, §§ 69-72).

е. Международно отвличане на деца

325. По отношение на международното отвличане на деца задълженията, които член 8 налага на договарящите се държави, трябва да се тълкуват, като се вземе предвид по-специално Хагската конвенция за гражданските аспекти на международното отвличане на деца от 25 октомври 1980 г. (*Iglesias Gil and A. U. I. v. Spain*, § 51; *Ignaccolo-Zenide v. Romania*, § 95) и Конвенцията за правата на детето от 20 ноември 1989 г. (*Maire v. Portugal*, § 72).

326. В тази област решаващият въпрос е дали е постигнат справедлив баланс между конкуриращите се интереси - на детето, на двамата родители и на обществения ред - в рамките на свободата на преценка, предоставена на държавите по такива въпроси (*Maumousseau and Washington v. France*, § 62; *Rouiller v. Switzerland*), но като се има предвид, че най-добрият интерес на детето следва да е от първостепенно значение (*Gnahoré v. France*, § 59; *X v. Latvia* [GC], § 95). В последното дело Съдът констатира, че съществува широк консенсус - включително в международното право - в подкрепа на идеята, че при всички решения, отнасящи се до децата, техните най-добри интереси трябва да бъдат от първостепенно значение (§ 96). Но интересите на родителите, особено при редовен контакт с детето им, все пак остават фактор при балансиране на различните интереси (*ibid.*, § 95; *Kutzner v. Germany*, § 58). Например родителите трябва да имат адекватна възможност да участват в процеса на вземане на решения (*López Guió v. Slovakia*).

327. За да се постигне хармонично тълкуване на Европейската конвенция и на Хагската конвенция, факторите, които може да представляват изключение от изискването за незабавно връщане на детето при прилагане на членове 12, 13 и 20 от Хагската конвенция, следва да бъдат взети предвид преди всичко от замоления съд, който трябва да издаде достатъчно мотивирано решение по този въпрос и след това да бъде оценено в светлината на член 8 от Европейската конвенция. От това следва, че член 8 от Конвенцията налага на националните органи процесуално задължение, като изисква отново, когато оценяват молба за връщане на дете, съдилищата да разгледат спорни твърдения за „сериозен риск“ за детето в случай на връщане и да се произнесат с решение, съдържащо конкретни мотиви. Що се отнася до точния характер на „сериозния риск“, изключението, предвидено в член 13 (б) от Хагската конвенция, се отнася само до ситуациите, които надхвърлят това, което едно дете би могло да понесе разумно (*X v. Latvia* [GC], §§ 106-107, и *Vladimir Ushakov v. Russia*, § 103).

328. Съдът счита, че превишаването на незадължителния шестседмичен срок в член 11 от Хагската конвенция със значително време при липса на обстоятелства, които биха могли да освободят националните съдилища от задължението за стриктното му спазване, не е в съответствие с позитивното задължение да се действа експедитивно в производството за връщане

на деца (*G. S. v. Georgia*, § 63; *G. N. v. Poland*, § 68; *K. J. v. Poland*, § 72; *Carlson v. Switzerland*, § 76; *Karrer v. Romania*, § 54; *R. S. v. Poland*, § 70; *Blaga v. Romania*, § 83; *Monory v. Romania and Hungary*, § 82). По делото *Rinau v. Lithuania* обаче Съдът констатира, че постановяването на решение пет месеца след искането на първия жалбоподател за връщането на дъщеря му, като по този начин е превишен гореспоменатият шестседмичен срок, не нарушава член 8. Националните съдилища е трябвало да съгласуват двете си задължения съгласно този член. От една страна, те са имали позитивно задължение към бащата на първия жалбоподател да действат експедитивно, а от друга, са имали процесуално задължение към майката на детето да изследват ефективно правдоподобните твърдения, че връщането на дъщерята в Германия ще ѝ причини психологическа вреда. Съдът сочи, че тези въпроси изискват подробна и отнемаща време проверка от страна на националните съдилища, която е била необходима, за да се вземе решение за необходимото балансиране между конкурентните интереси, като най-добрите интереси на детето са от основно значение (§ 194). Независимо от това Съдът констатира, че националните власти не са изпълнили процесуалните си задължения по член 8: по-специално политическите намеси и процедурните приумици, предназначени да възпрепятстват постановеното от съда връщане на детето, представляват нарушение на член 8, тъй като са се отразили на справедливостта на процеса на вземане на решения и са довели до продължителни забавяния.

329. Изпълнението на съдебни решения относно отвлечането на деца също трябва да бъде адекватно и ефективно предвид спешния му характер (*V. P. v. Russia*, § 154).

f. Осиновяване

330. Съдът е установил, че въпреки че правото на осиновяване не е включено в правата, гарантирани от Конвенцията, отношенията между осиновител и осиновено дете като правило са от същия характер като семейните отношения, защитени от член 8 (*Kurochkin v. Ukraine*; *Ageyevy v. Russia*). Законното и истинско осиновяване може да представлява семеен живот дори и при липса на съжителство или каквито и да било реални връзки между осиновено дете и осиновители (*Pini and Others v. Romania*, §§ 143-148; *Topčić-Rosenberg v. Croatia*, § 38).

331. Но разпоредбите на член 8, взети самостоятелно, не гарантират нито правото на създаване на семейство, нито правото на осиновяване (*Paradiso and Campanelli v. Italy* [GC], § 141; *E. B. v. France* [GC]). Държавата членка също така не е задължена да признае като осиновяване всички форми на попечителство, като например „кафала“ (*Harroudj v. France*, § 51; *Chbihi Loudoudi and Others v. Belgium*). Властите имат широка свобода на преценка в сферата на осиновяването (*Wagner and J. M. W. L. v. Luxembourg*, § 128).

332. Съдът е посочил, че задълженията, наложени от член 8 в областта на осиновяването и ефектите от осиновяването върху отношенията между осиновителите и осиновените трябва да се тълкуват в светлината на Хагската конвенция от 29 май 1993 г. за защита на децата и сътрудничеството в областта на международното осиновяване, Конвенцията на ООН от 20 ноември 1989 г. за правата на детето и Европейската конвенция за осиновяване на деца (*Pini and Others v. Romania*, §§ 139-140).

333. По член 8 няма задължение да се разпростре правото на осиновяване до втори родител в случай на неженени двойки (*X and Others v. Austria* [GC], § 136; *Gas and Dubois v. France*, §§ 66-69; *Emonet and Others v. Switzerland*, §§ 79-88). Държавите нямат задължение да се отнасят по еднакъв начин към женени двойки от различен пол и неомъжени еднополови двойки по отношение на условията за достъп до осиновяване (*Gas and Dubois v. France*, § 68). Въпреки това, след като държавите предоставят достъп до осиновяване на неомъжени двойки, то трябва да стане достъпно както за двойки от различен пол, така и за еднополови двойки, при условие че те са в относително подобна ситуация (*X and Others v. Austria* [GC], §§ 112 и 130).

334. По отношение на осиновяването на деца от неженен хомосексуален мъж през 2002 г. Съдът отбелязва наличието на разделени мнения както в рамките на отделните държави, така и между тях и заключава, че националните органи могат законно и разумно да ограничат правото на осиновяване на жалбоподателя в интерес на подлежащите на осиновяване деца (*Fretté v. France*, § 42).

335. Принципите, относими към осиновяването, са приложими дори когато страните се стремят да изпълнят решение за осиновяване в чужбина, което е забранено от закона на тяхната страна (*Negrepontis-Giannisis v. Greece*).

336. Вакуумът в турското гражданско право във връзка с осиновяването от самотен родител представлява нарушение на член 8. В момента, в който жалбоподателят е направил искането си, не е имало регулаторна рамка за заместване на фамилното име на биологичния родител с това на осиновителя (*Gözüm v. Turkey*, § 53).

337. Отмяната на осиновяването на деца от жалбоподателите, което напълно лишава жалбоподателите от семейния им живот с децата и е необратимо и несъвместимо с целта да ги съберат отново, е мярка, която може да бъде приложена само при изключителни обстоятелства и оправдана от основно изискване, което се отнася до най-добрите интереси на децата (*Ageyevy v. Russia*, § 144; *Johansen v. Norway*; *Scozzari and Giunta v. Italy* [GC], § 148; *Zaiet v. Romania*, § 50).

338. Делото *Paradiso and Campanelli v. Italy* [GC] се отнася до разделянето и даването за осиновяване на дете, заченато в чужбина чрез сурогатство и върнато в Италия в нарушение на италианските закони за осиновяване (§ 215). Фактите по делото засягат етично чувствителни въпроси - осиновяване, поемане на дете под грижа, медицински асистирана репродукция и сурогатно майчинство, - по които държавите членки имат широка свобода на преценка (§ 194). Съдът констатира, че в този конкретен случай не е съществувал семеен живот, и го е разглеждал през призмата на понятието „личен живот“.

g. Приемни семейства

339. Съдът може да признае съществуването на фактически семеен живот между приемни родители и дете, настанено при тях, като се вземат предвид времето, прекарано заедно, качеството на връзката и ролята, която играе възрастният спрямо детето (вж. *Moretti and Benedetti v. Italy*, §§ 48-52). По това дело Съдът намира нарушение на позитивното задължение на държавата, тъй като поисканата от жалбоподателите специална заповед за осиновяване на приемното дете, което е настанено при семейството им веднага след своето раждане за период от пет месеца, не била проучена внимателно, преди бебето да бъде обявено за осиновяване и да бъде избрана друга двойка (вж. също *Jolie and Others v. Belgium*, решение на Комисията, за изследване на отношенията между приемните родители и децата, за които те са се грижили; също *V. D. and Others v. Russia*, в което приемно семейство се оплаква от решенията на националните власти да върнат дете, намиращо се под тяхна грижа, на биологичните му родители, да прекратят настойничеството и да им откажат контакт с него).

340. Съдът също така е приел (в контекста на определяне дали е имало право да се разглеждат преписки, свързани с настаняване в приемна грижа), че лица, намиращи се в положението на жалбоподателя (бивше приемно дете), имат жизненоважен интерес, защитен от Конвенцията, от получаване на информацията, необходима за познаване и разбиране на детството и ранното им развитие (*Gaskin v. the United Kingdom*, § 49).

h. Родителски авторитет и държавна грижа

341. Семейният живот не приключва, когато дете е настанено в публична грижа (*Johansen v. Norway*, § 52; *Eriksson v. Sweden*, § 58) или с развода на родителите (*Mustafa and Armağan Akin v. Turkey*, § 19). Добре е установено, че отнемането на децата от грижата на техните родители, за да бъдат поставени под грижата на държавата, представлява намеса в правото на семеен живот, която изисква оправдание съгласно параграф 2 на член 8 (*Strand Lobben and Others v. Norway* [GC], § 202; *Kutzner v. Germany*, §§ 58-60). Решението по делото *Strand Lobben and Others v. Norway* [GC] съдържа рекапитулация на относимите принципи от съдебната практика (§§ 202-13). По-специално Съдът набляга на следните ръководни принципи: първостепенното значение на най-добрите интереси на детето; необходимостта да се улесни събирането на семейството възможно най-бързо, като настаняването в грижа се счита за временна мярка, която трябва да бъде прекратена веднага щом обстоятелствата позволяват; необходимостта от адекватен процес на вземане на решения.

342. Съдът приема, че властите имат широка свобода на преценка, когато преценяват необходимостта от настаняване на дете в грижа (*B. B. and F. B. v. Germany*, § 47; *Johansen v. Norway*, § 64, *Wunderlich v. Germany*, § 47). Освен това трябва да се има предвид, че националните органи имат предимството на прекия контакт с всички засегнати лица (*Olsson v. Sweden (no. 2)*, § 90), често на етапа, когато мерките за настаняване в грижа се предприемат, или веднага след тяхното прилагане. При все това се изисква по-строг контрол по отношение на евентуални допълнителни ограничения като например ограниченията, предприети от тези власти върху родителските права на достъп (*Elsholz v. Germany* [GC], § 64; *A. D. and O. D. v. the United Kingdom*, § 83).

343. По две дела, касаещи систематично прибегване до телесно наказание при отглеждането на децата, основната цел на Съда е да определи дали процесът на вземане на решения, разглеждан като цяло, е осигурил на родителите необходимата защита на техните интереси и дали избраните мерки са били пропорционални (*Wetjen and Others v. Germany*, § 79; *Tlapak and Others v. Germany*, § 92). По този начин отнемането на родителските права, което следва да се прилага само като крайна мярка, трябва да се ограничи до аспектите, които са строго необходими, за да се предотврати всякакъв реален и непосредствен риск от унижително третиране и да се използва само по отношение на деца, изложени на такъв риск (*Wetjen and Others v. Germany*, § 84; *Tlapak and Others v. Germany*, § 97). Освен това националните съдилища трябва да посочат подробни мотиви защо не е била налице друга възможност за защита на децата, която включва по-малка намеса в правата на семейството (*Wetjen and Others v. Germany*, § 85; *Tlapak and Others v. Germany*, § 98). Процесуалните задължения в обхвата в член 8 включват също така гарантиране, че родителите са в състояние да представят всички свои аргументи (*Wetjen and Others v. Germany*, § 80; *Tlapak and Others v. Germany*, § 93). Тези задължения също изискват констатациите на националните съдилища да се основават на достатъчна фактическа основа и да не изглеждат произволни или необосновани (*Wetjen and Others v. Germany*, § 81). Например по делото *Wetjen and Others v. Germany* националните власти разчитат на изявления на родителите и на самите деца, като установяват, че последните са били или е трябвало да бъдат бити с пръчка.

344. Погрешни преценки или оценки от професионалисти сами по себе си не правят мерките за отглеждане на деца несъвместими с изискванията на член 8 (*B. B. and F. B. v. Germany*, § 48). Властите, както медицински, така и социални, са задължени да защитават децата и не може да бъдат държани отговорни всеки път, когато ретроспективно се докаже, че истински и разумни притеснения относно безопасността на децата спрямо членове на тяхното семейство са се оказали неоснователни (*R. K. and A. K. v. the United Kingdom*, § 36; *A. D. и O. D. v. the United Kingdom*, § 84). От това следва, че националните решения може да се разглеждат само в светлината на ситуацията, такава каквато се е представила на местните власти по времето, когато тези решения са били взети (*B. B. and F. B. v. Germany*, § 48).

345. Поради това, когато националните власти се сблъскат поне с *prima facie* достоверни твърдения за тежка физическа злоупотреба, временното отнемане на родителските права би било достатъчно оправдано (*B. B. and F. B. v. Germany*, § 49). Решението за постоянно отнемане на родителските права обаче не е било основано на достатъчни причини в главното производство и поради това е било в нарушение на член 8 (*ibid.*, §§ 51-52). По делото *Wetjen and Others v. Germany* Съдът констатира, че рискът от системно и редовно биене с пръчка представлява относима причина за отнемане на част от правата на родителите и настаняване на децата в грижа (§ 78) (вж. също *Tlapak and Others v. Germany*, § 91). Съдът преценява дали националните съдилища са постигнали справедлив баланс между интересите на родителите и най-добрия интерес на децата (*Wetjen and Others v. Germany*, §§ 79-85).

346. Когато отнемането на родителските права се е основавало на разграничение, по същество произтичащо от религиозни съображения, Съдът е приел, че е имало нарушение на член 8 във връзка с член 14 (*Hoffmann v. Austria*, § 36, относно отнемането на родителските права от жалбоподателката, след като тя се е развела с бащата на двете им деца, тъй като е била последователка на „Свидетели на Йехова“). Освен това Съдът е счел за непропорционално решението за настаняване на здраво бебе в грижа, тъй като майката е избрала да напусне болницата по-рано от препоръчаното от лекарите (*Hanzelkovi v. the Czech Republic*, § 79). При все това той постановява, че отнемането на някои аспекти на родителската власт и принудителното извеждане на деца от грижите на родителите им в продължение на три седмици поради постоянния отказ на родителите да изпращат децата на училище „са постигнали пропорционален баланс между най-добрите интереси от децата и тези на жалбоподателите, които не попадат извън свободата на преценка, предоставена на националните власти“ (*Wunderlich v. Germany*, § 57).

347. Фактът, че едно дете може да бъде поставено в по-благоприятна за възпитанието му среда, сам по себе си не оправдава принудителна мярка за отстраняване от грижите на биологичните родители; трябва да съществуват други обстоятелства, сочещи „необходимостта“ от такава намеса в правото на родителите съгласно член 8 да се радват на семеен живот с детето си (*Strand Lobben and Others v. Norway* [GC], § 208; *K. and T. v. Finland* [GC], § 173). Освен това прилагането на съответните разпоредби от националното законодателство трябва да бъде лишено от произвол (*Zelikha Magomadova v. Russia*, § 112).

348. Решението по делото *Strand Lobben and Others v. Norway* [GC] резюмира принципите на съдебната практика (§§ 202-213), приложима към дела, по които властите са решили да заместят приемната грижа с по-широкообхватен вид мярка, а именно лишаване от родителски права и разрешение за осиновяване. Съдът е взел предвид принципа, че „такива мерки трябва да се прилагат само при изключителни обстоятелства и могат да бъдат оправдани само ако са мотивирани от надделяващо изискване, отнасящо се до най-добрите интереси на детето“ (*S. S. v. Slovenia*, §§ 85-87, 96 и 103; *Aune v. Norway*, § 66). Финансовото положение на майката не може, без да се вземат предвид променените обстоятелства, да оправдае извеждането на дете от грижите на майка му (*R. M. S. v. Spain*, § 92). По подобен начин е установено нарушение, когато националните власти са основавали решението си само на финансовите и социалните затруднения на жалбоподателя, без да му предоставят подходяща социална помощ (*Akinnibosun v. Italy*, §§ 83-84). По делото *Soares De Melo v. Portugal* Съдът е намерил нарушение на член 8, когато децата на жена, живееща в несигурни условия, са настанени в грижа с оглед осиновяване, което е довело до разкъсване на семейните връзки (§§ 118-123).

349. По делото *Strand Lobben and Others v. Norway* [GC] Съдът намира нарушение, тъй като процесът на вземане на решения, довел до отнемане на родителската отговорност и съгласие за осиновяване, не е взел предвид всички гледни точки и интереси на жалбоподателите. Поспециално властите не успяват да улеснят контакта, след като детето първоначално е настанено в грижа. Те също така не разпореждат нова експертиза на способността на майката да осигури подходяща грижа (§§ 220-225). По подобен начин, по делото *Omorefe v. Spain*^{*}, Съдът

установява, че решенията за поставяне на бебе под настойничество по искане на майката и за разрешаване на осиновяване шест години по-късно, въпреки противопоставянето на майката, не са били взети по такъв начин, че да се гарантира, че възгледите и интересите на майката са надлежно взети предвид и не са защитени от предпазни мерки, пропорционални на тежестта на намесата и засегнатите интереси (§ 60). По-специално, властите не са разгледали възможността за събиране на детето с майка му, не са предвидили по-малко радикални мерки като например временен прием или обикновена, неосиновителна приемна грижа, а правата на жалбоподателката за контакт са били отнети от нея без никаква психологическа експертиза. Освен това предварителна осиновителна приемна грижа за детето е осъществено 20 дни след като жалбоподателката е била информирана, че ще има период от шест месеца, в който да постигне определени цели, за да се събере със сина си. Не е установено нарушение обаче по дело, в което родителските права са отнети от психично болна майка (с последващо осиновяване), тъй като не е имало реалистична възможност жалбоподателката да възобнови грижите за детето въпреки положителните стъпки, предприети за подпомагане на майката (*S. S. v. Slovenia*, §§ 97 и 103-104). Освен това отсъствието на умения и опит в отглеждането на деца едва ли само по себе си би могло да се счита за законно основание за ограничаване на родителските права или за задържане на дете в обществени грижи (*Kocherov and Sergejeva v. Russia*, § 106, относно баща с леко интелектуално увреждане).

350. Решението за настаняване в грижа трябва да се разглежда като временна мярка, която трябва да бъде прекратена веднага щом обстоятелствата позволяват, а всички мерки за предприемане на временни грижи трябва да съответстват на крайната цел за събиране на биологичните родители и детето (*Strand Lobben and Others v. Norway* [GC], § 208; *Olsson v. Sweden (no. 1)*, § 81). Позитивното задължение за предприемане на мерки за улесняване на обединението на семейството веднага щом това е разумно възможно, ще започне да тежи на компетентните органи с нарастваща сила от началото на периода на грижа, при условие че винаги е балансирано спрямо задължението да се вземат предвид най-добрите интереси на детето (*K. and T. v. Finland* [GC], § 178, и *Haddad v. Spain*, § 54). Съдът намира нарушение на член 8, когато националните власти, като обявяват децата на жалбоподателя подходящи за осиновяване, не полагат всички необходими усилия да съхранят отношенията родител - дете (*S. H. v. Italy*, § 58). Установено е нарушение, когато на майката са отказани права за контакт с нейното дете, настанено в приемна грижа поради риск от отвличане от бащата. Както Съдът сочи, рискът от отвличане на детето на жалбоподателката от неговия баща (и оттам въпросът за защитата му) не трябва да надделява над въпроса за обръщането в достатъчна степен на внимание на правата за контакт на майката с детето (*Jansen v. Norway*, §§ 103-104). Съдът също така констатира нарушение на член 8, при което властите не възстановяват контакт между дете и баща му след оправдаването му по обвинение в домашно насилие и връщането на две по-големи деца под неговите грижи. Съдът не намира за убедителни причините, на които се позовават властите и националните съдилища, за да оправдаят настаняването на детето в грижи с последващо осиновяване (*Haddad v. Spain*, §§ 57-74).

351. Член 8 изисква решенията на съдилищата, насочени по принцип към улесняване на посещенията между родители и техните деца, така че те да могат да възстановят отношенията си с оглед на обединението на семейството, да бъдат изпълнявани по ефективен и съгласуван начин. Никаква логична цел не би могла да бъде постигната с изпълнение на решение по начин, според който посещенията могат да се извършват по начин, чрез който детето фактически е необратимо отделено от биологичния си родител. Съответно властите не са успели да постигнат справедлив баланс между интересите на жалбоподателката и нейните деца по член 8 в резултат на липсата на времево ограничение в заповед за настаняване в грижи и на отрицателното поведение и нагласи на хората в центъра за грижи, които подтикват децата на първия жалбоподател към необратима раздяла с майка им (*Scozzari and Giunta v. Italy* [GC], §§ 181 и 215).

352. Заповедта за настаняване по спешност на детето на жалбоподателя в публична грижа и неспособността на властите да предприемат достатъчно стъпки за възможно обединение на семейството на жалбоподателите независимо от каквито и да било доказателства за положително подобрение на положението на жалбоподателите също са нарушение на правото на семеен живот, но последващите заповеди за настаняване в нормална грижа и ограниченията за достъп не са нарушение (*K. and T. v. Finland* [GC], §§ 170, 174, 179 и 194).

353. По делото *Blyudik v. Russia* Съдът приема, че настаняването на дъщерята на жалбоподателя в закрито учебно заведение на 2500 км от дома му е незаконно при липсата на основания по вътрешното законодателство за такова настаняване.

4. Други семейни отношения

а. Между братя и сестри, баби и дядовци

354. Семеен живот може да съществува и между братя и сестри (*Moustaquim v. Belgium*, § 36; *Mustafa and Armağan Akin v. Turkey*, § 19) и чичовци/лели и племеннички/племенници (*Boyle v. the United Kingdom*, §§ 41-47). Традиционният подход обаче е, че близките връзки, които не са семеен живот, обикновено попадат в обхвата на личния живот (*Znamenskaya v. Russia*, § 27 и цитираните там препратки).

355. Съдът признава връзката между пълнолетни и техните родители, братя и сестри като представляваща семеен живот, защитен съгласно член 8, дори когато пълнолетният не е живял с родителите си или братята и сестрите (*Boughanemi v. France*, § 35) и е образувал отделно домакинство и семейство (*Moustaquim v. Belgium*, §§ 35 и 45-46; *El Boujaïdi v. France*, § 33).

356. Съдът приема, че семейният живот включва най-малко връзките между близки роднини, например тези между баба и дядо и внуци, тъй като такива роднини могат да играят значителна роля в семейния живот (*Marckx v. Belgium*, § 45; *Bronda v. Italy*, § 51; *T. S. and J. J. v. Norway* (dec.), § 23). Правото на зачитане на семейния живот на бабите и дядовците във връзка с техните внуци преди всичко налага правото на поддържане на нормална връзка между баба, дядо и внуци чрез контакт между тях (*Kruškić v. Croatia* (dec.), § 111; *Mitovi v. the Former Yugoslav Republic of Macedonia*, § 58). Съдът обаче счита, че контактът между баба, дядо и внуци обикновено се осъществява със съгласието на лицето, което носи родителска отговорност, което означава, че достъпът на бабата/дядото до техния внук обикновено е по преценка на родителите на детето (*Kruškić v. Croatia* (dec.), § 112).

357. По делото *Petithory Lanzmann v. France* (dec.) Съдът приема, че член 8 не предоставя право на определено лице да стане баба или дядо (§ 20).

358. Принципът на взаимно удоволствие на родител и дете от компанията на другия се прилага и в случаите, свързани с отношения между дете и неговите баби и дядовци (*L. v. Finland*, § 101; *Manuello and Nevi v. Italy*, §§ 54, 58-59, що се отнася до прекратяване на правата за контакт на баба и дядо с внука). Особено там, където биологичните родители отсъстват, са установени семейни връзки между чичовци и лели и племенници (*Butt v. Norway*, §§ 4 и 76; *Jucius and Juciuvienė v. Lithuania*, § 27). Въпреки това при нормални обстоятелства отношенията между баба, дядо и внуци са различни по своя характер и степен от отношенията между родител и дете и поради това по своята същност като цяло изискват по-ниска степен на защита (*Kruškić v. Croatia* (dec.), § 110; *Mitovi v. the Former Yugoslav Republic of Macedonia*, § 58).

359. В по-новата си практика Съдът приема, че семейните връзки между възрастни и техните родители или братя/сестри предполагат по-малка защита, освен ако няма доказателства за допълнителни елементи на зависимост, включващи повече от нормалните емоционални

връзки (*Benhebba v. France*, § 36; *Mokrani v. France*, § 33; *Onur v. the United Kingdom*, § 45; *Slivenko v. Latvia* [GC], § 97; *A. H. Khan v. the United Kingdom*, § 32).

в. Право на контакт на затворниците и на другите задържани⁴⁰

360. Съществена част от правото на затворника на зачитане на семейния живот е задължението на затворническите власти да му помагат да поддържа контакт с близкото си семейство (*Messina v. Italy (no. 2)*, § 61; *Kurkowski v. Poland*, § 95; *Vintman v. Ukraine*, § 78; *Chaldayev v. Russia*, § 59). Съдът придава голямо значение на препоръките на Европейския комитет за предотвратяване на изтезания и нечовешко или унижително отнасяне или наказание (КПИ), който отбелязва, че дългосрочните затворнически режими „трябва да се стремят да компенсират десоциализиращите ефекти на лишаването от свобода по положителен и проактивен начин“ (*Khoroshenko v. Russia* [GC], § 144).

361. Ограничения като това за броя на семейните посещения, надзора над тези посещения и поставянето на задържан на специален затворнически режим или подлагането му на специален режим на посещения представляват „намеса“ в неговите права по член 8 (*Mozer v. the Republic of Moldova and Russia* [GC], §§ 193-195). Но когато жалбоподателите се оплакват от ограничения в броя на семейните посещения, за да получат статут на „жертва“ съгласно член 34 от Конвенцията, те трябва да докажат, че са имали роднини или други лица, с които са искали да поддържат контакт, докато са в ареста (*Chernenko and Others v. Russia (dec.)*, §§ 46-47). „Намесата“ трябва да бъде обоснована съгласно втория параграф на член 8 (вж. например рекапитулацията на съдебната практика относно правото на посещение в *Khoroshenko v. Russia* [GC], §§ 123-126, където е установено нарушение в случай на забрана за продължителни семейни посещения на доживотните затворници, § 148, и *Mozer v. the Republic of Moldova and Russia* [GC], където ограничаването на посещенията в затвора на родителите на жалбоподателя не е било в съответствие с член 8, § 2, §§ 193-196); *Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia (no. 2)*, § 598, и *Resin v. Russia*, §§ 39-41, относно липсата на дългосрочни свиждания в затвор за неосъдени. Делото *Öcalan v. Turkey (no. 2)* засяга по-строги режими за сигурност за опасни затворници. Съдът приема, че ограниченията върху правото на жалбоподателя на зачитане на семейния му живот не надхвърлят тези, които са необходими в едно демократично общество за защита на обществената безопасност и предотвратяване на безредици и престъпления по смисъла на член 8, § 2 (§§ 161-164). Съдът също така приема, че решение за ограничаване на правото на посещение на затворник е необходимо и пропорционално, като се има предвид необходимостта от специален режим в затвора, действащ по това време (*Enea v. Italy* [GC], §§ 131-135). Освен това той постановява, че ограничаването на посещенията на неженения партньор на затворника може да бъде оправдано, ако партньорът е регистриран в полицейските регистри като извършител на престъпление (*Ulemek v. Croatia*, § 151).

362. По делото *Ciupercescu v. Romania (no. 3)*, по отношение на онлайн комуникацията на затворника със съпругата му, Съдът счита, че член 8 не може да се тълкува като гарантиращ на затворниците правото да общуват с външния свят чрез онлайн устройства, особено когато са налични и подходящи съоръжения за контакт с други средства (§ 105, а относно правото на телефонни разговори вж. *Lebois v. Bulgaria*, § 61). По делото *Ciupercescu*, въпреки че вътрешното законодателство позволява на лишените от свобода да поддържат контакт с

⁴⁰ Вж. *Ръководство по правата на затворниците* и *Ръководство по тероризъм*.

външния свят и по-специално с членовете на своите семейства чрез онлайн комуникация, вътрешните съдилища също признават това право, жалбоподателят не може да го упражни поради липсата на подзаконовни актове. Независимо от това Съдът стига до заключението, че ограничаването на правото се отнася до сравнително кратък период от време и жалбоподателят, който може да получава посещения от съпругата си и да извършва телефонни разговори, може да поддържа контакт с нея чрез алтернативни средства за комуникация (§§ 106-110).

363. Съдът приема, че отказът да бъде преместен жалбоподателят в затвор по-близо до дома на родителите му представлява нарушение на член 8 (*Rodzevillo v. Ukraine*, §§ 85-87; *Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*, §§ 831-851). Що се отнася до жалбоподател, изтърпяващ 25-годишна присъда лишаване от свобода за сътрудничество с терористична организация, Съдът обявява подобна жалба за недопустима като явно необоснована, като отбелязва по-специално легитимната цел на властите да прекъснат връзките на жалбоподателя с терористичната организация и факта, че пътуванията, които е трябвало да правят близките му роднини, не създават непреодолими или особено трудни проблеми (*Frailte Iturralde v. Spain* (dec.), §§ 26-33). По делото *Polyakova and Others v. Russia* Съдът намира нарушение на член 8 поради невъзможността на приложимото вътрешно законодателство да осигури достатъчно гаранции срещу злоупотреби в областта на географското разпределение на затворниците (§ 116).

364. В контекста на вътрешнодържавни трансфери, макар че националните власти имат широка свобода на преценка по въпросите, свързани с изпълнението на наказания, тази преценка не е абсолютна, особено що се отнася до разпределението на затворниците в затворите (*Rodzevillo v. Ukraine*, § 83). Съдът също така се е произнесъл по междудържавни молби за трансфер. По делото *Serce v. Romania*, § 56, жалбоподателят, турски гражданин, изтърпяващ 18-годишна присъда лишаване от свобода в Румъния, се оплаква от отказа на румънските власти да го преместят в друга държава - членка на Съвета на Европа, Турция, за да изтърпи остатъка от присъдата си там, близо до жена си и децата си. Въпреки че се установява, че нехигиеничните условия, при които е бил задържан в Румъния, липсата на дейности или работа и пренаселеността в затворите, на които е подложен, нарушават правата му по член 3, Съдът потвърждава, че член 8 от Конвенцията не е приложим към молбата му за междудържавен трансфер. По делото *Palfreeman v. Bulgaria* (dec.), относно отказа на властите да трансферират затворник в държава, която не е членка на Съвета на Европа, Съдът посочва, че Конвенцията не предоставя на затворниците правото да избират мястото си на лишаване от свобода (§ 36), и разглежда въпроса за приложимостта на член 8 в светлината на разпоредбите на съответния договор за трансфер на осъдени затворници (§§ 33-36).

365. Съществена част от правото на затворника на зачитане на семейния живот е задължението на затворническите власти да му помагат да поддържа контакт с близкото си семейство (вж. *Messina v. Italy (no. 2)*, § 61; *Kurkowski v. Poland*, § 95; и *Vintman v. Ukraine*, § 78). Съгласно член 8 има и специално задължение да се даде възможност на задържания бързо да се свърже със семейството си, след като бъде задържан (*Lebois v. Bulgaria*, § 53)

366. Отказът от отпуск, за да присъства на погребението на роднина, представлява намеса в правото на жалбоподателя на зачитане на семейния живот (вж. *Schemkamper v. France*, § 31; *Lind v. Russia*, § 92; и *Feldman v. Ukraine (no. 2)*, § 32). Но член 8 не гарантира безусловно право на затворника да напусне затвора, за да присъства на погребението на роднина (или да излезе от затвора, за да посети болен роднина - вж. *Lind v. Russia*, § 94, и *Feldman v. Ukraine (no. 2)*, § 34). Властите могат да откажат на дадено лице да присъства на погребението на родителите си само ако има убедителни причини за такъв отказ и ако не може да бъде намерено друго алтернативно решение (вж. *Płoski v. Poland*, § 37; и *Guimon v. France*, §§ 44-51). Например отказът да се позволи на затворник да присъства на погребенията на близки роднини се приема, че представлява намеса в правото на зачитане на личния и семейния

живот в *Плоски срещу Полша* (§ 39) и във *Vetsev v. Bulgaria* (§ 59). От друга страна, в контекста на антитероризма Съдът не намира нарушение на член 8, тъй като съдебните органи са извършили балансиране между засегнатите интересите, а именно правото на жалбоподателката на зачитане на семейния живот, от една страна, и обществената безопасност и предотвратяването на безредици и престъпления, от друга (*Guimon v. France*, § 50).

367. Делото *Solcan v. Romania* (§§ 24, 29) се отнася до искане на задържан в психиатрично заведение за временно освобождаване, за да присъства на погребението на роднина. Съдът подчертава, че извършителите на престъпни деяния, които страдат от психични разстройства и са настанени в психиатрични заведения, са в коренно различно положение от останалите задържани по отношение на естеството и целта на задържането им. Следователно има различни рискове, които трябва да бъдат оценени от властите. Относно фактите по случая Съдът констатира по-специално, че безусловният отказ от страна на националните съдилища на състрадателен отпуск или друго решение, за да се даде възможност на жалбоподателката да присъства на погребението на майка си, не е съвместим със задължението на държавата да прецени всяко отделно искане според неговата основателност и да докаже, че ограничението на правото на индивида да присъства на погребението на роднина е било „необходимо в едно демократично общество“ по смисъла на член 8, § 2.

5. Имиграция и експулсиране⁴¹

368. Съдът потвърждава, че една държава има право по силата на международното право и при спазване на договорните си задължения да контролира влизането на чужденци на нейната територия и тяхното пребиваване там (*Abdulaziz, Cabales and Balkandali v. the United Kingdom*, § 67; *Boujlifa v. France*, § 42). Освен това Конвенцията не гарантира правото на чужд гражданин да влиза или да пребивава в определена държава. Следователно няма задължение за националните власти да разрешат на чужденец да се засели в тяхната страна (*Jeunesse v. the Netherlands* [GC], § 103). Естествена последица от правото на държавата да контролира имиграцията е задължението на чужденците като жалбоподателя да се подчиняват на имиграционния контрол и процедури и да напуснат територията на договарящата се държава, когато това е разпоредено, ако им бъде отказано законно влизане или пребиваване (*ibid.*, § 100). Съдът обаче е установил нарушение на член 8, когато властите не са успели да осигурят правото на жалбоподателя на зачитане на личния му живот, като не са въвели ефективна и достъпна процедура, която би позволила искането му за убежище да бъде разгледано в разумен срок, като по този начин се намали възможно най-много несигурността на неговото положение (*B. A. C. v. Greece*, § 46).

а. Деца в центрове за задържане

369. Макар взаимното удоволствие от общуването между родител и дете да представлява основен елемент на семейния живот (*Olsson v. Sweden (no. 1)*, § 59), от това не може да се заключи, че самият факт на запазване на семейството по необходимост гарантира зачитане на семейния живот, особено ако семейството е задържано (*Popov v. France*, § 134; *Bistiéva and Others v. Poland*, § 73). Мярката за задържане трябва да е пропорционална на целта, която преследват властите. Що се отнася до семействата, властите трябва да оценяват пропорцио-

⁴¹ Вж. *Ръководство по имиграция*.

налността, като вземат предвид най-добрите интереси на детето (*Popov v. France*, § 140). Когато държава систематично задържа придружавани непълнолетни имигранти при отсъствие на каквито и да било индикации, че семейството ще се укрие, мярката за задържане за петнадесет дни в затворен център е непропорционална на преследваната цел и е в нарушение на член 8 (*ibid.*, §§ 147-148). Съдът констатира и нарушение на член 8, когато семействата са задържани в административно задържане съответно за осемнадесет и девет дни, а властите не предприемат всички необходими мерки за изпълнение на решението за експулсиране и няма особен риск за бягство (*A. B. and Others v. France*, §§ 155-156; *R. K. and Others v. France*, §§ 114 и 117). В други два случая обаче задържането на семейства за период от осем и десет дни не е счетоно за непропорционално (*A. M. and Others v. France*, § 97; *R. C. and V. C. v. France*, § 83).

370. По делото *Bistieva and Others v. Poland* жалбата е подадена от семейство, което е било държано в затворен център в продължение на пет месеца двадесет дни след прехвърлянето му от Германия. Те са избягали оттам малко след като първата им молба за убежище е била отхвърлена от полските власти (§ 79). Съдът приема, че дори в светлината на риска семейството да се укрие властите не са предоставили достатъчно причини, които да оправдаят задържането му за толкова дълъг период (§ 88). Всъщност задържането на непълнолетни изисква по-голяма бързина и старание от страна на властите (§ 87).

371. Интересът на държавите да преустановят опитите за заобикаляне на имиграционните правила не трябва да лишава чуждестранните малолетни лица, особено ако не са придружени, от защитата, която статутът им гарантира (*Mubilanzila Mayeka and Kaniki Mitunga v. Belgium*, § 81). Тъй като рискът за втората жалбоподателка да избегне надзора на белгийските власти е бил минимален, задържането ѝ в затворен център за възрастни е било ненужно (*ibid.*, § 83).

372. По делото *Moustahi v. France** националните власти поставят две малки деца сами в административно задържане, отказвайки да ги поверят на баща им или дори да влязат в контакт с него. Съдът приема, че фактът на настаняването на определени членове на едно семейство в център за задържане, докато други членове на това семейство са на свобода, може да се тълкува като намеса в упражняването на правото им на семеен живот, независимо от продължителността на въпросната мярка. Ако е имало правно основание за принудителната раздяла на жалбоподателите, е било възможно държавата да откаже да повери децата на лице, което твърди, че е член на семейството им, или да организира среща между тях на основания свързани с най-добрия интерес на децата (като предпазливостта да се установи предварително, извън всяко разумно съмнение, реалността на предполагаемите връзки). Отказът обаче да се съберат отново жалбоподателите не е имал за цел да осигури зачитане на най-добрия интерес на децата, а само да осъществи отстраняването им от семейството възможно най-бързо и по начин, противоречащ на вътрешното законодателство, което не може да бъде прието като легитимна цел (§ 114).

в. Събиране на семейства⁴²

373. Що се отнася до имиграцията, не може да се счита, че член 8 сам по себе си налага на държавата общо задължение да уважи избора на брачна двойка на страна за съпружеско пребиваване или да разреши събиране на семейството на нейна територия (*Jeunesse v. the Netherlands* [GC], § 107; *Biao v. Denmark* [GC], § 117). Независимо от това в случай, който засяга

⁴² Вж. *Ръководство по имиграция*.

семеен живот, както и имиграция, степента на задълженията на държавата да приеме на своя територия роднини на лица, пребиваващи там, ще варира в зависимост от конкретните обстоятелства на засегнатите лица и от общия интерес (*Abdulaziz, Cabales and Balkandali v. the United Kingdom*, §§ 67-68; *Gül v. Switzerland*, § 38; *Ahmut v. the Netherlands*, § 63; *Sen v. the Netherlands*; *Osman v. Denmark*, § 54; *Berisha v. Switzerland*, § 60).

374. Фактори, които трябва да се вземат предвид в този контекст, са степента, в която семейният живот е ефективно подронен; силата на връзките в договарящата се държава; дали има непреодолими препятствия за това семейството да живее в страната на произход на един или повече от тях; дали има фактори на имиграционен контрол (например история на нарушения на имиграционното законодателство), или съображения, свързани с обществения ред, натежаващи в полза на изключването (*Rodrigues da Silva and Hoogkamer v. the Netherlands*, § 38; *Ajayi and Others v. the United Kingdom* (dec.); *Solomon v. the Netherlands* (dec.)).

375. Друго важно съображение е дали семейният живот е създаден в момент, когато засегнатите лица са били наясно, че имиграционният статус на един от тях е такъв, че постоянството на този семеен живот в приемащата държава от самото начало би било несигурно (*Sarumi v. the United Kingdom* (dec.); *Shebashov v. Latvia* (dec.)). В такъв случай депортирането на члена на семейството, който не е гражданин, би било несъвместимо с член 8 само при изключителни обстоятелства (*Abdulaziz, Cabales and Balkandali v. the United Kingdom*, § 68; *Mitchell v. the United Kingdom* (dec.); *Ajayi and Others v. the United Kingdom* (dec.); *Rodrigues da Silva and Hoogkamer v. the Netherlands*; *Biao v. Denmark* [GC], § 138). Например по делото *Jeunesse v. the Netherlands* [GC], разглеждайки няколко фактора кумулативно, Съдът констатира, че обстоятелствата по делото на жалбоподателя са наистина изключителни. Процесът на събиране на семейството също трябва да бъде достатъчно прозрачен и да се придвижва без ненужни забавяния (*Tanda-Muzinga v. France*, § 82).

с. Решения за депортиране и експулсиране⁴³

376. Правото на държавата да контролира влизането на чужденци на нейната територия и тяхното пребиваване там се прилага независимо от това дали чужденецът е влязъл в приемащата държава като възрастен, или в много млада възраст, или може би дори е роден там (*Üner v. the Netherlands* [GC], §§ 54-60). Въпреки че редица договарящи се държави са приели законодателство или политики в подкрепа на това дългосрочните имигранти, които са родени в тези държави или са пристигнали там през ранното си детство, да не може да бъдат експулсирани въз основа на тяхната криминална регистрация, такова абсолютно право на неизгонване не може да бъде извлечено от член 8 (*ibid.*, § 55). Необходими са обаче много сериозни причини, за да се оправдае експулсирането на заселен мигрант, който законно е прекарал изцяло или по-голямата част от своето детство и младост в приемаща държава (*Maslov v. Austria* [GC], § 75). Отчитайки семейния живот на жалбоподателя и факта, че той е извършил само едно тежко престъпление през 1999 г., Съдът приема, че експулсирането му в Албания и доживотната забрана за връщане в Гърция нарушават член 8 (*Kolonja v. Greece*, §§ 57-58). За разлика от това по делото *Levakovic v. Denmark*, §§ 42-45, Съдът не намира нарушение на „личния живот“ на пълнолетен мигрант, осъден след навършване на пълнолетие за сериозни престъпления, без деца, без елементи на зависимост от своите родители или братя и сестри и който постоянно демонстрира липса на воля за спазване на закона. Съдът изяснява, че за раз-

⁴³ Вж. *Ръководство по имиграция*.

лика от Маслов властите не основават решението си да експулсират жалбоподателя на пресъпления, извършени, когато жалбоподателят е непълнолетен (вж. по-специално §§ 44-45).

377. При оценката на такива случаи Съдът обикновено приема, че свободата на преценка означава, че когато независимите и безпристрастни национални съдилища внимателно са проучили фактите, прилагайки съответните стандарти за правата на човека в съответствие с Конвенцията и неговата съдебна практика, и адекватно са балансирани личните интереси на жалбоподателя срещу по-широкия обществен интерес по делото, Съдът не следва да заменя собствената си преценка на основателността (включително по-специално собствената си преценка на фактическите подробности, свързани с пропорционалността) с тази на компетентните национални органи. Единственото изключение от това е, когато се окаже, че има „сериозни причини“ за това (*Ndidi v. the United Kingdom*, § 76). Например по две дела, свързани с експулсирането на заселени мигранти, Съдът отказва да замени със собствените си изводи тези на националните съдилища, които подробно са преценили личните обстоятелства на жалбоподателите, внимателно са балансирани конкуриращите се интереси и са взели под внимание критериите, изложена в практиката на Съда, за да стигнат до заключения, които не са „нито произволни, нито явно необосновани“ (*Hamesevic v. Denmark* (dec.), § 43; *Alam v. Denmark* (dec.), § 35; вж. за сравнение *I. M. v. Switzerland*, където пропорционалността на заповедта за експулсиране е разгледана повърхностно).

378. Съдът също така проучва най-добрите интереси и благополучието на децата, по-специално сериозността на трудностите, пред които е вероятно да се изправят децата на жалбоподателя в страната, в която жалбоподателят трябва да бъде експулсиран, и стабилността на социалните, културните и семейните връзки с приемащата страна и със страната на местоназначение (*Üner v. the Netherlands* [GC], § 58; *Udeh v. Switzerland*, § 52). Съдът потвърждава, че най-добрите интереси на малолетните деца трябва да се вземат предвид при упражняването по балансиране, свързано с експулсирането на родител, включително трудностите за връщане в страната на произход на родителя (*Jeunesse v. the Netherlands* [GC], §§ 117-118).

379. В случаите на имиграция няма „семеен живот“ между родители и пълнолетни деца, освен ако те не могат да демонстрират допълнителни елементи на зависимост, различни от нормалните емоционални връзки (*Kwaky-Nti and Dufie v. the Netherlands* (dec.); *Slivenko v. Latvia* [GC], § 97; *A. S. v. Switzerland*, § 49; *Levakovic v. Denmark*, §§ 35 и 44). Но такива връзки може да се вземат предвид под рубриката „личен живот“ (*Slivenko v. Latvia* [GC]). Освен това Съдът е приел в редица случаи, засягащи млади пълнолетни, които все още не са създали семейство, че отношенията им с техните родители и други близки членове на семейството също представляват семеен живот (*Maslov v. Austria* [GC], § 62; *Azerkane v. the Netherlands*, §§ 63-64; *Bousarra v. France*). По други дела Съдът констатира, че жалбоподателите не могат да се позовават на семейни отношения със своите пълнолетни деца поради отсъствието на елементи на зависимост. Независимо от това, Съдът счита, че децата не са напълно без значение за оценката на семейното положение на жалбоподателите (*Hasanbasic v. Switzerland*, § 60).

380. Когато експулсиранията се оспорват въз основа на предполагаема намеса в личния и семейния живот, не е задължително, за да бъде ефективно, средството за защита да има автоматично суспензивно действие (*De Souza Ribeiro v. France* [GC], § 83). Независимо от това по въпросите на имиграцията, когато има спорно твърдение, че експулсирането заплашва да наруши правото на чужденеца на зачитане на личния и семейния му живот, член 13 във връзка с член 8 от Конвенцията изисква държавите да предоставят на разположение на засегнатото лице ефективна възможност за оспорване на депортирането или отказа за пребиваване и да осигурят разглеждането на относимите въпроси с достатъчни процесуални гаранции и задълбоченост от подходящ вътрешен форум, предлагащ адекватни гаранции за независимост и безпристрастност (*M. and Others v. Bulgaria*, §§ 122-132; *Al-Nashif v. Bulgaria*, § 133). Освен това лице, което е обект на мярка, основаваща се на съображения за

национална сигурност, не трябва да се лишава от всички гаранции срещу произвол. Напротив, той или тя трябва да може да се обърне за проверка на въпросната мярка от независим и безпристрастен орган, компетентен да преразгледа всички относими фактически и правни въпроси, за да определи законосъобразността на мярката и да осуети евентуална злоупотреба от властите. Пред този орган заинтересованото лице трябва да се възползва от състезателно производство, за да представи своята гледна точка и да опровергае аргументите на властите (*Ozdil and Others v. the Republic of Moldova*, § 68).

381. Съдът е намерил нарушение на правото на жалбоподателя на зачитане на личния и семейния си живот, когато задължението да не се укрива и изземването на международния паспорт на жалбоподателя му е попречило да пътува до Германия, където той е живеел от няколко години и където семейството му продължава да живее (*Kotiy v. Ukraine*, § 76).

382. Предложеното депортиране на лице, страдащо от сериозно заболяване, в страната му на произход при съмнения относно наличието на подходящо медицинско лечение там би довело до нарушение на член 8 (*Paposhvili v. Belgium* [GC], §§ 221-226).

d. Разрешения за пребиваване⁴⁴

383. Нито член 8, нито друга разпоредба на Конвенцията не могат да се считат за гарантиращи правото за предоставяне на определен вид разрешение за пребиваване, при условие че предлаганото от властите решение позволява на засегнатото лице да упражнява без пречки правото си на зачитане на личния и/или семейния живот (*B. A. C. v. Greece*, § 35). По-специално, ако разрешението за пребиваване позволява на притежателя да пребивава на територията на приемащата страна и да упражнява свободно там правото си на зачитане на личния и семейния си живот, предоставянето на такова разрешение по принцип представлява достатъчна мярка, която изпълнява изискванията на член 8. В такива случаи Съдът не е овластен да се произнесе дали съответното физическо лице трябва да получи определен правен статут, а не друг, като този избор е въпрос на преценка единствено на националните органи (*Hoti v. Croatia*, § 121).

6. Материални интереси

384. „Семейният живот“ не включва само социални, морални или културни отношения; той също така включва материални интереси, както е демонстрирано наред с другото от задължения за издръжка и от мястото, заемано в националните правни системи на мнозинството от договарящите се държави на институцията на запазената част от наследството (на френски език „*réservé héréditaire*“). По този начин Съдът приема, че правото на наследяване между деца и родители и между внуци и баби и дядовци е толкова тясно свързано със семейния живот, че попада в обхвата на член 8 (*Marckx v. Belgium*, § 52; *Pla and Puncernau v. Andorra*, § 26). Член 8 обаче не изисква детето да има право да бъде признато за наследник на починало лице за целите на наследяването (*Haas v. the Netherlands*, § 43).

385. Съдът приема, че предоставянето на семейни надбавки позволява на държавите да „демонстрират уважението си към семейния живот“ по смисъла на член 8; следователно надбавката попада в обхвата на тази разпоредба (*Fawsie v. Greece*, § 28).

⁴⁴ Вж. [Ръководство по имиграция](#).

386. Съдът обаче намира, че понятието „семеен живот“ не е приложимо към иск за вреди срещу трета страна след смъртта на годеницата на жалбоподателя (*Hofmann v. Germany* (dec.)).

387. „Семейният живот“ е тясно свързан и със защитата на „дома“ или „личния живот“, когато става дума например за нападение върху къщи и унищожаване на вещи (*Burlya and Others v. Ukraine*) или за евикция (*Hirtu and Others v. France*, § 66).

7. Привилегия за свидетелстване

388. Опит за принуждаване на дадено лице да даде показания в наказателното производство срещу лице, с което това лице е свързано в семеен живот, представлява намеса в неговото право на зачитане на неговия „семеен живот“ (*Van der Heijden v. the Netherlands* [GC], § 52; *Kryževičius v. Lithuania*, § 51). Такива свидетели са освободени от моралната дилема да избират дали да дадат истинни показания и по този начин евентуално да застрашат връзката си със заподозрения, или да дадат неистинни показания, или дори да се самоуличат в лъжесвидетелство, за да защитят тази връзка (*Van der Heijden v. the Netherlands* [GC], § 65). Поради тази причина освобождаването може да се прилага само за устни доказателства (свидетелски показания) за разлика от веществените доказателства, които съществуват независимо от волята на човек (*Caruana v. Malta* (dec.), § 35).

389. Правото да не се дават показания представлява освобождаване от нормално гражданско задължение, за което се признава, че е в обществен интерес. Следователно, ако бъде признато, то може да бъде подчинено на условия и формалности, като категориите на неговите бенефициери са ясно определени. То изисква балансиране на два конкуриращи се обществени интереса - обществен интерес за преследването на тежко престъпление и обществен интерес за защитата на семейния живот от държавна намеса (*Van der Heijden v. the Netherlands* [GC], §§ 62 и 67).

390. Съдът например е приел, че е допустимо ограничаването на упражняването на привилегията за свидетелстване до индивиди, чиито връзки със заподозрения могат да бъдат обективно проверени чрез поставяне на линията при брака или регистрираните партньорства (но не и разширяването му до дългосрочни отношения) (*Van der Heijden v. the Netherlands* [GC], §§ 67-68). Делото *Kryževičius v. Lithuania* касае съпруг, принуден да свидетелства в наказателни производства, в които съпругата му е „специален свидетел“. Освобождаването от свидетелство по вътрешното законодателство се отнася само за членове на семейството на „заподозрян“ или „обвиняем“, но не и на „специален свидетел“. Въпреки това, тъй като този статут е бил доста сходен със статута на заподозрян, може да се каже, че наказателното производство е било „срещу“ съпругата на жалбоподателя. Следователно наказанието на жалбоподателя за отказ да даде показания в наказателното производство, включващо съпругата му като заподозряна, представлява намеса в правото му на зачитане на неговия „семеен живот“ (§ 51). По това дело е установено, че отказът на привилегия за свидетелстване на съпруга е в нарушение на член 8 (§§ 65 и 69).

IV. Жилище⁴⁵

А. Общи въпроси

1. Обхват на понятието „жилище“

391. Понятието „жилище“ е автономно понятие, което не зависи от класификацията по вътрешното законодателство (*Chiragov and Others v. Armenia* [GC], § 206). Следователно отговорът на въпроса дали дадено място за живеене представлява „жилище“ под закрилата на член 8, § 1 зависи от фактическите обстоятелства, а именно наличието на достатъчни и непрекъснати връзки с конкретно място (*Winterstein and Others v. France*, § 141 с допълнителни препратки там; *Prokopovich v. Russia*, § 36; *McKay-Kopecka v. Poland* (dec.); за дело за принудително преместване вж. *Chiragov and Others v. Armenia* [GC], §§ 206-207, и *Sargsyan v. Azerbaijan* [GC], § 260; за лица, живеещи в каравани в лагер в продължение на само шест месеца, при липса на трайни връзки с мястото, вж. *Hirtu and Others v. France*, § 65). Освен това думата „home“, която се появява в английската версия на член 8, е термин, който не трябва да се тълкува строго, тъй като еквивалентният френски термин „domicile“ има по-широка конотация (*Niemietz v. Germany*, § 30).

392. „Жилището“ не се ограничава до имущество, на което жалбоподателят е собственик или наемател. То може да се разпростира до дългосрочно обитаване на къща на годишна база в продължение на една година, принадлежаща на роднина (*Menteş and Others v. Turkey*, § 73). „Жилище“ не е ограничено до онова, което е законно построено (*Buckley v. the United Kingdom*, § 54) и може да бъде претендирано от лице, което живее в апартамент, който не е на негово/нейно име (*Prokopovich v. Russia*, § 36), или регистрирано като живеещо на друго място (*Yevgeniy Zakharov v. Russia*, § 32). То може да обхваща общинско жилище, което жалбоподателят обитава като наемател, дори ако съгласно вътрешното законодателство правото на обитаване е приключило (*McCann v. the United Kingdom*, § 46), или обитаване от няколко години (*Brežec v. Croatia*, § 36).

393. „Жилището“ не се ограничава до традиционните места за живеене. То включва наред с други неща каравани и други нефиксирани жилища (*Chapman v. the United Kingdom* [GC], §§ 71-74; за сравнение и за разлика от *Hirtu and Others v. France*, § 65). То включва бараки или бунгала, разположени на земята, независимо от въпроса за законността на обитаването според вътрешното законодателство (*Winterstein and Others v. France*, § 141; *Yordanova and Others v. Bulgaria*, § 103). Въпреки че връзката между човек и място, което обитава само от време на време, може да бъде по-слаба, член 8 може да се прилага и за втори дом или за ваканционни домове (*Demades v. Turkey*, §§ 32-34; *Fägerskiöld v. Sweden* (dec.); *Sagan v. Ukraine*, §§ 51-54), или за частично обзаведени жилищни помещения (*Halabi v. France*, §§ 41-43).

394. Това понятие се разпростира и върху бизнес помещения на определено лице като например офиса на член на професия (*Buck v. Germany*, § 31; *Niemietz v. Germany*, §§ 29-31), помещения на вестник (*Saint-Paul Luxembourg S. A. v. Luxembourg*, § 37), практика на нотариус (*Popovi v. Bulgaria*, § 103) или офис на университетски професор (*Steeg v. Germany* (dec.)). То е приложимо и към регистриран офис, и към клоновете или другите офис помещения на ком-

⁴⁵ Вж. също раздела „Проблеми с околната среда“.

пания (*Société Colas Est and Others v. France*, § 41; *Kent Pharmaceuticals Limited and Others v. the United Kingdom* (dec.)).

395. Освен това Съдът не изключва възможността центровете за обучение и местата за провеждане на спортни събития и състезания и техните пристройки, като хотелска стая в случай на дистанционни събития, да бъдат третирани като еквивалентни на „жилище“ по смисъла на член 8 (*National Federation of Sportspersons' Associations and unions (FNASS) and Others v. France*, § 158).

396. Макар Съдът да признава съществуването на „жилище“ в полза на асоциация, която се оплаква от мерки за подслушване (*Association for European Integration and Human Rights and Ekimdzhiiev v. Bulgaria*), асоциацията сама по себе си не може да твърди, че е жертва на нарушение на правото на зачитане на жилището си поради замърсяване (*Asselbourg and Others v. Luxembourg* (dec.)).

397. Съдът е формулирал определени ограничения за разширяване на защитата по член 8. Тя не се прилага за собственост, върху която се предвижда да се построи къща, нито за факта, че определено лице има корени в определен регион (*Loizidou v. Turkey* (основателност), § 66); нито се прилага към перално помещение, съвместна собственост на съсобствениците на жилищен блок, предназначено за временно използване (*Chelu v. Romania*, § 45); към гримьорна на артист (*Hartung v. France* (dec.)); към земя, използвана от собствениците за спортни цели или на която собственикът разрешава да се провежда спорт (например лов, *Friend and Others v. the United Kingdom* (dec.), § 45); към промишлени сгради и съоръжения като мелница, пекарна или складова база, използвани изключително за професионални цели (*Khamidov v. Russia*, § 131) или за настаняване на селскостопански животни (*Leveau and Fillon v. France* (dec.)). По подобен начин сграда, която не е обитавана, празна е или е в строеж, не може да бъде квалифицирана като „жилище“ (*Halabi v. France*, § 41).

398. Освен това, когато наличието на „жилище“ се претендира по отношение на имущество, което никога или почти никога не се е обитавало от жалбоподателя или не е било обитавано за значителен период от време, може да се окаже, че връзките с това имущество са толкова отслабени, че престава да се повдига какъвто и да е въпрос по член 8 (*Andreou Papi v. Turkey*, § 54). Възможността за наследяване на правото на собственост не е достатъчно конкретна връзка, за да може Съдът да заключи, че е налице „жилище“ (*Demopoulos and Others v. Turkey* (dec.) [GC], §§ 136-137). Също така член 8 не се разпростира върху гарантиране на правото да се закупи жилище (*Strunjak and Others v. Croatia* (dec.)), нито налага общо задължение върху властите да се съобразят с избора на съвместно местопребиваване от брачна двойка (*Mengesha Kimfe v. Switzerland*, § 61). Член 8 не признава правото да бъде предоставено жилище (*Chapman v. the United Kingdom* [GC], § 99; *Ward v. the United Kingdom* (dec.); *Codona v. the United Kingdom* (dec.)), още по-малко конкретно жилище или категория жилище – например такова в конкретна местност (*Hudorovič and Others v. Slovenia*, § 114). Нахлуването в дома на човек може да бъде разгледано в светлината на изискванията за защита на „личния живот“ (*Khadija Ismayilova v. Azerbaijan*, § 107).

399. Като доказателства за пребиваване Съдът е приел документи от местната администрация, планове, фотографии и разписки за поддръжка, както и доказателства за доставки по пощата, показания на свидетели или всякакви други относими доказателства (*Prokopovich v. Russia*, § 37), като примери за *prima facie* доказателства за пребиваване в определен имот (*Nasirov and Others v. Azerbaijan*, където жалбоподателят не е представил доказателства, за да подкрепи наличието на достатъчни и непрекъснати връзки с апартамент, §§ 72-75).

2. Примери за „намеса“

400. Следното може да се посочи като примери за възможна „намеса“ в правото на зачитане на жилището:

- умишлено разрушаване на жилището от властите (*Selçuk and Asker v. Turkey*, § 86; *Akdivar and Others v. Turkey* [GC], § 88; *Menteş and Others v. Turkey*, § 73) или конфискация (*Aboufadda v. France* (dec.));
- отказ да се разреши на разселени лица да се върнат в домовете си (*Cyprus v. Turkey* [GC], § 174), което може да представлява „продължаващо нарушение“ на член 8;
- преместване на жители на село с решение на властите (*Noack and Others v. Germany* (dec.));
- влизане на полицията в дома на лице (*Gutsanovi v. Bulgaria*, § 217) и претърсване (*Murray v. the United Kingdom*, § 86);
- претърсвания и изземвания (*Chappell v. the United Kingdom*, §§ 50-51; *Funke v. France*, § 48) дори когато жалбоподателят е сътрудничил на полицията (*Saint-Paul Luxembourg S. A. v. Luxembourg*, § 38) и когато престъплението, предизвикало претърсването, е извършено от трето лице (*Buck v. Germany*), и по-общо всяка мярка, ако не се различава в начина си на изпълнение и практическите си ефекти от претърсването, независимо от нейното характеризирание съгласно вътрешното законодателство (*Kruglov and Others v. Russia*, § 123);
- посещения в дома от държавни служители без разрешение дори когато не се е провеждало претърсване и посещението не е довело до изземване на документи или други вещи (*Halabi v. France*, §§ 54-56);
- заемане и повреждане на собственост (*Khamidov v. Russia*, § 138) или изгонване от дома (*Orlić v. Croatia*, § 56 с допълнителни препратки там), включително заповед за евикция, която още не е била изпълнена (*Gladysheva v. Russia*, § 91; *Ćosić v. Croatia*, § 22).

401. Други случаи на „намеса“ включват:

- изменения в наемния договор (*Berger-Krall and Others v. Slovenia*, § 264);
- загуба на жилището в резултат от заповед за депортиране (*Slivenko v. Latvia* [GC], § 96);
- невъзможност за двойка според имиграционните правила да се устроят и да живеят заедно като семейна единица (*Hode and Abdi v. the United Kingdom*, § 43);
- решение относно разрешение за планиране (*Buckley v. the United Kingdom*, § 60);
- разпореждане за задължителна покупка (*Howard v. the United Kingdom*, решение на Комисията) и разпореждане към компаниите да предоставят на данъчните одитори достъп до помещения и да им дадат възможност да вземат копия на данни от сървър (*Bernh Larsen Holding AS and Others v. Norway*, § 106);
- заповед за освобождаване от каравани, бараки или бунгала, които са били незаконно разположени в продължение на много години (*Winterstein and Others v. France*, § 143), или незаконни импровизирани жилища (*Yordanova and Others v. Bulgaria*, § 104);
- прогонване от дома в резултат от нападение, мотивирано от антиромски настроения (*Burlya and Others v. Ukraine*, § 166);
- невъзможност на лицето името му да бъде изтрито от регистъра на постоянните жители (*Babylonová v. Slovakia*, § 52);

- задължение за получаване на лиценз за живеене в собствената къща и налагане на глоба за незаконно заемане на своята недвижима собственост (*Gillow v. the United Kingdom*, § 47).

Съдът констатира също, че невъзможността разселените лица да се върнат по домовете си представлява „намеса“ при упражняването на правата им по член 8 (*Chiragov and Others v. Armenia* [GC], § 207; *Sargsyan v. Azerbaijan* [GC], § 260).

402. Обратно, самият факт, че строителството или реконструкцията, извършени от съсед на жалбоподателя, може да не са законни, не е достатъчно основание да се твърди, че е имало намеса в правата на жалбоподателя по член 8. За да се приложи член 8, Съдът трябва да бъде убеден, че трудностите, причинени от съоръжението на съседа, са достатъчно сериозни, за да повлияят в достатъчна степен на ползването от жалбоподателката на удобствата на дома ѝ и на качеството на нейния личен и семеен живот (*Cherkun v. Ukraine* (dec.), §§ 77-80).

3. Свобода на преценка

403. Доколкото в тази област проблемите по делото могат да зависят от множество местни фактори и да се отнасят до избора на политики за планиране на градско или на държавно ниво, по принцип договарящите се държави се ползват с широка свобода на преценка (*Noack and Others v. Germany* (dec.)). Възможността за Съда обаче да заключи, че е налице явна грешка в преценката, остава открита (*Chapman v. the United Kingdom* [GC], § 92). Прилагането на тези решения може да наруши правото на зачитане на жилището, без обаче да повдигне въпрос съгласно Конвенцията, когато са изпълнени определени условия и са приложени съпътстващи мерки (*Noack and Others v. Germany* (dec.); вж. също и широката свобода на преценка по отношение на жилищните въпроси и по-конкретно при достъпа до водоснабдяване и канализация, *Hudorovič and Others v. Slovenia*, §§ 141, 144, 158 и цитираните там препратки). Въпреки това, когато въпросното право е от решаващо значение за ефективното ползване на интимни или ключови права на индивида, свободата на преценка е по-тясна (*Connors v. the United Kingdom*, § 82).

В. Жилищно помещение

404. Член 8 не може да бъде разбиран като признаващ правото да бъде предоставено жилище (*Chapman v. the United Kingdom* [GC], § 99) или като предоставяне на право да се живее на определено място (*Garib v. the Netherlands* [GC], § 141). Нещо повече, обхватът на позитивното задължение да се предостави жилище на бездомните е ограничен (*Hudorovič and Others v. Slovenia*, § 114).

405. Правото на зачитане на жилището означава не само право на достъп до актуалната физическа територия, но и правото на спокойното наслаждение от тази територия. Това може да включва мерки, които трябва да бъдат предприети от властите, по-специално по отношение на изпълнението на съдебни решения (*Cvijetić v. Croatia*, §§ 51-53). Една намеса може да бъде физическа като например неразрешено влизане в жилището на човек (*Cyprus v. Turkey* [GC], § 294; *National Federation of Sportspersons' Associations and Unions (FNASS) and Others v. France*, § 154) или нефизическа като например шум, мирис и др. (*Moreno Gómez v. Spain*, § 53).

406. Макар член 8 да защитава физическите лица от намеса от страна на държавните органи, той може също така да включва приемането от страна на държавата на мерки за гарантиране на правото на зачитане на „жилището“ (*Novoseletskiy v. Ukraine*, § 68) в сферата на отношенията между отделни хора (*Surugiu v. Romania*, § 59). Съдът констатира нарушение от страна на държавата на нейните позитивни задължения поради непредприемане на мерки от страна на властите след многократни жалби на жалбоподателя, че хора влизат в двора му и изхвърлят колички с тор пред вратата и прозорците му (*ibid.*, §§ 67-68; за дело, по което Съдът

не установява, че властите не са изпълнили свое позитивно задължение, вж. *Osman v. the United Kingdom*, §§ 129-130). Неизпълнението от националните органи на заповед за евикция от апартамент в полза на собственика е счетено за неизпълнение от страна на държавата на нейните позитивни задължения по член 8 (*Pibernik v. Croatia*, § 70). Късната реституция от държавните органи на апартамент в състояние, негодно за обитаване, е приета за нарушение на правото на зачитане на жилището на жалбоподателя (*Novoseletskiy v. Ukraine*, §§ 84-88). Въпреки че Конвенцията не защитава достъпа до безопасна питейна вода, постоянната и дълготрайна липса на достъп до безопасна питейна вода би могла да има неблагоприятни последици за здравето и човешкото достойнство, ефективно да ерозира сърцевината на личния живот и удоволствието от дома, което означава, че позитивните задължения на държавата могат да бъдат задействани в зависимост от конкретните обстоятелства по делото и нивото на сериозност на проблема (*Hudorovič and Others v. Slovenia*, §§ 116, 158 и §§ 145-146).

407. Съдът изисква от държавите членки да претеглят конкуриращите се интереси (*Hatton and Others v. the United Kingdom* [GC], § 98), независимо дали случаят се разглежда от гледна точка на намеса на публичен орган, която трябва да бъде обоснована съгласно член 8, § 2, или от гледна точка на позитивните задължения, изискващи държавата да приеме правна рамка за защита на правото на зачитане на жилището по § 1.

408. По отношение на обхвата на свободата на преценка на държавата в тази област особено значение трябва да се придаде на степента на навлизане в личната сфера на жалбоподателя (*Connors v. the United Kingdom*, § 82; *Gladysheva v. Russia*, §§ 91-96). Като се има предвид ключовото значение на правата, гарантирани съгласно член 8, за идентичността, самоопределението, физическата и моралната неприкосновеност на индивида, свободата на преценка в жилищните въпроси е по-тясна, що се отнася до правата, гарантирани от член 8, в сравнение с тази по член 1 от Протокол № 1 (*ibid.*, § 93).

409. Съдът обръща специално внимание на процесуалните гаранции при определяне на това дали държавата е превишила свободата си на преценка при определяне на приложимата правна рамка (*Connors v. the United Kingdom*, § 92). Той е приел наред с другото, че загубата на жилището е най-крайната форма на намеса в правото на зачитане на жилището. Всяко лице, изложено на риск от намеса от такъв мащаб, по принцип трябва да може да има възможност за преценка на пропорционалността на мярката от независим трибунал в светлината на относимите принципи по член 8 от Конвенцията независимо от това, че съгласно вътрешното законодателство правото му на ползване е приключило (*McCann v. the United Kingdom*, § 50). Този принцип е развит в контекста на настаняване в държавни и в социални жилища (*F. J. M. v. the United Kingdom* (dec.), § 37 с допълнителни препратки там). Въпреки това е направено разграничение между наемодатели, които са публични власти, и частни наемодатели, така че принципът не се прилага автоматично в случаите, когато владението се изисква от частно лице или предприятие (§ 41). По-специално, когато въвеждането във владение се изисква от частно физическо или юридическо лице, балансирането на конкуриращите се интереси на страните може да бъде въплътено в националното законодателство, което прави ненужно съд отново да претегля тези интереси при разглеждане на иска за въвеждане във владение (§ 45).

1. Собственици на имоти

410. Когато държавен орган се занимава с добросъвестен купувач на имоти, който е бил придобит измамно от предишния собственик, националните съдилища не могат автоматично да постановят изгонване, без да разгледат по-подробно пропорционалността на мярката или конкретните обстоятелства по делото. Фактът, че къщата се връща на държавата, а не на друга частна страна с интереси към този конкретен апартамент, също е от особено значение (*Gladysheva v. Russia*, §§ 90-97).

411. Понякога е необходимо една държава членка да наложи заповед и да продаде жилището на дадено лице, за да осигури плащането на дължимите към държавата данъци. Тези мерки обаче трябва да бъдат приложени по начин, който гарантира спазването на правото на лицето на жилище. По дело, свързано с условията за принудителна продажба на търг на къща за погасяване на данъчно задължение, Съдът е установил нарушение, тъй като интересите на собственика не са били защитени адекватно (*Rousk v. Sweden*, §§ 137-142). Що се отнася по-общо до привеждането в съответствие на правото на зачитане на жилището с принудителната продажба на къща с цел изплащане на дългове, вж. *Vrzić v. Croatia*, § 13.

412. Задължението за търсене на лиценз за обитаване на собствена къща на остров, за да се предотврати пренаселването на острова, само по себе си не противоречи на член 8. Въпреки това изискването за пропорционалност не е изпълнено, ако националните власти не успеят да придадат достатъчна тежест наред с другото на конкретните обстоятелства на собствениците на имотите (*Gillow v. the United Kingdom*, §§ 56-58).

413. Съдът е разгледал въпроса за непосредствено предстоящата загуба на къща след решение за премахване на сградата с мотива, че тя е построена без разрешение в нарушение на приложимите строителни разпоредби (*Ivanova and Cherkezov v. Bulgaria*). Съдът основно проучва дали събарянето е „необходимо в едно демократично общество“. Той се позовава на съдебните решения, постановени по предишни дела, в които установява, че производството по евикцията от къщата трябва да отговаря на интересите, защитени от член 8, като загубата на жилището е най-крайна форма на намеса в правото на зачитане на жилището, независимо дали съответното лице принадлежи, или не към уязвима група. Заклучавайки, че по това дело е имало нарушение на член 8, Съдът се основава на констатацията, че въпросът пред националните съдилища е бил единствено незаконосъобразността и те са се ограничили до разглеждането на този въпрос, без да изследват потенциално непропорционалния ефект от изпълнението на заповедта за премахване на постройката върху личното положение на жалбоподателите (*ibid.*, §§ 49-62).

414. Съдът също така е приел, че когато една държава приема законова рамка, която задължава частно лице да дели дома си с лица, чужди на неговото домакинство, тя трябва да въведе цялостни правила и необходими процесуални гаранции, които да позволят на всички страни да защитят своите интереси по Конвенцията (*Irina Smirnova v. Ukraine*, § 94).

2. Наематели

415. Съдът се е произнесъл по редица спорове, свързани с евикции на наематели (вж. цитираните позовавания в *Ivanova and Cherkezov v. Bulgaria*, § 52). Известие за прекратяване, издадено от властите, трябва да бъде необходимо и да отговаря на процесуалните гаранции като част от справедлив процес на вземане на решения пред независим съд, отговарящ на изискванията на член 8 (*Connors v. the United Kingdom*, §§ 81-84; *Bjedov v. Croatia*, §§ 70-71). Не е достатъчно само да се посочи, че мярката е предписана от вътрешното законодателство, без да се вземат предвид въпросните индивидуални обстоятелства (*Ćosić v. Croatia*, § 21). Мярката също така трябва да преследва законна цел и загубата на жилище трябва да бъде пропорционална на преследваните законни цели в съответствие с член 8, § 2. В тази връзка трябва да се имат предвид фактическите обстоятелства на обитателя, чиито легитимни интереси трябва да бъдат защитени (*Orlić v. Croatia*, § 64; *Gladysheva v. Russia*, §§ 94-95; *Kryvitska and Kryvitsky v. Ukraine*, § 50; *Andrey Medvedev v. Russia*, § 55).

416. По този начин Съдът е решил, че съкратена процедура за изгонване на наемател, която не предлага адекватни процесуални гаранции, би довела до нарушение на Конвенцията дори ако мярката легитимно се стреми да осигури надлежното прилагане на законовите жилищни разпоредби (*McCann v. the United Kingdom*, § 55). Прекратяването на договора за наем без възможност пропорционалността на мярката да бъде преценена от независим съд се счита за

нарушение на член 8 в случаите, когато наемодателят е публичен орган (*Kay and Others v. the United Kingdom*, § 74). В случаите, когато наемодателят е частно физическо или юридическо лице, този принцип не се прилага автоматично (*Vrzić v. Croatia*, § 67; *F. J. M. v. the United Kingdom* (dec.), § 41). Освен това продължаващото заемане на имуществото на лице в нарушение на влязла в сила заповед за изгонване, издадена от съд, след като е установено, че въпросното заемане е незаконно, нарушава член 8 (*Khamidov v. Russia*, § 145).

417. В решението си по делото *Larkos v. Cyprus* [GC] Съдът приема, че предлагането на различна защита на наемателите срещу изгонване в зависимост от това дали те наемат държавна собственост, или от частни наемодатели води до нарушение на член 14 във връзка с член 8 (§§ 31-32). Въпреки това не е дискриминационно да се предвиждат разпоредби само за наематели на публична собственост да закупуват апартамента си, като наемателите на частни апартаменти, които ги обитават, не могат да направят това (*Strunjak and Others v. Croatia* (dec.)). Освен това е легитимно да се въведат критерии, според които социалните жилища могат да бъдат разпределяни, когато няма достатъчно предлагане за задоволяване на търсенето, стига тези критерии да не са произволни или дискриминационни (*Bah v. the United Kingdom*, § 49; вж. по-общо за наемателите на социални жилища *Paulić v. Croatia*; *Kay and Others v. the United Kingdom*).

418. Съдът не намира нарушение на член 8 по отношение на реформата на жилищния сектор след прехода от социалистически режим към пазарна икономика, което води до общо отслабване на правната защита на притежателите на „специално защитени наеми“. Въпреки увеличението на наема и намалената гаранция да могат да останат в апартаментите си наемателите по делото продължават да се ползват със специална закрила до степен, по-висока от обичайната за наемателите (*Berger-Krall and Others v. Slovenia*, § 273 и цитираните там позовавания; сравни обаче с *Galović v. Croatia* (dec.), § 65).

3. Партньори на наемателите/неразрешено обитаване

419. Защитата, предоставена от член 8 от Конвенцията, не се ограничава до законосъобразно/разрешено обитаване на сграда в съответствие с вътрешното законодателство (*McCann v. the United Kingdom*, § 46; *Bjedov v. Croatia*, § 58; *Ivanova and Cherkezov v. Bulgaria*, § 49). Съдът е разширил защитата на член 8 спрямо обитателка на апартамент, на който само нейният партньор е притежавал правата за наемане (*Prokopovich v. Russia*, § 37; вж. също *Korelc v. Slovenia*, § 82, и *Yevgeniy Zakharov v. Russia*, § 32), и спрямо лице, което живее незаконно в апартамента си почти 40 години (*Brežec v. Croatia*, § 36). От друга страна, когато се преценява дали дадено изискване лицето да напусне дома си е пропорционално на преследваната легитимна цел, е изключително относимо дали домът е създаден незаконно, или не (*Chapman v. the United Kingdom* [GC], § 102).

420. Съдът констатира нарушение, когато местният съд е придал първостепенно значение на факта, че жалбоподателят е бил регистриран като живеещ на друго място през десетте години, през които е живял с партньорката си, без да се стреми да прецени това по отношение на аргументите му относно неговата нужда от въпросната стая (*Yevgeniy Zakharov v. Russia*, §§ 35-37).

421. Съдът констатира нарушение на член 14 във връзка с член 8, когато на даден обитател е забранено да наследява наемното отношение след смъртта на неговия еднopolов партньор (*Karner v. Austria*, §§ 41-43; *Kozak v. Poland*, § 99).

4. Малцинства и уязвими лица

422. Съдът също така взема предвид уязвимостта на обитателите, като съдебната практика защитава начина на живот на малцинствата. По-специално той подчертава уязвимостта на ромите и чергарите и необходимостта да се обърне особено внимание на техните специфич-

ни потребности и начин на живот (*Connors v. the United Kingdom*, § 84). Това може да наложи позитивни задължения на националните органи (*Chapman v. the United Kingdom* [GC], § 96; *Yordanova and Others v. Bulgaria*, §§ 129-130 и 133), макар и с определени ограничения (*Codona v. the United Kingdom* (dec.); *Hudorovič and Others v. Slovenia*, § 158). Мерките, които засягат разположението на циганските каравани, оказват влияние върху правото им на зачитане на тяхното „жилище“ (*Chapman v. the United Kingdom* [GC], § 73; за сравнение и за разлика от *Hirtu and Others v. France*, § 65). Когато възникнат проблеми, Съдът поставя акцент върху действията на националните органи за намиране на решение (*Stenegry and Adam v. France* (dec.)).

423. Във връзка с това Съдът повтаря критериите за оценка на спазването на изискванията на член 8 в решението си по делото *Winterstein and Others v. France* (§ 148 с допълнителни препратки там). Той не намира нарушение, когато тежкото положение на жалбоподателите надлежно е взето предвид, мотивите, на които се позовават отговорните органи за планиране, са относими и достатъчни, а средствата, които са използвани, не са непропорционални (*Buckley v. the United Kingdom*, § 84; *Chapman v. the United Kingdom* [GC], § 114). По отношение на мерките за извеждане на хора от тяхната жизнена среда Съдът констатира нарушение по делата *Connors v. the United Kingdom*, § 95; *Yordanova and Others v. Bulgaria*, § 144; *Winterstein and Others v. France*, §§ 156 и 167; *Buckland v. the United Kingdom*, § 70; *Bagdonavicius and Others v. Russia*, § 107 (относно принудителното изселване и разрушаването на къщи без никакви планове за презаселване).

424. Съдът също така е постановил, че общото отношение на властите, продължаващо чувствата на несигурност сред ромите, чиито къщи и собственост са били разрушени, и многократният им провал да спрат намесата в техния живот и жилища в частност, са представлявали сериозно нарушение на член 8 (*Moldovan and Others v. Romania (no. 2)*, §§ 108-109; *Burlyu and Others v. Ukraine*, §§ 169-170).

425. Мярка, която засяга малцинство, не представлява сама по себе си нарушение на член 8 (*Noack and Others v. Germany* (dec.)). В този случай Съдът е разгледал дали аргументите, представени за оправдаване на прехвърлянето на жителите на една община, част от които принадлежат към национално малцинство, в друга община, са относими и дали тази намеса е била пропорционална на преследваната цел, като се има предвид, че е засегнала малцинство. По делото *Hudorovič and Others v. Slovenia* Съдът засяга обхвата на позитивното задължение на държавата да предоставя достъп до услуги на социално слаби групи, а именно членове на ромската общност (§§ 143-158). Той установява, че мерките, приети от държавата с цел да се гарантира достъпът на жалбоподателите до безопасна питейна вода и канализация, са взели предвид тяхното уязвимо положение и са удовлетворили изискванията на член 8 (§ 158).

426. Лицата, които са лишени от дееспособност, също са особено уязвими. Следователно член 8 налага на държавата позитивно задължение да им осигури специална защита. Съответно фактът, че лице, което не разполага с дееспособност, е било лишено от жилището си, без да може да участва ефективно в производството или да се ползва от преценка на пропорционалността на мярката от съд, представлява нарушение на член 8 (*Zehentner v. Austria*, §§ 63 и 65). Трябва да се обърне внимание на съществуващите във вътрешното законодателство предпазни мерки (*A.-M. V. v. Finland*, §§ 82-84 и 90). В цитираното решение Съдът не намира нарушение на член 8 поради отказа от съобразяване с желанията на пълнолетно лице с интелектуални затруднения относно образованието и мястото му на пребиваване.

427. Фактът, че децата са били психологически засегнати, след като многократно са били свидетели на насилието на баща си над майка им в семейния дом, представлява намеса в правото им на зачитане на тяхното „жилище“ (*Eremia v. the Republic of Moldova*, § 74). Съдът конста-

тира нарушение на член 8 по това дело въз основа на неспособността на съдебната система да реагира решително на извършеното тежко домашно насилие (§§ 78-79).

428. Член 8 не дава право да бъде осигурен дом и съответно всяко позитивно задължение за настаняване на бездомни трябва да бъде ограничено. Но задължение за осигуряване на подслон на особено уязвими лица може да произтича от член 8 в изключителни случаи (*Yordanova and Others v. Bulgaria*, § 130 с допълнителни препратки там). Отказът на социалните служби да предоставят жилищна помощ на лице, страдащо от сериозно заболяване, може при определени обстоятелства да повдигне въпрос по член 8 поради въздействието на такъв отказ върху личния живот на въпросния индивид (*O'Rourke v. the United Kingdom* (dec.)).

429. В своята практика Съдът взема предвид относимите материали от международното право и определя обхвата на свободата на преценка на държавите членки (*A.-M. V. v. Finland*, §§ 73-74 и 90). По отношение на жилищните въпроси на държавите се предоставя широка свобода на преценка (*Hudorovič and Others v. Slovenia*, §§ 141 и 158).

5. Посещения в жилището, претърсвания и изземвания

430. За да осигурят веществени доказателства за определени престъпления, националните власти могат да сметат за необходимо да прилагат мерки, които водят до влизане в частно жилище. Действията на полицията при влизане в жилищата трябва да са пропорционални на преследваната цел (*McLeod v. the United Kingdom*, §§ 53-57, където не е установено нарушение, вж. *Dragan Petrovič v. Serbia*, §§ 75-77), каквито трябва да са и всякакви действия, предприети вътре в индивидуалното жилище (*Vasylchuk v. Ukraine*, § 83, относно претърсване на частни помещения).

431. Решението по делото *National Federation of Sportspersons' Associations and Unions (FNASS) and Others v. France* се отнася до задължението, наложено на спортисти от високо ниво, попадащи в „целева група“, да предоставят предварително уведомление за местонахождението си, така че да могат да се извършват внезапни антидопингови тестове. Съдът подчертава, че посещенията в дома за целите на подобно тестване са много различни от тези, извършвани под надзора на съда, които са насочени към разследване на престъпления или изземване на вещи. Подобни претърсвания по дефиниция попадат в сърцето на зачитането на правото на жилище и не могат да бъдат третиращи като еквивалентни на посещенията в домовете на спортистите (§ 186). Съдът счита, че намаляването или отмяната на задълженията, от които жалбоподателите са се оплакали, може да увеличи опасностите от употребата на допинг за здравето им и за здравето на цялата спортна общност и биха противоречали на европейския и международния консенсус относно необходимостта от внезапни тестове (§ 190).

432. Гражданите трябва да бъдат защитени от риска от неправомерно проникване на полицията в домовете им. Съдът намира нарушение на член 8, когато членове на специален отряд за интервенции, носещи балаклави и въоръжени с картучници, влизат в частен дом на разсъмване, за да предявят обвинения на жалбоподателя и да го придружат до полицейското управление. Съдът сочи, че трябва да бъдат въведени предпазни мерки, за да се избегнат евентуални злоупотреби и да се защити човешкото достойнство при такива обстоятелства (*Kučera v. Slovakia*, §§ 119 и 122; вж. също *Rachwalski and Ferenc v. Poland*, § 73). Тези предпазни мерки могат дори да включват изискване към държавата да проведе ефективно разследване, ако това е единственото правно средство за осветляване на твърденията за незаконно претърсване на собственост (*H. M. v. Turkey*, §§ 26-27 и 29: нарушение на процесуалния аспект на член 8 поради неадекватността на разследването; относно значението на такава процесуална защита вж. *Vasylchuk v. Ukraine*, § 84).

433. Мерките, свързани с влизането в частни домове, трябва да бъдат „предвидени в закона“, което води до спазване на законова процедура (*L. M. v. Italy*, §§ 29 и 31) със съществуващите

гаранции (*Panteleyenko v. Ukraine*, §§ 50-51; *Kilyen v. Romania*, § 34), да преследват една от легитимните цели, предвидени в член 8, § 2 (*Smirnov v. Russia*, § 40), и да бъдат „необходими в едно демократично общество“ за постигане на тази цел (*Camenzind v. Switzerland*, § 47).

434. Следват примери за мерки, които преследват легитимни цели: действия на Органа по конкуренция за защита на икономическата конкуренция (*DELTA PEKÁRNY a.s. v. the Czech Republic*, § 81); потискане на укриването на данъци (*Keslassy v. France* (dec.) и *K. S. and M. S. v. Germany*, § 48); търсене на косвени и веществени доказателства по наказателни дела, например свързани с фалшификация, нарушаване на доверието и издаване на непокрити чекове (*Van Rossem v. Belgium*, § 40), убийство (*Dragan Petrović v. Serbia*, § 74), търговия с наркотици (*Işildak v. Turkey*, § 50) и нелегална търговия с лекарства (*Wieser and Bicos Beteiligungen GmbH v. Austria*, § 55); защита на околната среда и предотвратяване на неудобства (*Halabi v. France*, §§ 60-61) и защита на здравето и „правата и свободите на другите“ в контекста на борбата с допинга в спорта (*National Federation of Sportspersons' Associations and Unions (FNASS) and Others v. France*, §§ 165-166).

435. Съдът също така оценява относимостта и адекватността на доводите, изложени за оправдаване на такива мерки, спазването на принципа на пропорционалност в конкретните обстоятелства по делото (*Buck v. Germany*, § 45) и дали съответното законодателство и практика осигуряват подходящи и относими гаранции, които да не позволят на властите да предприемат произволни действия (*Gutsanovi v. Bulgaria*, § 220; относно приложимите критерии вж. *Iliya Stefanov v. Bulgaria*, §§ 38-39; *Smirnov v. Russia*, § 44). Например съдиите не може просто да подпишат протокол, да добавят официалния съдебен печат и да въведат дата и час на решението с думата „одобрен“ в документа без отделно разпореждане, което да посочва основанията за такова одобрение (*Gutsanovi v. Bulgaria*, § 223). Относно претърсване в жилището, извършено по съдебно разпореждане, което вероятно е получено в нарушение на вътрешното и международното законодателство, вж. *K. S. and M. S. v. Germany*, §§ 49-53.

436. Съдът е особено бдителен, когато вътрешното законодателство разрешава претърсването на жилище без съдебно разпореждане. Той приема такива претърсвания, когато липсата на съдебно разпореждане се компенсира от ефективен последващ съдебен контрол върху законността и необходимостта на мярката (*Işildak v. Turkey*, § 51; *Gutsanovi v. Bulgaria*, § 222). Това изисква заинтересованите лица да могат да осигурят ефективен съдебен контрол фактически и де юре за законосъобразността на мярката и подходящо обезщетение, ако мярката бъде призната за незаконна (*DELTA PEKÁRNY a.s. v. the Czech Republic*, § 87). Претърсването на жилище, разпоредено от прокурор без контрол от съдебен орган, е в нарушение на член 8 (*Varga v. Romania*, §§ 70-74).

437. Съдът счита, че разпореждането за обиск трябва да бъде придружено от определени ограничения, така че намесата, която то разрешава, да не е потенциално неограничена и следователно непропорционална. Формулировката на разпореждането трябва да посочва неговия обхват (за да се гарантира, че претърсването се концентрира единствено върху разследваните престъпления) и критериите за неговото прилагане (за да се улесни проверката на обхвата на операциите). Широко формулирано разпореждане, лишено от информация за въпросното разследване или за предметите, които трябва да бъдат иззети, не успява да постигне справедлив баланс между правата на участващите страни поради широките правомощия, които предоставя на разследващите (*Van Rossem v. Belgium*, §§ 44-50 с допълнителни препратки там; *Bagiyeva v. Ukraine*, § 52).

438. Полицейското претърсване може да се счита за непропорционално, когато не е предшествано от разумни и налични предупреждения (*Keegan v. the United Kingdom*, §§ 33-36, където е липсвала адекватна предварителна проверка на самоличността на обитателите на претърсваните помещения) или когато предприетите действия са били прекомерни (*Vasylchuk v. Ukraine*, §§ 80 и 84). Съдът установява, че полицейско нахлуване в 6,00 часа сут-

ринта без адекватна причина в дома на отсъстващо лице, което не е преследваното лице, а жертвата, не е „необходимо“ в едно демократично общество (*Zubaľ v. Slovakia*, §§ 41-45, където Съдът също така отбелязва въздействието върху репутацията на засегнатото лице). Съдът констатира и нарушение на член 8 при претърсвания и изземвания в частно жилище във връзка с престъпление, за което се предполага, че е извършено от друго лице (*Buck v. Germany*, § 52).

439. Съдът може да вземе предвид присъствието на жалбоподателя и на други свидетели по време на претърсване на жилище (*Bagiyeva v. Ukraine*, § 53) като фактор, който дава възможност на жалбоподателя да упражнява ефективен контрол върху обхвата на провежданото претърсване (*Maslák and Micháľková v. the Czech Republic*, § 79). От друга страна, претърсване, проведено в присъствието на засегнатото лице, неговия адвокат, други двама свидетели и вещо лице, но при липса на предварително разрешение от съда и на ефективен последващ контрол, е недостатъчно за предотвратяване на риска от злоупотреба с власт от разследващите органи (*Gutsanovi v. Bulgaria*, § 225).

440. Адекватни и достатъчни защитни мерки също трябва да са налице, когато се извършва претърсване в такъв ранен етап на наказателното производство като предварителното полицейско разследване, предхождащо досъдебното разследване (*Modestou v. Greece*, § 44). Съдът констатира, че претърсването на този етап е било непропорционално поради неточното формулиране на разпореждането, липсата на предварителен съдебен контрол, факта, че жалбоподателят не е присъствал физически по време на претърсването и липсата на незабавен ретроспективен съдебен контрол (§§ 52-54).

441. Обратно, защитните мерки, установени от вътрешното законодателство и практическите аспекти на претърсването, могат да доведат до установяване, че не е имало нарушение на член 8 (*Camenzind v. Switzerland*, § 46, и *Paulić v. Croatia*, по отношение на претърсване с ограничен обхват, насочено към изземване на неразрешен телефон; *Cronin v. the United Kingdom* (dec.) и *Ratushna v. Ukraine*, § 82, относно наличието на подходящи гаранции).

442. Що се отнася до посещенията в жилища и конфискации, Съдът счита за непропорционални широките правомощия, предоставени на митническите органи, съчетани с липсата на съдебно разпореждане (*Mialhe v. France (no. 1)*; *Funke v. France*; *Crémieux v. France*).

443. Съдът разглежда защитата на гражданите и институциите срещу заплахите от тероризъм и специфичните проблеми с арестуването и задържането на лица, заподозрени в престъпления, свързани с тероризъм, при проверката на съвместимостта на намесата с член 8, § 2 от Конвенцията (*Murray v. the United Kingdom*, § 91; *H. E. v. Turkey*, §§ 48-49). Антитерористичното законодателство трябва да осигурява адекватна защита срещу злоупотреби и да се спазва от властите (*Khamidov v. Russia*, § 143). За антитерористична операция вж. също *Menteş and Others v. Turkey*, § 73.⁴⁶

444. По делото *Sher and Others v. the United Kingdom* властите са заподозрели предстояща терористична атака и са започнали изключително сложни разследвания, за да прекратят нападението. Съдът се съгласява, че разпореждането за претърсване е формулирано доста широко. Той обаче счита, че борбата срещу тероризма и неотложността на ситуацията може да оправдаят претърсване при условия, които са по-широки, отколкото биха били допустими в друг случай. В такива случаи на полицията трябва да бъде позволена известна гъвкавост при

⁴⁶ Вж. *Ръководство по тероризъм*.

преценката на базата на това, с което се сблъсква по време на претърсването, кои предмети могат да бъдат свързани с терористична дейност и за изземването им за по-нататъшно изследване (§§ 174-176).

С. Търговски помещения

445. Правата, гарантирани от член 8 от Конвенцията, могат да включват правото на зачитане на седалището, клоновете или други бизнес помещения на търговско дружество (*Société Colas Est and Others v. France*, § 41). Във връзка с помещенията на лице, които са били и седалище на компания, която то контролира, вж. *Chappell v. the United Kingdom*, § 63.

446. Свободата, предоставена на държавата при преценката на необходимостта от намеса, е по-широка, когато мярката за претърсване засяга юридически, а не физически лица (*DELTA PEKÁRNY a.s. v. the Czech Republic*, § 82; *Bernh Larsen Holding AS and Others v. Norway*, § 159).

447. Претърсванията или посещенията и изземванията в бизнес помещения трябва да отговарят на изискванията на член 8 (*Keslassy v. France* (dec.); *Société Canal Plus and Others v. France*, §§ 55-57). Такива мерки са непропорционални на преследваните легитимни цели и следователно противоречат на правата, защитени от член 8, когато няма „относими и достатъчни“ причини, които да ги оправдаят, и няма подходящи и достатъчни гаранции срещу злоупотреба (*Posevini v. Bulgaria*, §§ 65-73 с допълнителни препратки там; *Société Colas Est and Others v. France*, §§ 48-49).

448. Що се отнася например до степента на правомощията на данъчните власти да разследват компютърни сървъри, Съдът подчертава обществения интерес за осигуряване на ефективност при проверката на информацията, предоставена от дружествата жалбоподатели за целите на данъчната оценка, и значението на съществуването на ефективни и адекватни гаранции срещу злоупотреби от данъчните власти (*Bernh Larsen Holding AS and Others v. Norway*, §§ 172-174, липса на нарушение).

449. Що се отнася до проверките на помещенията в контекста на антиконкурентни практики, Съдът е установил нарушение на член 8, при което не е било поискано или дадено предварително разрешение за проверка от съдия, не е бил извършен ефективен последващ контрол на необходимостта от намеса и не са съществували разпоредби относно възможното унищожаване на екземплярите, иззети по време на проверката (*DELTA PEKÁRNY a.s. v. the Czech Republic*, § 92).

D. Адвокатски кантори

450. Понятието „жилище“ в член 8, § 1 от Конвенцията обхваща не само дома на частно лице, но и адвокатската кантора или адвокатската фирма (*Buck v. Germany*, §§ 31-32; *Niemietz v. Germany*, §§ 30-33). Претърсването в помещенията на адвокат може да наруши адвокатската професионална привилегия, която е в основата на съществуващите отношения между адвокат и неговия клиент (*André and Another v. France*, § 41). Следователно тези мерки трябва да бъдат придружени от „специални процесуални гаранции“ и адвокатът трябва да има достъп до средство за защита, което предоставя „ефективен контрол“ при оспорването. То не е такава, когато не дава възможност за отмяна на оспорваното претърсване (*Xavier Da Silveira v. France*, §§ 37, 42 и 48). По делото *Kruglov and Others v. Russia* Съдът прави рекапитулация на своята практика относно ефективните предпазни мерки срещу злоупотреба или произвол и елементите, които трябва да се вземат предвид в тази връзка (§§ 125-132). Тъй като преследването и тормозът на членовете на юридическата професия удрят в самото сърце на системата на Конвенцията, претърсването на домове или офиси на адвокати трябва да бъде подложено на „особено строг контрол“ (вж. също §§ 102-105 относно международните правни материали за защитата на връзката адвокат - клиент). Изискват се и специални пред-

пазни мерки за защита на професионалната поверителност на юридическите съветници, които не са членове на адвокатската колегия (§ 137).

451. С оглед на въздействието на такива мерки тяхното приемане и прилагане трябва да бъдат подчинени на много ясни и точни правила (*Petri Sallinen and Others v. Finland*, § 90; *Wolland v. Norway*, § 62). Ролята на адвокатите в защитата на правата на човека е допълнителна причина, поради която претърсването на техните помещения трябва да бъде подложено на „особено строг контрол“ (*Heino v. Finland*, § 43; *Kolesnichenko v. Russia*, § 31).

452. Такива мерки може да се отнасят до престъпления, които пряко включват адвоката, или, напротив, нямат нищо общо с него/нея. В някои случаи въпросното претърсване е предназначено да заобиколи трудностите, срещани от властите при събирането на уличаващи доказателства (*André and Another v. France*, § 47), в нарушение на адвокатската професионална привилегия (*Smirnov v. Russia*, §§ 46 и 49, вж. също § 39). Значението на адвокатската професионална привилегия винаги е било подчертавано във връзка с член 6 от Конвенцията (права на защитата) от времето на решението *Niemietz v. Germany* (§ 37). Съдът също така се позовава на защитата на репутацията на адвоката (*ibid.*, § 37; *Buck v. Germany*, § 45).

453. Конвенцията не забранява налагането на определени задължения на адвокатите, които може да засягат отношенията им с техните клиенти. Такъв е случаят по-специално, когато се намират достоверни доказателства за участието на адвокат в престъпление или във връзка с усилията за борба с определени незаконни практики. Съдът подчертава, че е жизненоважно да се осигурят строги рамки за такива мерки (*André and Another v. France*, § 42). Като пример за претърсване, проведено в адвокатска кантора в съответствие с изискванията на Конвенцията, вж. *Jacquier v. France* (dec.) и *Wolland v. Norway*, противно на *Leotsakos v. Greece*, §§ 51-57.

454. Фактът, че посещение в жилище се е състояло в присъствието на председателя на адвокатската колегия, е „специална процесуална гаранция“ (*Roemen and Schmit v. Luxembourg*, § 69; *André and Another v. France*, §§ 42-43), но присъствието на председателя не е достатъчно само по себе си (*ibid.*, §§ 44-46; и по-общо, що се отнася до необходимостта от независим наблюдател, вж. *Leotsakos v. Greece*, §§ 40 и 52). Съдът констатира нарушение въз основа на липсата на съдебно разпореждане и на ефективен последващ съдебен контрол (*Heino v. Finland*, § 45).

455. Наличието на разпореждане за претърсване, предоставящо относими и достатъчни основания за издаване на съдебна поръчка, не е задължително да предпазва от всички рискове от злоупотреба, тъй като трябва да се имат предвид и неговият обхват и правомощията, предоставени на инспекторите. По този начин Съдът намира нарушение в случаите на разпореждания за претърсвания, които са с твърде широк обхват и предоставят твърде много правомощия на разследващите, и когато не е бил взет предвид статутът на лицето като адвокат и не са били предприети действия за подходяща защита на неговата професионална тайна (*Kolesnichenko v. Russia*, §§ 32-35; *Iliya Stefanov v. Bulgaria*, §§ 39-44; *Smirnov v. Russia*, § 48; *Aleksanyan v. Russia*, § 216). По делото *Kruglov and Others v. Russia* Съдът намира нарушение на член 8, тъй като националните съдилища са издали разпореждане за претърсване, считайки, че единствената предпазна мярка, която трябва да бъде гарантирана по време на претърсването на помещения на адвокат, е предварителното съдебно разрешение. Съдът приема, че националните съдилища не могат да разрешат нарушение на поверителността на отношението адвокат - клиент във всеки случай, когато има наказателно разследване, дори когато такова разследване не е срещу адвокатите, а срещу техните клиенти. Освен това Съдът заявява, че националните съдилища трябва да претеглят задължението да защитават поверителността на отношението адвокат - клиент спрямо нуждите на наказателното разследване (пак там, §§ 126-129).

456. Съдът също така поставя под въпрос изземвания и претърсвания, които, въпреки че са придружени от специални процесуални гаранции, все пак са били непропорционални на

преследваната легитимна цел (*Roemen and Schmit v. Luxembourg*, §§ 69-72). Преценявайки дали степента на намеса е пропорционална и следователно „необходима в едно демократично общество“, Съдът взема предвид количеството документи, които е трябвало да бъдат разгледани от властите, времето, необходимо за това, и нивото на неудобство, което жалбоподателят е трябвало да понесе (*Wolland v. Norway*, § 80).

457. Трябва да се отбележи, че съгласно член 8 претърсването може да повдигне въпроси от гледна точка на зачитане на „жилището“, „кореспонденцията“ и „личния живот“ (*Golovan v. Ukraine*, § 51 ; *Wolland v. Norway*, § 52).

Е. Жилища на журналисти

458. Претърсванията в помещения на пресата, насочени към добиване на информация за журналистическите източници, могат да повдигнат въпрос по член 8 (и следователно не подлежат на оценка единствено по член 10 от Конвенцията). Претърсването на помещения на адвокати може да е насочено към откриване на журналистически източници (*Roemen and Schmit v. Luxembourg*, §§ 64-72).

459. По делото *Ernst and Others v. Belgium* Съдът счита за непропорционална поредица от претърсвания, проведени в професионални и частни помещения на журналисти, въпреки че признава, че са предоставени някакви процесуални гаранции. Журналистите не са обвинени в никакви престъпления, а разпорежданията за претърсване са формуирани общо и не са включили никаква информация относно разследването, помещенията, които трябва да се проверят, и предметите, които трябва да бъдат иззети. Следователно тези разпореждания водят до твърде много правомощия на разследващите, които по този начин са били в състояние да копират и изземват подробни данни. Освен това журналистите не са били информирани за причините за претърсванията (§§ 115-116).

460. Съдът оценява претърсването на седалището на компания, която издава вестник, с цел потвърждаване на самоличността на автора на статия, публикувана в печата. Той приема, че фактът, че журналистите и служителите на компанията са сътрудничили на полицията, не прави претърсването и свързаното с него изземване по-малко натрапчиви. Компетентните органи трябва да проявяват съдържаност при прилагането на такива мерки, като вземат предвид практическите изисквания по случая (*Saint-Paul Luxembourg S. A. v. Luxembourg*, §§ 38 и 44).

461. По отношение на операциите по претърсване и изземване по време на наказателни производства срещу журналисти по делото *Man and Others v. Romania* (dec.) Съдът изброява елементите, които е взел предвид при проучването дали вътрешното законодателство и практика предоставят адекватни и ефективни гаранции срещу злоупотреби и произвол (§ 86).

Ф. Домашна среда

1. Общ подход⁴⁷

462. Конвенцията не гарантира изрично правото на здравословна и спокойна среда (*Kyrtatos v. Greece*, § 52), но когато дадено лице е пряко и сериозно засегнато от шум или друго замърсяване, може да възникне въпрос по член 8 (*Hatton and Others v. the United Kingdom* [GC], § 96; *Moreno Gómez v. Spain*, § 53). Член 8 може да е приложим независимо дали замърсяването е

⁴⁷ Вж. също по-горе.

пряко причинено от държавата, или последната е отговорна за липсата на подходящи разпоредби, регулиращи дейността на въпросния частен сектор (*Jugheli and Others v. Georgia*, §§ 73-75).

463. Но за да се повдигне въпрос по член 8, замърсяването на околната среда трябва да има директни и непосредствени последици върху правото на зачитане на жилището (*Hatton and Others v. the United Kingdom* [GC], § 96). Например позоваването на рискове от замърсяване от бъдеща индустриална дейност само по себе си е недостатъчно за предоставяне на статут на жертва на жалбоподателя (*Asselbourg and Others v. Luxembourg* (dec.)).

464. Последиците от замърсяването на околната среда трябва да достигнат определен „праг на тежест“, без непременно да застрашават сериозно здравето на човека (*López Ostra v. Spain*, § 51). Тежкото замърсяване на околната среда може да повлияе на благосъстоянието на хората и да им попречи да се ползват от жилищата си по такъв начин, че да се отрази неблагоприятно на личния и семейния им живот, без обаче да застраши сериозно здравето им (*Guerra and Others v. Italy*, § 60). Спорна претенция по член 8 може да възникне, когато опасността за околната среда достигне ниво на тежест, което води до значително влошаване на способността на жалбоподателя да се наслаждава на жилището си, личния или семейния си живот (*Jugheli and Others v. Georgia*, §§ 71-72). Оценката на това минимално ниво зависи от обстоятелствата по делото, като интензивността и продължителността на неудобството (*Udovičić v. Croatia*, § 139), и неговите физически или психически въздействия върху здравето или качеството на живота на лицето (*Fadeyeva v. Russia*, § 69).

465. Следователно член 8 не обхваща нито „общото влошаване на околната среда“ (*Martínez Martínez and Pino Manzano v. Spain*, § 42), нито случай на вреда, която е незначителна в сравнение с опасностите за околната среда, присъщи на живота във всеки модерен град (*Hardy and Maile v. the United Kingdom*, § 188).

466. Необходимият праг на тежест не се достига при пулсиращ шум от вятърни турбини (*Fägerskiöld v. Sweden* (dec.)) или от шум, предизвикан от операция на зъболекар (*Galev and Others v. Bulgaria* (dec.)). Те са недостатъчни, за да причинят сериозна вреда на обитателите и да им попречат да се насладят на удобствата на дома си (вж. също по отношение на инсталация за преработка на месо в *Koceniak v. Poland* (dec.)). От друга страна, нивото на шума от пускането на фойерверки в близост до жилища в провинцията може да достигне необходимия праг на тежест (*Zammit Maempel v. Malta*, § 38)).

467. Самият факт, че дейността, предизвикваща предполагаемата неприятност, е незаконосъобразна, сам по себе си не е достатъчен, за да я включи в приложното поле на член 8. Съдът трябва да реши дали неудобството е достигнало необходимия праг на тежест (*Furlepa v. Poland* (dec.)).

468. Делото *Dzemyuk v. Ukraine* касае гробище в близост до къщата на жалбоподателя и неговото водоснабдяване. Високото ниво на бактерии, открити в питейната вода от кладенеца на жалбоподателя, съчетано с грубо нарушение на екологичните и здравните разпоредби за безопасност, потвърждава съществуването на рискове за околната среда, в частност на сериозно замърсяване на водата, достигайки достатъчно ниво на тежест, за да попадне в обхвата на член 8 (сравни, що се отнася до безопасна питейна вода и канализация, *Hudorovič and Others v. Slovenia*, § 113). Незаконосъобразността на разположението на гробището е била призната в различни решения на националния съд, но компетентните местни власти не са изпълнили окончателното съдебно решение, с което се разпорежда закриването на гробището. Съдът приема, че намесата в правото на жалбоподателя на зачитане на жилището и на личния и семейния му живот не е „в съответствие със закона“ (§§ 77-84 и 87-92).

469. Съдът позволява известна гъвкавост по отношение на доказването на вредния ефект от замърсяването върху правото на зачитане на жилището (*Fadeyeva v. Russia*, § 79). Фактът, че

жалбоподателят не е могъл да предостави официален документ от местните органи, удостоверяващ опасността, не е задължително да направи жалбата му недопустима (*Tătar v. Romania*, § 96).

470. Когато се занимава с твърдение за замърсяване на околната среда, засягащо правото на „жилище“, Съдът възприема двустепенен подход. На първо място, той разглежда основателността на решенията на местните власти и на второ, внимателно разглежда процеса на вземане на решения (*Hatton and Others v. the United Kingdom* [GC], § 99). Нарушението може да включва произволна намеса от страна на публичните органи или неизпълнение на техните позитивни задължения. Съдът отново подчертава, че и в двата контекста трябва да се вземе предвид справедливият баланс, който трябва да бъде постигнат между конкуриращите се интереси на личността и на обществото като цяло (*Moreno Gómez v. Spain*, § 55).

471. Ефективното използване на правото на зачитане на жилището изисква държавата да приеме всички разумни и подходящи мерки, необходими за защита на хората от сериозни щети на околната среда (*Tătar v. Romania*, § 88). Това предполага създаването на законодателна и административна рамка за предотвратяване на такива щети, като контекстът е от значение (*Tolić and Others v. Croatia* (dec.), § 95). По дело за замърсяване на водата, причинено от частни компании, Съдът не е намерил за необходимо държавата да прилага наказателното право, като съществуващите гражданскоправни средства за защита са били достатъчни (*ibid.*, §§ 91-101).

472. Държавата има голяма свобода на преценка в тази област, тъй като Съдът не признава специален статут на екологичните човешки права (*Hatton and Others v. the United Kingdom* [GC], §§ 100 и 122). Държавата трябва да постигне справедлив баланс между конкуриращите се интереси (*Fadeyeva v. Russia*, § 93; *Hardy and Maile v. the United Kingdom*, § 218). В областта на шумовото замърсяване Съдът приема аргумента за икономическите интереси при експлоатацията на големи международни летища в близост до жилищни райони (*Powell and Rayner v. the United Kingdom*, § 42), включително нощните полети (*Hatton and Others v. the United Kingdom* [GC], § 126). Съдът обаче констатира, че такъв справедлив баланс не е постигнат в случай, при който органите не са успели да предложат ефективно решение, включващо преместване на жителите от опасната зона около голям стоманодобивен завод или предприемане на действия за намаляване на промишленото замърсяване до приемливи нива (*Fadeyeva v. Russia*, § 133). По делото *Джугели* Съдът констатира също, че държавата отговорник не е успяла да постигне справедлив баланс между интересите на общността за експлоатация на топлоелектрическа централа и ефективното упражняване от жалбоподателите на правото им на зачитане на жилището и личния им живот (*Jugheli and Others v. Georgia*, §§ 77-78).

473. Съдът взема предвид мерките, прилагани от националните органи. Той установява нарушение на правото на уважение към жилището по делото *López Ostra v. Spain*, §§ 56-58, по което властите са възпрепятствали затварянето на инсталация, пречистваща опасни отпадни води. Инерцията на местната власт спрямо непрекъснатото шумово замърсяване от нощен клуб, където шумът надвишава разрешените нива, е довела до установяване на нарушение по делото *Moreno Gómez v. Spain*, § 61. Съдът констатира и нарушение на правото на зачитане на жилището поради продължителната неспособност на италианските власти да гарантират правилното функциониране на службата за събиране, третиране и обезвреждане на отпадъци по делото *Di Sarno and Others v. Italy*, § 112. От друга страна, по делото *Tolić and Others v. Croatia* (dec.) Съдът е счел, че държавата е предприела всички разумни мерки, за да гарантира защитата на правата на жалбоподателите (§§ 95-101).

474. Процесът на вземане на решения задължително трябва да включва подходящи проучвания и изследвания, за да се оцени въздействието върху околната среда на оспорваните дейности (*Hatton and Others v. the United Kingdom* [GC], § 128). В цитираното дело

обаче Съдът сочи, че това не означава, че властите могат да вземат решения само ако са налични изчерпателни и измерими данни във връзка с всеки аспект на въпроса, който ще бъде решаван. Проучванията трябва да постигнат справедлив баланс между конкуриращите се интереси (*ibid.*).

475. Съдът е подчертал значението на обществения достъп до резултатите от проведените проучвания и изследвания и до информация, която им позволява да оценят опасността, на която е изложена общността (*Giacomelli v. Italy*, § 83). Съдът съответно критикува факта, че хората, живеещи в близост до инсталация за извличане, използваща натриев цианид, не са били допуснати да участват в процеса на вземане на решения (*Tătar v. Romania*). За разлика от делото *Hatton and Others v. the United Kingdom* [GC] (§ 120) местните жители не са имали достъп до заключенията от проучването, които са основа за издаване на разрешение за експлоатация на предприятието, и не са им били предоставени други официални данни по въпроса. Вътрешните разпоредби, регулиращи общественото обсъждане, са били пренебрегнати (*Tătar v. Romania*, §§ 115-124). В друг случай обаче Съдът отбелязва, че обществеността е имала достъп до необходимата информация за идентифициране и оценка на опасностите, свързани с работата на два терминала за втечен природен газ (*Hardy and Maile v. the United Kingdom*, §§ 247-250).

476. Всички лица също така трябва да могат да се обърнат към съд, ако сметат, че техните интереси не са били достатъчно взети предвид в процеса на вземане на решения (*Tătar v. Romania*, § 88). Това предполага, че съответните органи трябва да изпълняват окончателните и обвързващи решения. Съдът намира нарушение на член 8 по дело, в което местните власти не са успели да изпълнят окончателно съдебно решение за закриване на гробище, чиято близост до дома на жалбоподателя е причинила бактериологично замърсяване на неговото водоснабдяване (*Dzemyuk v. Ukraine*, § 92).

477. Изборът на средства за справяне с екологичните въпроси е оставен на преценката на държавите, които не са длъжни да прилагат някаква конкретна мярка, поискана от отделни лица (във връзка например със защитата на здравето им от емисии на частици от моторни превозни средства: *Greenpeace e.V. and Others v. Germany* (dec.)). В такава сложна сфера член 8 не изисква националните органи да гарантират, че всеки индивид се ползва с жилище, което отговаря на определени екологични стандарти (*Grimkovskaya v. Ukraine*, § 65).

2. Притеснения от шум, проблеми със съседите и други неудобства

478. Там, където подобни неудобства надхвърлят обичайните трудности на живота със съседите (*Apanasewicz v. Poland*, § 98), те могат да засегнат спокойното ползване на жилището, независимо дали са причинени от частни лица, бизнес дейности, или публични институции (*Martínez Martínez v. Spain*, §§ 42 и 51). Ако е достигнат необходимият праг на тежест (*Grimkovskaya v. Ukraine*, § 58), националните власти, след като надлежно са информирани за неудобствата, имат задължението да предприемат ефективни мерки, за да гарантират спазването на правото на спокойно ползване на жилището (*Mileva and Others v. Bulgaria*, § 97, нарушение поради отказ от предотвратяване на незаконната работа на компютърен клуб, причиняващ неудобство в жилищен блок). Съдът констатира и нарушение на член 8 поради смущения през нощта, причинени от дискотека (*Martínez Martínez v. Spain*, §§ 47-54 с допълнителни препратки там) или от бар (*Udovičić v. Croatia*, § 159), или поради липсата на ефективен отговор от властите на оплаквания за сериозни и повтарящи се съседски безредици (*Surugiu v. Romania*, §§ 67-69). Съществува и нарушение, при което държавата е предприела неадекватни действия за намаляване на прекомерното ниво на шум, идващ в жилище от движението по пътищата (*Deés v. Hungary*, §§ 21-24, вж. също *Grimkovskaya v. Ukraine*, § 72). Въвеждането на система за санкциониране, изискваща изграждането на шумоизолираща стена, не е достатъчно, ако системата не бъде приложена своевременно и ефективно (*Bor v. Hungary*, § 27).

479. Съдът изследва практическите последици от предполагаемите неудобства и ситуацията като цяло (*Zammit Maempel v. Malta*, § 73, няма нарушение). Например той не намира проблем по член 8, когато съответните технически измервания са били пропуснати (*Oluic v. Croatia*, § 51) или когато жалбоподателите не са доказали, че са понесли някакви специфични вреди от оспорваната неприятност (*Borysiewicz v. Poland*, относно шивашки цех; *Frankowski v. Poland* (dec.), относно пътен трафик; *Chiş v. Romania* (dec.), относно работата на бар). Нито има нарушение, когато властите са предприели действия за ограничаване на въздействието на неприятностите и е бил налице адекватен процес на вземане на решения (*Flamenbaum and Others v. France*, §§ 141-160; вж. също напомнимето на приложимите общи принципи в §§ 133-138).

3. Замърсяващи и потенциално опасни дейности

480. Предизвиканите опасности за околната среда трябва да имат пряко отражение върху правото на зачитане на жилището и да достигнат минимално ниво на тежест. Един от случаите е сериозно замърсяване на водата (*Dubetska and Others v. Ukraine*, §§ 110 и 113, вж. също *Tolić and Others v. Croatia* (dec.), §§ 91-96). Неоправданите страхове и претенции са недостатъчни (*Ivan Atanasov v. Bulgaria*, § 78; вж. също *Furlepa v. Poland* (dec.), по отношение на работата на магазин за автомобилни аксесоари и гараж за ремонт на автомобили; *Walkuska v. Poland* (dec.), относно свинеферма). Освен това жалбоподателите могат да бъдат частично отговорни за оспорваната ситуация (*Martínez Martínez and Pino Manzano v. Spain*, §§ 48-50, няма нарушение).

481. По-специално Съдът констатира нарушения на член 8 поради недостатъци, които могат да се припишат на властите в случаите, свързани с използването на опасни промишлени процеси (*Tătar v. Romania*) и токсични емисии (*Fadeyeva v. Russia*), както и наводняването на жилища, разположени надолу по течението на резервоар, което се дължи на небрежност от страна на властите (*Kolyadenko and Others v. Russia*). По делото *Giacomelli v. Italy* Съдът констатира нарушение при липсата на предварителна оценка на въздействието върху околната среда и отказа да се спрат дейностите на инсталация, генерираща токсични емисии в близост до жилищен район. От друга страна, той не намира нарушение, когато компетентните органи са изпълнили своите задължения за защита и информиране на жителите (*Hardy and Maile v. the United Kingdom*). Понякога властите трябва да предприемат разумни и адекватни действия дори в случаите, когато те не са пряко отговорни за замърсяването, причинено от фабрика, ако това се налага, за да се защитят правата на хората. Например в съответствие с член 8 националните власти трябва да постигнат справедлив баланс между икономическия интерес на общината от поддържането на дейностите на нейния основен работодател - фабрика, изхвърляща опасни химични вещества в атмосферата - и интереса на жителите да защитят своите жилища (*Băcilă v. Romania*, §§ 66-72, нарушение).

V. Кореспонденция

A. Общи въпроси⁴⁸

1. Обхват на понятието „кореспонденция“

482. Правото на зачитане на „кореспонденцията“ по смисъла на член 8, § 1 има за цел да защити поверителността на комуникациите в широк спектър от различни ситуации. Това понятие очевидно обхваща писма от частен или професионален характер (*Niemietz v. Germany*, § 32 *in fine*), включително когато подателят или получателят е затворник (*Silver and Others v. the United Kingdom*, § 84; *Mehmet Nuri Özen and Others v. Turkey*, § 41), но и пакети, иззети от митническите служители (*X v. the United Kingdom*, Commission decision). То също така обхваща телефонни разговори между членове на семейството (*Margareta and Roger Andersson v. Sweden*, § 72) или с други лица (*Lüdi v. Switzerland*, §§ 38-39; *Klass and Others v. Germany*, §§ 21 и 41; *Malone v. the United Kingdom*, § 64), телефонни разговори от частни или бизнес помещения (*Amann v. Switzerland* [GC], § 44; *Halford v. the United Kingdom*, §§ 44-46; *Copland v. the United Kingdom*, § 41; *Kopp v. Switzerland*, § 50) и от затвор (*Petrov v. Bulgaria*, § 51), както и „прехващане“ на информация, свързана с такива разговори (дата, продължителност, набрани номера) (*P. G. and J. H. v. the United Kingdom*, § 42).

483. Технологиите също попадат в обхвата на член 8, по-специално електронните съобщения (имейли) (*Copland v. the United Kingdom*, § 41; *Bărbulescu v. Romania* [GC], § 72), използването на интернет (*Copland v. the United Kingdom*, §§ 41-42) и данни, запазени на компютърни сървъри (*Wieser and Bicos Beteiligungen GmbH v. Austria*, § 45), включително твърди дискове (*Petri Sallinen and Others v. Finland*, § 71) и дискети (*Iliya Stefanov v. Bulgaria*, § 42).

484. По-старите форми на електронна комуникация също са засегнати, като например телексите (*Christie v. the United Kingdom*, решение на Комисията), съобщение по пейджъри (*Taylor-Sabori v. the United Kingdom*) и частно радиоразпръскване (*X and Y v. Belgium*, решение на Комисията), но без да се включват излъчвания на обществена честота, които по този начин са достъпни за други (*B. C. v. Switzerland*, решение на Комисията).

Примери за „намеса“

485. Съдържанието и формата на кореспонденцията не са относими към въпроса за намесата (*A. v. France*, §§ 35-37; *Frérot v. France*, § 54). Например отварянето и четенето на сгънато парче хартия, на което адвокат е написал съобщение и го е предал на клиентите си, се счита за „намеса“ (*Laurent v. France*, § 36). Не съществува принцип за минимален праг на тежест, за да е налице намеса - отварянето на писмо е достатъчно (*Narinen v. Finland*, § 32; *Idalov v. Russia* [GC], § 197).

486. Всички форми на цензура, прехващане, наблюдение, изземване и други пречки попадат в обхвата на член 8. Пощата и други съобщения на юридически лица са обхванати от понятието „кореспонденция“. Възпрепятстването на някого дори да започне кореспонденция представлява най-далеч отиващата форма на „намеса“ в упражняването на „правото на зачитане на кореспонденцията“ (*Golder v. the United Kingdom*, § 43).

487. Други форми на намеса в правото на зачитане на „кореспонденцията“ могат да включват следните актове, които могат да се припишат на публичните власти:

⁴⁸ Вж. също по-горе.

- преглед на кореспонденцията (*Campbell v. the United Kingdom*, § 33), правене на копия (*Foxley v. the United Kingdom*, § 30) или изтриване на определени пасажки (*Pfeifer and Plankl v. Austria*, § 43);
- прехващане по различни начини и запис на лични или бизнес разговори (*Amann v. Switzerland* [GC], § 45), например чрез подслушване на телефона (*Malone v. the United Kingdom*, § 64, а по отношение на регистрирането - §§ 83-84; вж. също *P. G. and J. H. v. the United Kingdom*, § 42) дори когато се извършва по линия на трето лице (*Lambert v. France*, § 21); и
- съхранение на прехванати данни, свързани с използване на телефон, имейл и интернет (*Copland v. the United Kingdom*, § 44). Самият факт, че такива данни може да бъдат получени законно, например от телефонни сметки, не е пречка за установяване на „намеса“; фактът, че информацията не е била разкрита на трети страни или използвана в дисциплинарни или други производства срещу съответното лице, също е неотносим (*ibid.*, § 43).

Това също така може да се отнася до:

- препращането на поща до трета страна (*Luordo v. Italy*, §§ 72 и 75, по отношение на синдик; *Herczegfalvy v. Austria*, §§ 87-88, по отношение на попечител на задържан психично болен);
- копирането на електронни файлове, включително тези, принадлежащи на компании (*Bernh Larsen Holding AS and Others v. Norway*, § 106);
- копирането на документи, съдържащи банкови данни, и тяхното последващо съхранение от властите (*M. N. and Others v. San Marino*, § 52); и
- мерки за тайно наблюдение (*Kennedy v. the United Kingdom*, §§ 122-124; *Roman Zakharov v. Russia* [GC] и цитираните там препратки). Ситуация, при която дадено лице под тайно наблюдение е член на управителния съвет на компанията, не води автоматично до намеса в правата по член 8 на тази компания (*Liblik and others v. Estonia*, § 112, където обаче Съдът не вижда причина да прави разлика между кореспонденцията на член на управителния съвет на дружествата жалбоподатели и на самите жалбоподатели дори ако официално не са издадени разрешения за тайно наблюдение по отношение на дружествата).

488. „Решавачият принос“ на властите за запис, направен от частно лице, представлява намеса от „публичен орган“ (*A. v. France*, § 36; *Van Vondel v. the Netherlands*, § 49; *M. M. v. the Netherlands*, § 39, относно запис от частно лице с предварително разрешение на прокурор).

2. Позитивни задължения

489. Към днешна дата Съдът е идентифицирал няколко позитивни задължения на държавите във връзка с правото на зачитане на кореспонденцията, например:

- позитивното задължение на държавата, когато става дума за комуникации от непрофесионален характер на работното място (*Bărbulescu v. Romania* [GC], §§ 113 и 115-120).
- задължение за предотвратяване на разкриване в публичното пространство на частни разговори (*Craxi v. Italy (no 2)*, §§ 68-76);
- задължение да се предоставят на затворниците необходимите материали за кореспонденцията със Съда в Страсбург (*Cotleț v. Romania*, §§ 60-65; *Gagiu v. Romania*, §§ 91-92);

- задължение за изпълнение на решение на Конституционния съд, с което се разпорежда унищожаването на аудиокасети, съдържащи записи на телефонни разговори между адвокат и неговия клиент (*Chadimová v. the Czech Republic*, § 146);
- задължение за постигане на справедлив баланс между правото на зачитане на кореспонденцията и правото на свобода на изразяване (*Benediktsdóttir v. Iceland* (dec.));
- задължение за разследване на нарушението на поверителността на кореспонденцията на жалбоподателя в контекста на домашно насилие (*Buturugă v. Romania*, където бившият съпруг на жалбоподателката е проверявал недопустимо нейните електронни адреси, включително с нейния профил във фейсбук, и е направил копия от личните ѝ разговори, документи и снимки).

3. Общ подход

490. Оспорваната ситуация може да попадне в обхвата на член 8, § 1 както от гледна точка на зачитане на кореспонденцията, така и от тази на другите сфери, защитени от член 8 (право на зачитане на жилището, личния и семейния живот) (*Chadimová v. the Czech Republic*, § 143 и цитираните там препратки).

491. Намесата може да бъде оправдана само ако са изпълнени условията, посочени в член 8, втори параграф. Следователно, за да не бъде в противоречие с член 8, намесата трябва да бъде „предвидена в закона“, да преследва една или повече от „легитимните цели“ и да бъде „необходима в едно демократично общество“, за да ги постигне.

492. Понятието „закон“ в член 8, § 2 обхваща както общото право, така и „континенталните“ държави (*Kruslin v. France*, § 29). Когато Съдът счете, че намесата не е „предвидена в закона“, той обикновено се въздържа от проверка дали са спазени другите изисквания на член 8, § 2. (*Messina v. Italy (no. 2)*, § 83; *Enea v. Italy* [GC], § 144; *Meimanis v. Latvia*, § 66).

493. Съдът предоставя на договарящите се държави свобода на преценка съгласно член 8 при регулиране на въпросите в тази сфера, но тази свобода остава предмет на преглед на Съда за спазване на Конвенцията (*Szuluk v. the United Kingdom*, § 45 и цитираните там препратки).

494. Съдът подчертава значението на съответните международни инструменти в тази област, включително Европейските правила за затворите (*Nusret Kaya and Others v. Turkey*, §§ 26-28 и 55).

В. Кореспонденция на затворниците⁴⁹

1. Общи принципи

495. Някаква мярка за контрол върху кореспонденцията на затворниците е приемлива и сама по себе си не е несъвместима с Конвенцията, като се имат предвид обичайните и разумни изисквания на лишаването от свобода (*Silver and Others v. the United Kingdom*, § 98; *Golder v. the United Kingdom*, § 45). Този контрол обаче не трябва да надвишава това, което се изисква от легитимната цел, преследвана в съответствие с член 8, § 2 от Конвенцията. Макар че може да е необходимо да се следи контактът на задържаните с външния свят, включително контактът по телефона, прилаганите правила трябва да осигурят на затворника подходяща

⁴⁹ Вж. също главата за [член 34 \(индивидуални жалби\)](#) и [Ръководство за правата на затворниците](#) и по-горе.

защита срещу произволна намеса от страна на националните органи (*Doerga v. the Netherlands*, § 53).

496. Отварянето (*Demirtepe v. France*, § 26), следенето (*Kornakovs v. Latvia*, § 158) и изземването (*Birznieks v. Latvia*, § 124) на кореспонденцията на затворник със Съда попада в обхвата на член 8. Същото може да се случи и с отказа да се предоставят на затворника материали, необходими за кореспонденция със Съда (*Cotleț v. Romania*, § 65).

497. При оценяването на допустимия обхват на такъв контрол трябва да се има предвид, че възможността да пише и да получава писма понякога е единствената връзка на затворника с външния свят (*Campbell v. the United Kingdom*, § 45). Общият, системен мониторинг на цялата кореспонденция на лишените от свобода без правила относно прилагането на такава практика и без да са посочени причини от властите, би нарушил Конвенцията (*Petrov v. Bulgaria*, § 44).

498. Примери за „намеса“ по смисъла на член 8, § 2 включват:

- прехващане от затворническите власти на писмо (*McCallum v. the United Kingdom*, § 31) или неизпращане на писмо (*William Faulkner v. the United Kingdom*, § 11; *Mehmet Nuri Özen and Others v. Turkey*, § 42);
- ограничаване (*Campbell and Fell v. the United Kingdom*, § 110) или унищожаване на поща (*Fazil Ahmet Tamer v. Turkey*, §§ 52 и 54, за филтрираща система);
- отваряне на писмо (*Narinen v. Finland*, § 32) – включително когато има операционни дефекти в рамките на службата за затворническа поща (*Demirtepe v. France*, § 26) или когато пощата просто се отваря веднага, преди да се изпрати (*Faulkner v. the United Kingdom* (dec.)); и
- забавянето при изпращане на пощата (*Cotleț v. Romania*, § 34) или отказ да се препращат имейли, изпратени до адреса на затвора за конкретен затворник (*Helander v. Finland* (dec.), § 48).

Обхваната е и кореспонденцията между двама затворници (*Pfeifer and Plankl v. Austria*, § 43), както и отказът да се предаде книга на затворник (*Ospina Vargas v. Italy*, § 44).

499. „Намесата“ може да е резултат от:

- изтриване на някои пасажи (*Fazil Ahmet Tamer v. Turkey*, §§ 10 и 53; *Pfeifer and Plankl v. Austria*, § 47);
- ограничаване на броя на колетите и пратките, които затворник може да получава (*Aliiev v. Ukraine*, § 180); и
- записване и съхраняване на телефонни разговори на затворник (*Doerga v. the Netherlands*, § 50) или на разговори между затворник и неговите роднини по време на свиждания (*Wisse v. France*, § 29).

Същото се отнася и за налагането на дисциплинарно наказание, което води до абсолютна забрана за изпращане или получаване на поща в продължение на 28 дни (*McCallum v. the United Kingdom*, § 31) и до ограничение относно използването от затворниците на майчиния им език по време на телефонни разговори (*Nusret Kaya and Others v. Turkey*, § 36).

500. Намесата трябва да отговаря на изискванията за законосъобразност, посочени в член 8, § 2. Законът трябва да бъде достатъчно ясен в своите разпоредби, за да даде на всички информация за обстоятелствата и условията, при които публичните органи са оправомощени да прибегват до такива мерки (*Lavents v. Latvia*, § 135). Правителството отговорно следва да посочи пред Съда законната разпоредба, на която националните органи основават мониторинга си на кореспонденцията на затворника (*Di Giovine v. Italy*, § 25).

501. Изискването за законосъобразност се отнася не само до съществуването на правно основание във вътрешното право, но и до качеството на закона, който трябва да бъде ясен, предвидим в неговите последици и достъпен за заинтересованото лице, което трябва да бъде в състояние да предвиди последиците от своите действия (*Silver and Others v. the United Kingdom*, § 88).

502. Законодателството е несъвместимо с Конвенцията, ако не регламентира нито продължителността на мерките за наблюдение на кореспонденцията на затворниците, нито причините, които могат да ги оправдаят, ако не посочи с достатъчно голяма яснота обхвата и начина на упражняване на правото на преценка, предоставено на властите в съответната сфера, или ако им оставя твърде широка свобода на преценка (*Labita v. Italy* [GC], §§ 176 и 180-184; *Niedbala v. Poland*, §§ 81-82; *Lavents v. Latvia*, § 136).

503. Следните мерки наред с други не са „предвидени в закона“:

- цензура, осъществявана в нарушение на разпоредбите, които изрично я забраняват (*Idalov v. Russia* [GC], § 201) или при липса на разпоредби, които я допускат (*Demirtepe v. France*, § 27), или от орган, превишаващ правомощията си съгласно приложимото законодателство (*Labita v. Italy* [GC], § 182);
- цензура въз основа на непубликуван документ, недостъпен за обществеността (*Poltoratskiy v. Ukraine*, §§ 158-160);
- правила за подслушване на телефонните разговори на затворниците, които не са достатъчно ясни и подробни, за да осигурят на жалбоподателя подходяща защита (*Doerga v. the Netherlands*, § 53).

504. Съдът е установил също нарушение на член 8 поради отказа да се предаде писмо от един затворник на друг въз основа на вътрешно указание без обвързваща сила (*Frérot v. France*, § 59).

505. Когато вътрешното законодателство позволява намеса, то трябва да включва предпазни мерки за предотвратяване на злоупотреба с власт от затворническите власти. Закон, който просто определя категорията на лицата, чиято кореспонденция „може да бъде цензурирана“, и компетентния съд, без да казва нищо за продължителността на мярката или за причините, които могат да я налагат, не е достатъчен (*Calogero Diana v. Italy*, §§ 32-33).

506. Съдът намира нарушение, когато вътрешните разпоредби относно проверката на кореспонденцията на затворниците оставят на националните власти твърде голямо усмотрение и дават на началниците на затворите право да задържат всякаква кореспонденция, „неподходяща за процеса на реабилитацията на затворника“, в резултат на което „проверката на кореспонденцията изглежда автоматична, независима от всякакво решение на съдебен орган и недопустима“ (*Petra v. Romania*, § 37). Въпреки че законът, който предоставя право на преценка, трябва да указва обхвата на тази преценка (*Domenichini v. Italy*, § 32), Съдът приема, че е невъзможно да се постигне абсолютна сигурност при формулирането на закона (*Calogero Diana v. Italy*, § 32).

507. Измененията на оспорвания закон не могат да служат за отстраняване на нарушенията, настъпили преди влизането им в сила (*Enea v. Italy* [GC], § 147; *Argenti v. Italy*, § 38).

508. Намесата в правото на затворника на зачитане на кореспонденцията му също трябва да бъде необходима в едно демократично общество (*Yefimenko v. Russia*, § 142). Такава „необходимост“ трябва да бъде оценена по отношение на обичайните и разумни изисквания на лишаването от свобода. „Предотвратяването на безредици или престъпления“ (*Kwiek v. Poland*, § 47; *Jankauskas v. Lithuania*, § 21) по-специално може да оправдае по-широка намеса в случай на затворник, отколкото на лице, което е на свобода. По този начин, но само в тази степен законното лишаване от свобода по смисъла на член 5 ще окаже въздействие вър-

ху прилагането на член 8 спрямо лицата, лишени от свобода (*Golder v. the United Kingdom*, § 45). Във всеки случай въпросната мярка трябва да бъде пропорционална по смисъла на член 8, § 2. Степента на мониторинга и наличието на адекватни предпазни мерки срещу злоупотреби са основни критерии при тази оценка (*Tsonyo Tsonev v. Bulgaria*, § 42).

509. Естеството на кореспонденцията, подлежаща на мониторинг, също може да бъде взето под внимание. Някои видове кореспонденция, например с адвокат, трябва да се ползват с по-високо ниво на поверителност, особено когато съдържат оплаквания срещу затворническите власти (*Yefimenko v. Russia*, § 144). Що се отнася до степента и естеството на намесата, мониторингът на цялата кореспонденция на затворник, без да се прави разлика между различните видове кореспонденция, нарушава баланса между интересите, за които става дума (*Petrov v. Bulgaria*, § 44). Страхът от това затворникът да избегне производството или да повлияе на свидетели сам по себе си не може да оправдае практиката на рутинна проверка на цялата кореспонденция на затворника (*Jankauskas v. Lithuania*, § 22).

510. Прехващането на частни писма, тъй като те съдържат „материали, умишлено насочени към обиждане на затворническите власти“, не е било „необходимо в едно демократично общество“ по делото *Silver and Others v. the United Kingdom* (§§ 64, 91 и 99).

511. Освен това е важно да се прави разлика между непълнолетни, настанени за възпитателен надзор, и затворници, когато се оценяват ограниченията за кореспонденция и телефонни комуникации. Свободата на преценката на властите е по-тясна в първия случай (*D. L. v. Bulgaria*, §§ 104-109).

512. Член 8 не може да се тълкува като гарантиращ на затворниците правото да комуникират с външния свят чрез онлайн устройства, особено когато съоръженията за контакт чрез алтернативни средства са налични и подходящи (*Ciupercescu v. Romania (no. 3)*, § 105, а относно правото на телефонни разговори - *Lebois v. Bulgaria*, § 61).

2. Кога намесата в кореспонденцията на затворниците може да е необходима

513. След решението по делото *Silver and Others v. the United Kingdom* практиката на Съда признава, че някаква степен на контрол над кореспонденцията на затворниците е необходима и сама по себе си не е несъвместима с Конвенцията. Съдът е приел по-специално, че:

- мониторингът на кореспонденцията на затворниците може да е легитимен на основание поддържане на реда в затворите (*Kepeneklioğlu v. Turkey*, § 31; *Silver and Others v. the United Kingdom*, § 101);
- някаква степен на контрол - за разлика от автоматичната, рутинна намеса, - насочена към предотвратяване на безредици или престъпления, например в случай на кореспонденция с опасни лица или по неюридически въпроси, може да е оправдана (*Jankauskas v. Lithuania*, §§ 21-22; *Faulkner v. the United Kingdom* (dec.));
- когато е разрешен достъпът до телефон, той може - като се вземат предвид обичайните и разумни условия на живота в затвора - да бъде подложен на законни ограничения, например предвид необходимостта съоръженията да бъдат споделяни с други затворници и изискванията за предотвратяване на безредици и престъпления (*A. B. v. the Netherlands*, § 93; *Coşcodar v. Romania* (dec.), § 30);
- забраната за изпращане на писмо, което не е написано на официален формуляр, не повдига въпрос, при условие че такива формуляри са леснодостъпни (*Faulkner v. the United Kingdom* (dec.));
- забраната чуждестранен затворник да изпраща писмо до близките си на език, който не е разбираем за затворническите власти, не повдига въпрос, когато жалбоподателят не е дал убедителна причина за отказа си от безплатната оферта за превод и му е било позволено да изпрати две други писма (*Chishti v. Portugal* (dec.));

- ограничаването на броя на пакетите и колетите може да бъде оправдано за защита на сигурността на затвора и за избягване на логистични проблеми, при условие че се поддържа баланс между засегнатите интереси (*Aliev v. Ukraine*, §§ 181-182);
- дребното дисциплинарно наказание задържане на пратка, изпратена на затворник, за нарушаване на изискването за изпращане на кореспонденция чрез затворническите власти не е намерено за непропорционално (*Puzinas v. Lithuania (no. 2)*, § 34; сравни обаче с *Buglov v. Ukraine*, § 137);
- също не е установено нарушение при забавяне с три седмици на изпращането на неспешно писмо поради необходимостта да се получат инструкции от по-висше длъжностно лице (*Silver and Others v. the United Kingdom*, § 104).

3. Писмена кореспонденция

514. Член 8 не гарантира на затворниците правото да избират материалите, на които да пишат. Изискването затворниците да използват официална затворническа хартия за кореспонденцията си не представлява намеса в правото им на зачитане на тяхната кореспонденция, при условие че хартията винаги е на разположение (*Cotlet v. Romania*, § 61).

515. Член 8 не изисква държавите да плащат пощенските разходи за цялата кореспонденция, изпратена от затворници (*Boyle and Rice v. the United Kingdom*, §§ 56-58). Този въпрос обаче трябва да се оценява за всеки отделен случай, тъй като проблем може да възникне, ако кореспонденцията на затворника е сериозно възпрепятствана поради липса на финансови средства. Така Съдът е приел, че:

- отказът на затворническите власти да предоставят на жалбоподател, лишен от финансови средства да закупи такива материали, включително пликкове, марки и хартия за писане, необходими за кореспонденция със Съда в Страсбург, може да представлява неизпълнение от страна на държавата отговорник на позитивното ѝ задължение да гарантира ефективно зачитане на правото на зачитане на кореспонденцията (*Cotlet v. Romania*, §§ 59 и 65);
- в случай на затворник без никакви средства или подкрепа, който е изцяло зависим от затворническите власти, тези власти трябва да му предоставят необходимите материали, по-специално пощенски марки, за кореспонденцията му със Съда (*Gagiu v. Romania*, §§ 91-92).

516. Намесата в правото на кореспонденция, за която се е установило, че е възникнала случайно в резултат на грешка от страна на затворническите власти и е последвана от изрично признаване и достатъчно поправяне (например приемането от властите на мерки, гарантиращи, че грешката няма да бъде повторена), не повдига въпрос по Конвенцията (*Armstrong v. the United Kingdom* (dec.); *Tsonyo Tsonov v. Bulgaria*, § 29).

517. Доказването на действително получаване на поща от затворника е отговорност на държавата; в случай на несъгласие между жалбоподателя и отговорното правителство пред Съда относно това дали писмо действително е предадено, правителството не може просто да представи опис на входящата поща, адресирана до затворника, без да се установи, че въпросната вещ всъщност е достигнала адресата си (*Messina v. Italy*, § 31).

518. Органите, отговорни за публикуването на изходящи писма и за получаването на входяща поща, трябва да информират затворниците за всички проблеми в пощенската служба (*Grace v. the United Kingdom*, доклад на Комисията, § 97).

4. Телефонни разговори

519. Член 8 от Конвенцията не предоставя на лишените от свобода право да извършват телефонни разговори, особено когато възможностите за комуникация чрез писмо са налични и подходящи (*A. B. v. the Netherlands*, § 92; *Ciszewski v. Poland* (dec.)). Въпреки това, когато вътрешното законодателство позволява на затворниците да разговарят по телефон, например със своите роднини, под надзора на затворническите власти, ограничението, наложено на техните телефонни комуникации, може да представлява „намеса“ в упражняването на правото им на зачитане на кореспонденцията по смисъла на член 8, § 1 от Конвенцията (*Nusret Kaya and Others v. Turkey*, § 36; *Lebois v. Bulgaria*, § 64). На практика трябва да се има предвид фактът, че затворниците трябва да споделят ограничен брой телефони и че властите трябва да предотвратяват безредици и престъпления (*Daniliuc v. Romania* (dec.); вж. също *Davison v. the United Kingdom* (dec.), по отношение на таксите за телефонни разговори, направени от затвора).

520. Забрана на затворник да използва телефонната кабина на затвора за определен период, за да се обажда на своята партньорка, с която са заедно от четири години и с която има дете, с мотива, че не са женени, е нарушение на членове 8 и 14, взети заедно (*Petrov v. Bulgaria*, § 54).

521. В затвор с висока степен на сигурност съхраняването на номерата, които затворник желае да набира - мярка, за която той е бил уведомен, - е счетено за необходимо от съображения за сигурност и за да се избегне извършването на други престъпления (затворникът е имал други начини да поддържа контакт с роднините си като писма и свиждания) (*Coşcodar v. Romania* (dec.), § 30 – вж. също в обикновен затвор *Ciupercescu v. Romania* (no. 3), §§ 114-117).

5. Кореспонденция между затворниците и техния адвокат⁵⁰

522. Член 8 се прилага безусловно за кореспонденция с адвокат, който вече е инструктиран от клиент, и с потенциален адвокат (*Schönenberger and Durmaz v. Switzerland*, § 29).

523. Кореспонденцията между затворниците и техните адвокати е „привилегирована“ по смисъла на член 8 от Конвенцията (*Campbell v. the United Kingdom*, § 48; *Piechowicz v. Poland*, § 239). Това може да представлява предварителна стъпка към упражняване на правото на обжалване например по отношение на третирането по време на задържане (*Ekinci and Akalin v. Turkey*, § 47) и може да има отношение към подготовката на защитата, с други думи, на упражняването на друго право по Конвенцията, формулирано в член 6 (*Golder v. the United Kingdom*, § 45 *in fine*; *S. v. Switzerland*, § 48; *Beuze v. Belgium* [GC], § 193).

524. Съдът счита спазването на принципа на конфиденциалност на отношенията адвокат - клиент за фундаментален (*Helander v. Finland* (dec.), § 53). Вж. също *Препоръка на Комитета на министрите на Съвета на Европа относно Европейските правила за затворите Rec(2006)2*. Системният мониторинг на такава кореспонденция не е в съответствие с този принцип (*Petrov v. Bulgaria*, § 43).

⁵⁰ Вж. раздела „Лична сфера по време на задържане и лишаване от свобода“ и *Ръководство за правата на затворниците* и по-горе.

525. Съдът обаче приема, че затворническите власти може да отворят писмо от адвокат до затворник, когато имат основателни причини да смятат, че то съдържа незаконно съдържание, което нормалните средства за откриване не са успели да разкрият. Писмото обаче трябва само да се отвори и да не се чете (*Campbell v. the United Kingdom*, § 48; *Erdem v. Germany*, § 61). Защитата на кореспонденцията на затворника с адвоката изисква държавите членки да осигурят подходящи гаранции, предотвратяващи четенето на писмото, като например отваряне на писмото в присъствието на затворника (*Campbell v. the United Kingdom*, § 48).

526. Четенето на поща на затворник до и от адвокат трябва да бъде разрешено само при изключителни обстоятелства, когато властите имат основателна причина да смятат, че „с привилегията се злоупотребява“, тъй като съдържанието на писмото застрашава сигурността на затвора или безопасността на другите, или по друг начин е от криминален характер. Това, което може да се счита за „разумна причина“, ще зависи от всички обстоятелства, но предполага наличието на факти или информация, които биха удовлетворили обективен наблюдател, че с привилегирования канал за комуникация се злоупотребява (*Campbell v. the United Kingdom*, § 48; *Petrov v. Bulgaria*, § 43; *Boris Popov v. Russia*, § 111). Всяко изключение от тази привилегия трябва да бъде придружено от адекватни и достатъчни предпазни мерки срещу злоупотреби (*Erdem v. Germany*, § 65).

527. Превенцията на тероризма е изключителен контекст и включва преследване на легитимните цели за защита на „националната сигурност“ и предотвратяване на „безредици или престъпления“ (*Erdem v. Germany*, §§ 60 и 66-69). В цитираното дело контекстът на продължаващия процес, терористичната заплаха, изискванията за сигурност, съществуващите процесуални гаранции и наличието на друг канал за комуникация между обвиняемия и неговия адвокат водят Съда до това да не установи нарушение на член 8.

528. Прехващането на писма с оплаквания от условията в затвора и от някои действия на органите на затвора не е било в съответствие с член 8, § 2 (*Ekinci and Akalin v. Turkey*, § 47).

529. Задържането от прокурора на писмо от адвокат, уведомяващо арестувано лице за неговите права, е нарушило член 8, § 2 (*Schönenberger and Durmaz v. Switzerland*, §§ 28-29).

530. Член 34 от Конвенцията (вж. по-долу Кореспонденция със Съда) може да бъде приложен и в случай на ограничаване на кореспонденцията между затворник и адвокат във връзка с жалба до Съда и участие в производството пред него (*Shtukurov v. Russia*, § 140, относно по-специално забрана на телефонните разговори и кореспонденцията⁵¹). Например Съдът е разгледал дело по член 34, което се занимава с прехващане на писма, изпратени на затворници от техните адвокати във връзка с жалби пред Съда (*Mehmet Ali Ayhan and Others v. Turkey*, §§ 39-45).

531. Съдът въпреки това уточнява, че държавата запазва известна свобода на преценка при определяне на средствата за кореспонденция, до които затворниците трябва да имат достъп. По този начин отказът на затворническите власти да предадат на затворник имейл, изпратен от неговия адвокат на имейл адреса на затвора, е оправдан, когато съществуват други ефективни и достатъчни средства за предаване на кореспонденция (*Helander v. Finland* (dec.), § 54, където вътрешното законодателство е предвиждало, че контактът между затворниците и техните адвокати трябва да се осъществява по пощата, телефон или чрез свиждания). Съдът също така приема, че може да се наложи спазването на определени формални изисквания от

⁵¹ Вж. ръководството по *критериите за допустимост*.

процесуален представител, преди да получи достъп до задържан, например от съображения за сигурност или с цел да се предотврати сговаряне или изкривяване на хода на разследването или на производството (*Melnikov v. Russia*, § 96).

532. Няма причина да се разграничават различните категории кореспонденция с адвокатите. Каквато и да е тяхната цел, те засягат въпроси от частен и поверителен характер. По делото *Altay v. Turkey (no. 2)* Съдът постановява за първи път, че по принцип устната комуникация лице в лице с адвокат в контекста на правна помощ попада в обхвата на „личния живот“ (§§ 49 и 51).⁵²

6. Кореспонденция със Съда⁵³

533. Кореспонденцията на затворник с институциите по Конвенцията попада в приложното поле на член 8. Съдът установява, че е имало намеса в правото на зачитане на кореспонденцията, когато са били отворени писма, изпращани на затворници от институциите по Конвенцията (*Peers v. Greece*, § 81; *Valašinas v. Lithuania*, §§ 128-129; *Idalov v. Russia* [GC], §§ 197-201). Както и в други случаи, подобна намеса би нарушила член 8, освен ако не е „предвидена в закона“, преследва една от законните цели, посочени в член 8, § 2, и е „необходима в едно демократично общество“ за постигане на тези цели (*Petra v. Romania*, § 36).

534. В конкретен случай, когато само едно от значителен брой писма е „отворено по погрешка“ в учреждение, в което жалбоподателят току-що е прехвърлен, Съдът констатира, че няма доказателства за някакво умишлено намерение от страна на властите да подкопаят зачитането на кореспонденцията на жалбоподателя с институциите по Конвенцията, което представлява намеса в правото му на зачитане на кореспонденцията по смисъла на член 8, § 1 (*Touroude v. France* (dec.); *Sayoud v. France* (dec.)).

535. От друга страна, когато мониторингът на кореспонденцията е автоматичен, безусловен, независим от всяко решение на съдебен орган и необжалваем, той не е „предвиден от закона“ (*Petra v. Romania*, § 37; *Kornakovs v. Latvia*, § 159).

536. Споровете, свързани с кореспонденцията между затворници и Съда, могат също така да повдигнат въпрос по член 34 от Конвенцията, когато има пречка за „ефективното упражняване“ на правото на индивидуална жалба (*Shekhov v. Russia*, § 53 и цитираните там препратки; *Yefimenko v. Russia*, § 164⁵⁴; *Mehmet Ali Ayhan and Others v. Turkey*, §§ 39-45).

537. Договарящите се страни по Конвенцията са поели ангажимент да гарантират, че техните органи не възпрепятстват „по никакъв начин“ ефективното упражняване на правото на жалба пред Съда. Следователно от изключителна важност е жалбоподателите или потенциалните жалбоподатели да могат да общуват свободно със Съда, без да бъдат разубеждавани или обезкуражавани от властите да използват правно средство по Конвенцията и без да бъдат подлагани на какъвто и да било натиск да оттеглят или да променят своите жалби (*Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia* [GC], § 480; *Coteleş v. Romania*, § 69). Вж. също *The European Agreement relating to Persons Participating in Proceedings of the European Court of Human Rights, The Resolution CM/Res(2010)25 on member States' duty to respect and protect the right of individual*

⁵² Вж. раздела „Лична сфера по време на задържане и лишаване от свобода“.

⁵³ Вж. раздела „Кореспонденция между затворниците и техния адвокат“ и *Ръководство за правата на затворниците* и по-горе.

⁵⁴ Вж. ръководството по *критериите за допустимост*.

application to the European Court of Human Rights и *Recommendation of the Committee of Ministers to member States of the Council of Europe on the European Prison Rules Rec(2006)2*.

538. Отказът да се препрати кореспонденция от жалбоподател, която по принцип служи за решаване на въпроса за спазване на правилото за шестмесечния срок за целите на член 35, § 1 от Конвенцията, е типичен пример за възпрепятстване на ефективното упражняване на правото на жалба до Съда (*Kornakovs v. Latvia*, § 166). Ситуациите, попадащи под член 34 от Конвенцията, включват, както следва (за разлика например от *Dimcho Dimov v. Bulgaria*, §§ 94-102):

- прехващане от затворническите власти на писма от или до Съда (*Maksym v. Poland*, §§ 31-33 и цитираните там препратки), дори прости потвърждения за получаване (*Yefimenko v. Russia*, § 163);
- мерки за ограничаване на контактите на жалбоподателя с неговия представител (*Shtukaturov v. Russia*, § 140; *Mehmet Ali Ayhan and Others v. Turkey*, §§ 39-45⁵⁵);
- наказание на затворник за изпращане на писмо до Съда (*Kornakovs v. Latvia*, §§ 168-169);
- действия, представляващи натиск или сплашване (*Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia* [GC], § 481);
- отказ на затворническите власти да предоставят фотокопия, които трябва да бъдат приложени към формуляра на жалбата, или необосновано забавяне на това (*Igors Dmitrijevs v. Latvia*, §§ 91 и 100; *Gagiu v. Romania*, §§ 95-96; *Moisejevs v. Latvia*, § 184);
- като цяло липсата на ефективен достъп до документи, необходими за подаване на жалба до Съда (*Vasiliy Ivashchenko v. Ukraine*, §§ 123 и 125).

539. Трябва да се има предвид, че тъй като затворниците са ограничени в затворено пространство, имат малко контакти с роднините си или с външния свят и са постоянно подчинени на властта на затворническата администрация, те без съмнение са в положение на уязвимост и зависимост (*Cotleţ v. Romania*, § 71; *Kornakovs v. Latvia*, § 164). Съответно наред с ангажмента да се въздържат от възпрепятстване на упражняването на правото на жалба при определени обстоятелства властите може да имат задължение да предоставят необходимите улеснения на затворник, който е в състояние на особена уязвимост и зависимост по отношение на затворническите власти (*Naydyon v. Ukraine*, § 64) и не е в състояние сам да получи документите, изисквани от Секретариата на Съда, за да подаде валидна жалба (*Vasiliy Ivashchenko v. Ukraine*, §§ 103-107).

540. В съответствие с правило 47 от *Правилника на Съда* формулярът на жалбата трябва да бъде придружен от съответните документи, позволяващи на Съда да вземе своето решение. При тези обстоятелства властите имат задължение да предоставят на жалбоподателите при поискване документите, от които се нуждаят, за да може Съдът да извърши адекватно и ефективно проучване на жалбата им (*Naydyon v. Ukraine*, § 63 и цитираните там препратки). Непредставянето на жалбоподателя своевременно на документите, необходими за жалбата до Съда, води до нарушение от страна на държавата на нейното задължение по член 34 от Конвенцията (*Iambor v. Romania (no. 1)*, § 216; за разлика от *Ustyantsev v. Ukraine*, § 99). Въпреки това трябва да се отбележи, че:

⁵⁵ Вж. раздела „Кореспонденция между затворниците и техния адвокат“.

- както Съдът подчертава, няма автоматично право да се получат копия на всички документи от затворническите власти (*Chaykovskiy v. Ukraine*, §§ 94-97);
- не всички забавяния при изпращането на поща до Съда подлежат на критики (за 4 до 5 дни: *Yefimenko v. Russia*, §§ 131 и 159; за 6 дни: *Shchebetov v. Russia*, § 84), особено когато няма умишлено намерение да се възпрепятства жалбата на жалбоподателя до Съда (за малко по-голямо забавяне: *Valašinas v. Lithuania*, § 134), но властите имат задължение да препращат кореспонденцията без ненужно забавяне (*Sevastyanov v. Russia*, § 86);
- твърденията на жалбоподателя за препятстване на кореспонденцията със Съда трябва да бъдат достатъчно обосновани (*Valašinas v. Lithuania*, § 136; *Michael Edward Cooke v. Austria*, § 48) и да е достигнат минималният праг на тежест, за да се квалифицират като действия или бездействия в нарушение на член 34 от Конвенцията (*Kornakovs v. Latvia*, § 173; *Moisejevs v. Latvia*, § 186);
- правителството отговорник трябва да предостави на Съда разумно обяснение в отговор на последователни и достоверни твърдения за възпрепятстване на правото на жалба (*Klyakhin v. Russia*, §§ 120-121);
- възможността пликове от Съда да бъдат подправени с цел контрабанда на забранени материали в затвора представлява такъв незначителен риск, че може да бъде отхвърлена (*Peers v. Greece*, § 84).

7. Кореспонденция с журналисти

541. Правото на свобода на изразяване в контекста на кореспонденция е защитено от член 8 на Конвенцията. По принцип затворник може да изпраща материали за публикуване (*Silver and Others v. the United Kingdom*, § 99; *Fazil Ahmet Tamer v. Turkey*, § 53). На практика съдържанието на материала е фактор, който трябва да се вземе предвид.

542. Например заповедта за забрана на неосъден затворник да изпраща две писма на журналисти представлява намеса. Националните органи обаче отбелязват, че те съдържат клеветнически обвинения срещу свидетели и прокурорски органи, докато наказателното производство е в ход. Освен това жалбоподателят е имал възможност да повдигне тези твърдения в съда и не е бил лишен от контакт с външния свят. Следователно Съдът установява, че забраната на кореспонденцията му с пресата е пропорционална на преследваната легитимна цел, а именно предотвратяването на престъпления (*Jöcks v. Germany* (dec.)).

543. В по-широк план в случай на писмо, което не е изпратено до пресата, но може да бъде публикувано, защитата на правата на затворническия персонал, упоменат в писмото, може да бъде взета под внимание (*W. v. the United Kingdom*, §§ 52-57).

8. Кореспонденция между затворник и лекар

544. Съдът за първи път се занимава с мониторинга на медицинската кореспонденция на затворник по делото *Szuluk v. the United Kingdom*. Делото се отнася до мониторинга от затворническия медицински служител на кореспонденцията на затворника със специалиста, контролиращ лечението му в болница, свързано с животозастрашаващо състояние. Съдът приема, че затворник в животозастрашаващо състояние би искал да бъде уверен от външен специалист, че получава адекватно медицинско лечение в затвора. Като взема предвид обстоятелствата по делото, Съдът констатира, че макар мониторингът на медицинската кореспонденция на затворника да е бил ограничен до затворническия медицински служител, той не е постигнал справедлив баланс с правото на зачитане на кореспонденцията му (§§ 49-53).

9. Кореспонденция с близки роднини и други лица

545. От съществено значение е властите да помагат на затворниците да поддържат контакт с близките си роднини. В тази връзка Съдът подчертава значението на препоръките в Европейските правила за затворите (*Nusret Kaya and Others v. Turkey*, § 55).

546. Някаква мярка за контрол върху взаимодействието на затворниците с външния свят може да бъде наложена (*Coşcodar v. Romania* (dec.); *Baybaşın v. the Netherlands* (dec.), относно случай на задържане в учреждение с максимално ниво на сигурност).

547. Съдът прави разлика между кореспонденцията на затворника с престъпници или други опасни лица и кореспонденцията, свързана с личния и семейния живот (*Čiapas v. Lithuania*, § 25). Въпреки това прехващането на писма от близък роднина на затворник, обвинен в сериозни престъпления, може да е необходимо за предотвратяване на престъпления и за осигуряване на правилното провеждане на текущото производство (*Kwiek v. Poland*, § 48).

548. На затворник в учреждение с максимално ниво на сигурност може да бъде забранено да поддържа кореспонденция с роднини на избрания от него език по конкретни причини, свързани със сигурността - като предотвратяване на риска от бягство, - когато затворникът говори един или повече от разрешените за контакт езици с близки роднини (*Baybaşın v. the Netherlands* (dec.)).

549. Съдът обаче не е приел практиката да се изисква от затворниците, които желаят да говорят с роднини по телефона на единствения език, използван в семейството им, да се подлагат на предварителна процедура за своя сметка, за да се определи дали те наистина не са в състояние да говорят на официалния език (*Nusret Kaya and Others v. Turkey*, §§ 59-60). Съдът също така констатира, че да се изисква от затворника да предостави предварително за своя сметка превод на официалния език на личните си писма, написани на майчиния му език, противоречи на член 8 (*Mehmet Nuri Özen and Others v. Turkey*, § 60).

550. Писмо от затворник до семейството му (или лично писмо от един затворник до друг, както в *Pfeifer and Plankl v. Austria*, § 47) не може да бъде прехващано само защото съдържа критика на или неподходящ език към служителите на затвора (*Vlasov v. Russia*, § 138), освен ако съдържа заплахи за използване на насилие (*Silver and Others v. the United Kingdom*, §§ 65 и 103).

10. Кореспонденция между затворник и други адресати

551. Съдът се е занимавал с кореспонденцията на затворниците с други адресати в делото *Niedbala v. Poland*. По това дело Съдът установява, че националното законодателство, което позволява цензура на кореспонденцията на затворниците, без да се прави разлика между различните категории като например кореспонденцията с омбудсмана, нарушава член 8 (§ 81). По подобен начин безразборната рутинна проверка на кореспонденцията на жалбоподателя, включваща писма до държавни органи и неправителствени организации, представлява нарушение на член 8 (*Jankauskas v. Lithuania*, § 22; вж. също *Dimcho Dimov v. Bulgaria*, § 90, относно писма, адресирани до Българския хелзинкски комитет).

С. Кореспонденция на адвокати⁵⁶

552. Кореспонденцията между адвокат и неговия клиент, независимо каква е нейната цел, е защитена съгласно член 8 от Конвенцията, като тази защита се засилва, когато засяга поверителността (*Michaud v. France*, §§ 117-119). Това е оправдано от факта, че на адвокатите е възложена основна роля в демократичното общество - тази за защита на страните в съдебни спорове. Съдържанието на прехванатите документи е без значение (*Laurent v. France*, § 47). Професионалната тайна е „основата на отношенията на доверие между адвокат и клиент“ (*Michaud v. France*) и всеки риск от въздействие върху нея може да има отражение върху правилното правораздаване и следователно върху правата, гарантирани от член 6 от Конвенцията (*Niemietz v. Germany*, § 37; *Wieser and Bicos Beteiligungen GmbH v. Austria*, § 65). Косвено, но непременно зависимо от принципа на професионалната тайна е правото на всеки на справедлив процес, включително правото на всеки, който е обвинен в престъпление, да не се самоуличава (*Michaud v. France*, § 118).

553. По делото *Kruglov and Others v. Russia*, Съдът е разгледал защитата на професионалната поверителност на практикуващи адвокати, които не са членове на адвокатската колегия, и е установил нарушение на член 8. Той постановява, че би било несъвместимо с върховенството на закона да се оставят без каквито и да е гаранции всякакви взаимоотношения между клиенти и юридически съветници, които с малки ограничения практикуват професионално и често независимо, включително като представляват страни в съдебни спорове (§ 137).

554. Съдът например е проучил съвместимостта с член 8 от Конвенцията на непрепращането на писмо от адвокат до неговия клиент (*Schönenberger and Durmaz v. Switzerland*) и на подслушването на телефонните линии на адвокатска кантора (*Kopp v. Switzerland*).

555. Терминът „кореспонденция“ се тълкува широко. Той обхваща и писмените материали от делата на адвокатите (*Niemietz v. Germany*, §§ 32-33; *Roemen and Schmit v. Luxembourg*, § 65), твърдите дискове на компютрите (*Petri Sallinen and Others v. Finland*, § 71), електронните данни (*Wieser and Bicos Beteiligungen GmbH v. Austria*, §§ 66-68; *Robathin v. Austria*, § 39), USB флашките (*Kirdök and Others v. Turkey*, § 32), компютърните файлове и адресите на електронна поща (*Vinci Construction and GTM Génie Civil et Services v. France*, § 69), и сгънат лист хартия, на който адвокат е написал съобщение и го е предал на своите клиенти (*Laurent v. France*, § 36).

556. Простият факт, че властите притежават копие на професионални данни, иззети в адвокатската кантора на жалбоподателя, представлява намеса, независимо от това дали данните са били декриптирани, или не (*Kirdök and Others v. Turkey*, §§ 33 и 36-37).

557. Въпреки че професионалната привилегия е от голямо значение за адвоката, клиента и правилното правораздаване, тя не е неприкосновена (*Michaud v. France*, §§ 123 и 128-129). В цитираното дело Съдът е проверил дали задължението за адвокатите да подават сигнал за своите подозрения за неправомерни дейности по пране на пари от своите клиенти, когато подобни подозрения се появяват извън контекста на тяхната роля в защитата, представлява непропорционална намеса в адвокатската професионална привилегия (няма нарушение). По делото *Versini-Campinchi and Crasnianski v. France* Съдът е разгледал прехващането на разговор на адвокат с клиент, чиято телефонна линия е била подслушвана, като по този начин е разкрито извършването на престъпление от адвоката. Съдът приема, че при определени обс-

⁵⁶ С изключение на кореспонденцията със затворниците, която се обсъжда в предходния раздел (*Кореспонденция на затворниците*).

тоятелства може да се направи изключение от принципа на адвокатската привилегия (§§ 79-80).

558. Законодателството, изискващо адвокат да съобщава за съмнителни суми, представлява „продължаваща“ намеса в правото на адвоката на зачитане на професионалната комуникация с клиенти (*Michaud v. France*, § 92). Намесата може да възникне и в рамките на производства срещу самите адвокати (*Robathin v. Austria*; *Sérvulo & Associados - Sociedade de Advogados, RL and Others v. Portugal*).

559. Претърсването на адвокатска кантора в контекста на наказателно производство срещу трета страна може дори ако преследва легитимна цел, да посяга несъразмерно на професионалната привилегия на адвоката (*Kirdök and Others v. Turkey*, §§ 52-58; *Niemietz v. Germany*, § 37).

560. Намесата в адвокатската „кореспонденция“ ще доведе до нарушение на член 8, ако не бъде надлежно обоснована. За тази цел тя трябва да бъде „предвидена в закона“ (*Robathin v. Austria*, §§ 40-41), да преследва една от „легитимните цели“, предвидени в параграф 2 на член 8 (*Tamosius v. the United Kingdom* (dec.); *Michaud v. France*, §§ 99 и 131), и да бъде „необходима в едно демократично общество“ за постигане на тази цел. Понятието за необходимост по смисъла на член 8 предполага наличието на належаща обществена нужда и по-специално намесата да е пропорционална на преследваната легитимна цел (*ibid.*, § 120). Когато адвокат или адвокатска кантора са засегнати от намесата, трябва да са налице конкретни защитни мерки.

561. Съдът подчертава, че тъй като телефонното подслушване представлява сериозна намеса в правото на зачитане на адвокатската кореспонденция, то трябва да се основава на „закон“, който е особено прецизен, тъй като технологията, която се употребява, непрекъснато става все по-усъвършенствана (*Kopp v. Switzerland*, §§ 73-75). В цитираното дело Съдът намира нарушение на член 8, първо, защото законът не посочва ясно как трябва да се прави разграничение между въпроси, специално свързани с работата на адвокат, и тези, свързани с дейност, различна от тази на адвоката, и второ, телефонното подслушване е извършено от властите без надзор от независим съдия (вж. също относно защитата, осигурена от „закон“, *Petri Sallinen and Others v. Finland*, § 92). Освен това вътрешното законодателство трябва да предвижда предпазни мерки срещу злоупотреба с власт в случаите, когато при подслушване на телефона на заподозрян властите случайно прехващат разговорите на заподозрения с неговия/нейния адвокат (*Dudchenko v. Russia*, §§ 109-110).

562. Преди всичко законодателството и практиката трябва да осигуряват адекватни и ефективни предпазни мерки срещу всякакви злоупотреби и произвол (вж. за рекапитулация на съдебната практика по ефективните предпазни мерки *Kruglov and Others v. Russia*, §§ 125-132; *Iliya Stefanov v. Bulgaria*, § 38). Факторите, които Съдът взема под внимание, включват дали претърсването е основано на съдебно разпореждане, издадено въз основа на обосновано подозрение (за случай, в който обвиняемият впоследствие е бил оправдан, вж. *Robathin v. Austria*, § 46). Обхватът на съдебното разпореждане трябва да бъде разумно ограничен. Съдът подчертава значението на извършването на претърсването в присъствието на независим наблюдател, за да се гарантира, че материали, обхванати от професионална тайна, не се изземват (*Wieser and Bicos Beteiligungen GmbH v. Austria*, § 57; *Tamosius v. the United Kingdom* (dec.); *Robathin v. Austria*, § 44). Освен това трябва да има достатъчен контрол върху законността и изпълнението на съдебното разпореждане (*ibid.*, § 51; *Iliya Stefanov v. Bulgaria*, § 44; *Wolland v. Norway*, §§ 67-73).

563. При проверка на обосновани твърдения, че са били иззети конкретно идентифицирани документи, въпреки че не са били свързани с разследването или са били обхванати от привилегията адвокат - клиент, съдията трябва да извърши „специфичен преглед на пропорционалността“ и да разпорежи възстановяването им, когато е подходящо (*Vinci Con-*

struction and GTM Génie Civil et Services v. France, § 79; *Kirdök and Others v. Turkey*, §§ 51 и 57). Например по делото *Wolland v. Norway* (няма нарушение) Съдът подчертава, че електронните документи са били на разположение на жалбоподателя, докато процесът на претърсване продължава, доколкото твърдият диск и лаптопът са му били върнати два дни след първоначалното претърсване в неговите помещения (§§ 55-80; сравни *Kirdök and Others v. Turkey*, §§ 55-58, където не съществува механизъм за филтриране на данни, обхванати от професионална тайна, нито изрична забрана за изземването им, а Съдът със съдебни заседатели е отказал - без уважителни причини - да постанови връщане или унищожаване на иззетите копия на данните).

564. Неспазването на съответните процедурни гаранции при извършване на претърсвания и изземване на данни води до нарушение на член 8 (*Wieser and Bicos Beteiligungen GmbH v. Austria*, §§ 66-68; за разлика от *Tamosius v. the United Kingdom* (dec.)).

565. Съществува обширна съдебна практика относно степента на прецизност на съдебното разпореждане: то трябва да съдържа достатъчно информация за целта на претърсването, за да позволи оценка на това дали разследващият екип е действал незаконно, или е превишил правомощията си. Претърсването трябва да се извършва под надзора на достатъчно квалифициран и независим юридически специалист (*Iliya Stefanov v. Bulgaria*, § 43), чиято задача е да идентифицира кои документи са обхванати от законовата професионална привилегия и не трябва да бъдат премахвани. Трябва да има практическа предпазна мярка срещу всякаква намеса в професионалната тайна и в правилното правораздаване (*ibid.*).

566. Например Съдът е разкритикувал следното:

- съдебно разпореждане за претърсване, формулирано прекалено широко, което оставя на органите на прокуратурата неограничена свобода на преценка при определяне кои документи представляват „интерес“ за наказателното разследване (*Aleksanyan v. Russia*, § 216);
- съдебно разпореждане, основано на обосновано подозрение, но формулирано с изключително общи термини (*Robathin v. Austria*, § 52);
- съдебно разпореждане, упълномощаващо полицията да иземе за период от два пълни месеца целия компютър на жалбоподателя и всички негови дискети, съдържащи материали, обхванати от законовата професионална привилегия (*Iliya Stefanov v. Bulgaria*, §§ 41-42);
- съдебно разпореждане, позволяващо изземване на електронни данни, защитени от професионална тайна адвокат – клиент, за целите на наказателното производство срещу друг адвокат, който е споделял офиса на жалбоподателя; и отказа да се върнат или унищожат при липса на достатъчно процесуални гаранции в относимото законодателство, както се тълкува и прилага от съдебните органи (*Kirdök and Others v. Turkey*, §§ 52-58).

567. Фактът, че защитата на поверителните документи се осигурява от съдия, е важна гаранция (*Tamosius v. the United Kingdom* (dec.)). Същото се отнася и за случая, когато оспорваното законодателство запазва самата същност на защитната роля на адвоката и въвежда филтър, защитаващ професионалната привилегия (*Michaud v. France*, §§ 126-129).

568. В много случаи въпросът за адвокатската кореспонденция е тясно свързан с този на претърсванията в адвокатските кантори (вж. раздела за адвокатските кантори).

569. И накрая - тайното наблюдение на консултациите на задържания с неговия адвокат в полицейското управление трябва да се изследва от гледна точка на принципите, установени от Съда във връзка с прехващането на телефонните комуникации между адвокат и клиент, с оглед на необходимостта от предоставяне на засилена защита на тази връзка и по-специално на поверителността на разговорите, които я характеризират (*R. E. v. the United Kingdom*, § 131).

570. Що се отнася до лицата, които са били официално обвинени и поставени под полицейски конвой, контролът върху тяхната кореспонденция с адвокат сам по себе си не е несъвместим с Конвенцията. Този контрол обаче е допустим само когато властите имат основателни причини да смятат, че тя съдържа забранени предмети (*Laurent v. France*, §§ 44 и 46).

D. Наблюдение на телекомуникациите в наказателен контекст⁵⁷

571. Споменатите по-горе изисквания на член 8, § 2 следва, разбира се, да бъдат удовлетворени и в този контекст (*Kruslin v. France*, § 26; *Huvig v. France*, § 25). По-специално такова наблюдение трябва да служи за разкриване на истината. Тъй като представлява сериозна намеса в правото на зачитане на кореспонденцията, то трябва да се основава на „закон“, който е особено прецизен (*Huvig v. France*, § 32), и да е част от законодателна рамка, осигуряваща достатъчна правна сигурност (*ibid.*). Правилата трябва да са ясни и подробни (технологията, която се използва, непрекъснато става все по-усъвършенствана), както и да бъдат достъпни и предвидими, така че всеки да може да предвиди последиците за себе си (*Valenzuela Contreras v. Spain*, §§ 59 и 61). Това изискване за достатъчно ясни правила се отнася както до обстоятелствата, така и до условията, при които наблюдението е разрешено и се осъществява. Тъй като прилагането на мерки за тайно наблюдение на съобщенията не подлежи на контрол от страна на засегнатите лица или на широката общественост, „законът“ би противоречал на върховенството на закона, ако няма ограничения на свободата на преценка, предоставена на изпълнителната власт или на съдия (*Karabeyoğlu v. Turkey*, §§ 67-69 и §§ 86-88 с допълнителни препратки там). Следователно законът трябва да посочва обхвата на всяка такава преценка и начина на нейното упражняване с достатъчна яснота, за да осигури на лицето адекватна защита срещу произволна намеса (*Roman Zakharov v. Russia* [GC], §§ 229-230). Ако има риск от произвол при прилагането му, законът няма да е съвместим с изискването за законосъобразност (*Bykov v. Russia* [GC], §§ 78-79). В такава чувствителна област като прибягване до тайно наблюдение компетентният орган трябва да посочи непреодолимите причини, обосноваващи такава итрузивна мярка, като същевременно спазва приложимите правни инструменти (*Dragojević v. Croatia*, §§ 94-98; вж. също *Liblik and others v. Estonia*, §§ 132-143, по отношение на надлежното мотивиране на разрешенията за тайно наблюдение).

572. В тази връзка Съдът подчерта необходимостта от предпазни мерки. Съдът трябва да се увери, че има гаранции срещу злоупотреби, които са адекватни и ефективни (*Karabeyoğlu v. Turkey*, §§ 101-103, § 106). Тази оценка зависи от всички обстоятелства по делото като естеството, обхвата и задължението на възможните мерки, основанията, необходими за тяхното разпореждане, органите, компетентни да ги разрешават, извършват и контролират, и вида на защитното правно средство, предвидено от националното законодателство (*Roman Zakharov v. Russia* [GC], § 232). Прегледът и надзорът над мерките за тайно наблюдение могат да се осъществяват на три етапа: когато наблюдението е разпоредено за първи път, докато се извършва, или след прекратяването му. Що се отнася до първите два етапа, самата природа и логиката на тайното наблюдение диктуват, че не само самото наблюдение, но и съпътстващият преглед трябва да се извършват без знанието на засегнатото лице. Следователно, тъй като лицето по необходимост ще бъде възпрепятствано да търси ефективно средство за защита по

⁵⁷ Вж. също раздела „Съхраняване или събиране на данни от службите за сигурност и други държавни органи“.

собствено желание или да участва пряко в процеса на преглед на мерките, от съществено значение е установените процедури сами да предоставят адекватни и еквивалентни гаранции, гарантиращи неговите/нейните права (*Roman Zakharov v. Russia* [GC], § 233). Това е особено важно при вземането на решение дали намесата е била „необходима в едно демократично общество“ за постигане на легитимна цел, тъй като Съдът е приел, че правомощията за разрешаване на тайно наблюдение на гражданите се толерират съгласно член 8 само доколкото те са строго необходими за защита на демократичните институции. Преценявайки съществуването и степента на такава необходимост, договарящите се държави се ползват с известна свобода на преценка. Тази свобода обаче подлежи на европейски надзор, който обхваща както законодателството, така и решенията, чрез които то се прилага (*Roman Zakharov v. Russia* [GC], § 232).

573. Операциите за подслушване на телефон може да бъдат разпоредени само въз основа на подозрения, които могат да се считат за обективно основателни (*Karabeyoğlu v. Turkey*, § 103). Съдът също така подчертава важността органът, оправомощен да разрешава използването на тайно наблюдение, да може да провери „наличието на обосновано подозрение спрямо съответното лице, по-специално дали има фактически основания за подозрение спрямо това лице да планира, да извърши или да е извършило престъпни действия или други действия, които могат да доведат до мерки за наблюдение“, и „дали исканото прехващане отговаря на изискването за „необходимост в едно демократично общество“ ... например дали е възможно да се постигнат целите чрез по-малко ограничителни средства“ (*Roman Zakharov v. Russia* [GC], § 260; *Dragojević v. Croatia*, § 94). Подобна проверка заедно с изискването за мотивиране на съответните решения, с които е разрешено тайното наблюдение, представлява важна гаранция, осигуряваща, че мерките не са разпоредени случайно, неправомерно или без надлежно и подходящо разглеждане.

574. Съдът констатира нарушение на правото на зачитане на кореспонденция например по следните дела: *Kruslin v. France*, § 36; *Huvig v. France*, § 35; *Malone v. the United Kingdom*, § 79; *Valenzuela Contreras v. Spain*, §§ 60-61; *Prado Bugallo v. Spain*, § 30; *Matheron v. France*, § 43; *Dragojević v. Croatia*, § 101; *Šantare and Labazņikovs v. Latvia*, § 62; *Liblik and others v. Estonia*, §§ 140-142, относно ретроспективното обосноваване на разпорежданията за разрешаване на тайно наблюдение по време на наказателно производство. Що се отнася до липса на нарушение, вж. например *Karabeyoğlu v. Turkey*, §§ 104-110).

575. Лице, което е подложено на телефонно подслушване, трябва да има достъп до „ефективен преглед“, за да може да оспори въпросните мерки (*Marchiani v. France* (dec.)). Отказването на лице на процесуална легитимация да подаде оплакване срещу прехващане на неговите телефонни разговори на основание, че е била подслушвана телефонната линия на трета страна, нарушава Конвенцията (*Lambert v. France*, §§ 38-41; сравни *Bosak and Others v. Croatia*, §§ 63 и 65).

576. Съдът е приел, че законосъобразните стъпки, предприети от полицията за получаване на номера, набрани от телефон в апартамент, са били необходими в рамките на разследване по подозрение в престъпление (*P. G. and J. H. v. the United Kingdom*, §§ 42-51). Той е достигнал до подобно заключение, когато телефонното подслушване е представлявало една от основните разследващи мерки за установяване на участието на хора в по-голяма операция за трафик на наркотици и когато мярката е била подложена на „ефективен контрол“ (*Coban v. Spain* (dec.)).

577. Като цяло Съдът признава ролята на телефонното подслушване в наказателноправен контекст, когато то е в съответствие със закона и е необходимо в едно демократично общество наред с другото за защита на обществената безопасност или за предотвратяване на безредици или престъпления. Подобни мерки помагат на полицията и съдилищата в тяхната задача да предотвратяват и да наказват престъпления. Държавата обаче трябва да организира прак-

тическото им прилагане по такъв начин, че да предотвратява всякаква злоупотреба или произвол (*Dumitru Popescu v. Romania (no. 2)*).

578. В контекста на наказателно дело операциите по подслушване на телефона, които са били разпоредени от съдия, извършени под надзора на последния, придружени от адекватни и достатъчни предпазни мерки срещу злоупотреби и подлежащи на последващ преглед от съд, се считат за пропорционални на преследваната легитимна цел (*Aalmoes and Others v. the Netherlands (dec.)*; *Coban v. Spain (dec.)*). Съдът също така констатира, че не е имало нарушение на член 8, когато няма индикация, че тълкуването и прилагането на законовите разпоредби, на които се позовават националните власти, са били толкова произволни или явно неразумни, че да направят операциите за подслушване по телефона незаконни (*İrfan Güzel v. Turkey*, § 88).

579. Освен това държавата трябва да осигури ефективна защита на получените по този начин данни и на правото на лицата, чиито частни разговори са били прехванати от органите на правоприлагането (*Craxi v. Italy (no. 2)*, §§ 75 и 83, нарушение; сравни *Man and Others v. Romania (dec.)*, §§ 104-111). По делото *Drakšas v. Lithuania* Съдът констатира нарушение поради изтичане в медиите и излъчване на личен разговор, записан с одобрението на властите от телефонна линия, принадлежаща на политик, който е разследван от органите на прокуратурата (§ 60). Въпреки това в рамките на конституционно производство законосъобразното публикуване на записи на разговори, които не са частни, а професионални и политически, не е установено да нарушава член 8 (*ibid.*, § 61).

Е. Кореспонденция на частни лица, професионалисти и компании

580. Правото на зачитане на кореспонденцията обхваща частната, семейната и професионалната сфера. То също така обхваща кибертормоза и кибернаблюдението от интимния партньор на лицето (*Buturugă v. Romania*, § 74).

581. По делото *Margareta and Roger Andersson v. Sweden* Съдът установява нарушение поради ограниченията, налагани върху комуникациите чрез писма и телефонни разговори между майка и нейното дете, което е настанено в грижа от социалните служби, които са ги лишили от почти всички средства да поддържат контакт за период от приблизително една година и половина (§§ 95-97).

582. По делото *Copland v. the United Kingdom* Съдът установява нарушение поради наблюдението без никакво правно основание на телефонните разговори, електронната поща и използването на интернет на държавен служител (§§ 48-49). По делото *Halford v. the United Kingdom*, по отношение на мониторинга на работното място от държавен работодател, Съдът намира нарушение, тъй като нито един правен инструмент не регулира прехващането на разговори по телефона на въпросния държавен служител (§ 51).

583. Комуникациите от частни бизнес помещения могат да бъдат обхванати от понятието „кореспонденция“ (*Bărbulescu v. Romania [GC]*, § 74). В този конкретен случай работодател е обвинил служител, че използва интернет услуга за незабавни съобщения за лични разговори на работния си компютър. Съдът приема, че инструкциите на работодателя не могат да намалят личния социален живот на работното място до нула. Правата на зачитане на личния живот и на поверителността на кореспонденцията продължават да съществуват дори ако те могат да бъдат ограничени доколкото това е необходимо (*Bărbulescu v. Romania [GC]*, § 80).

584. На договарящите се държави трябва да бъде предоставена „широка свобода на преценка“ по отношение на правната рамка за регулиране на условията, при които работодателят може да регулира електронни или други комуникации от непрофесионален характер на своите служители на работното място. Въпреки това усмотрението на държавите не е неограничено; съществува позитивно задължение на властите да гарантират, че въвеждането от работо-

дателя на мерки за наблюдение на кореспонденцията и на другите комуникации независимо от степента и продължителността на такива мерки следва да е „придружено от адекватни и достатъчни предпазни мерки срещу злоупотреби“. Пропорционалността и процесуалните гаранции срещу произвол са от съществено значение в това отношение (*Bărbulescu v. Romania* [GC], §§ 119-120).

585. В този контекст Съдът е съставил подробен списък от фактори, чрез които спазването на това позитивно задължение следва да бъде оценено: (i) дали служителят е бил уведомен ясно и предварително за възможността работодателят да може да наблюдава кореспонденцията и други съобщения и за прилагането на такива мерки; (ii) степента на мониторинг от страна на работодателя и степента на навлизане в личното пространство на служителя (трафик и съдържание); (iii) дали работодателят е посочил основателни причини за оправдаване на мониторинга на комуникациите и достъпа до тяхното актуално съдържание; iv) дали има възможност за създаване на система за мониторинг, основана на по-малко интрузивни методи и мерки; v) сериозността на последиците от мониторинга за служителя, подложен на него, както и използването на резултатите от наблюдението; и (vi) дали на служителя са предоставени адекватни защитни средства, включително по-специално предварително уведомяване за възможността за достъп до съдържанието на комуникациите. И накрая - служител, чиито комуникации са били наблюдавани, трябва да има достъп до „средство за защита пред съдебен орган, който да определи, поне по същество, как са спазени описаните по-горе критерии и дали оспорваните мерки са законосъобразни“ (*Bărbulescu v. Romania* [GC], §§ 121-122).

586. Съдебната практика обхваща и мониторинга на кореспонденцията в контекста на търговската несъстоятелност (*Foxley v. the United Kingdom*, §§ 30 и 43). По делото *Luordo v. Italy* Съдът установява нарушение на член 8 поради последиците от прекалено продължителните производства по несъстоятелност върху правото на длъжника на зачитане на кореспонденцията му (§ 78). Въпреки това въвеждането на система за наблюдение на кореспонденцията на длъжника само по себе си не подлежи на критика (вж. *Narinen v. Finland*).

587. Въпросът за кореспонденцията на компаниите е тясно свързан с претърсването на техните помещения (съответно вж. препратката към раздела „Търговски помещения“). Например по делото *Bernh Larsen Holding AS and Others v. Norway* Съдът не установява нарушение поради решение, с което се разпорежда на компания да предаде копие на всички данни от компютърния сървър, използван съвместно с други компании. Въпреки че приложимото законодателство не изисква предварително съдебно разрешение, Съдът взема предвид наличието на ефективни и адекватни предпазни мерки срещу злоупотреби, интересите на фирмите и техните служители и обществения интерес към ефективните данъчни проверки (§§ 172-175). Съдът обаче установява нарушение по делото *DELTA PEKÁRNY a.s. v. the Czech Republic*, относно проверка на търговски помещения с оглед на намиране на косвени и веществени доказателства за незаконно споразумение за ценообразуване в нарушение на правилата за конкуренция. Съдът се позовава на липсата на предварително съдебно разрешение, липсата на *ex post facto* преглед на необходимостта от мярката и липсата на правила, регулиращи възможността за унищожаване на получените данни (§§ 92-93).

F. Специално тайно наблюдение на граждани и организации⁵⁸

588. В първото си решение относно тайното наблюдение, *Klass and Others v. Germany*, § 48, Съдът посочва по-специално: „Днес демократичните общества са застрашени от много сложни форми на шпионаж и тероризъм, в резултат на което държавата трябва да бъде в състояние, за да може ефективно да се противопостави на тези заплахи, да извършва тайно наблюдение на подривните елементи, действащи в рамките на нейната юрисдикция. Следователно Съдът трябва да приеме, че съществуването на законодателство, предоставящо правомощия за тайно наблюдение на съобщенията, пощата и телекомуникациите, при изключителни условия е необходимо в едно демократично общество в интерес на националната сигурност и/или за предотвратяване на безредици или престъпления“. Но правомощия за тайно наблюдение на гражданите, характерни за полицейската държава, са допустими по силата на Конвенцията само дотолкова, доколкото са строго необходими за защита на демократичните институции (*ibid.*, § 42; *Szabó and Vissy v. Hungary*, §§ 72-73). В последното дело Съдът изяснява понятието „строга необходимост“. По този начин мярка за тайно наблюдение трябва да бъде абсолютно необходима за защитата на демократичните институции и по-специално за получаването на жизненоважна информация при индивидуална операция. В противен случай ще има „злоупотреба“ от страна на властите (§ 73).

589. По принцип Съдът не признава *actio popularis*, поради което, за да може да подаде жалба в съответствие с член 34, едно лице трябва да може да докаже, че е било пряко засегнато от мярката, от която се оплаква. Въпреки това, като признава особеностите на мерките за тайно наблюдение и значението на осигуряването на ефективен контрол и надзор над тях, Съдът разрешава общи оспорвания на съответния законодателен режим (*Roman Zakharov v. Russia* [GC], § 165). В цитираното дело той изяснява условията, при които жалбоподателят може да твърди, че е „жертва“ на нарушение на член 8, без да се налага да доказва, че спрямо него са приложени мерки за тайно наблюдение. Той основава своя подход на приетия по делото *Kennedy v. the United Kingdom*, който според него е най-добре съобразен с необходимостта да се гарантира, че мерките за секретност на наблюдението не водят до това те да не могат да се оспорят ефективно и да са извън надзора на националните съдебни органи и на Съда. Съответно един жалбоподател може да претендира, че е жертва на нарушение на Конвенцията, ако попада в обхвата на законодателството, позволяващо тайни мерки за наблюдение (или защото принадлежи към група лица, към които законодателството е насочено, или защото законодателството засяга пряко всички), и ако няма налични средства за оспорване на тайното наблюдение. Освен това дори когато съществуват средства за защита, жалбоподателят все още може да претендира да е жертва поради самото съществуване на тайни мерки или законодателство, което ги позволява, ако той/тя е в състояние да докаже, че поради своето лично положение той/тя е потенциално в риск да бъде подложен/а на такива мерки (§§ 171-172). Вж. също във връзка със статута на „жертва“ *Szabó and Vissy v. Hungary*, §§ 32-39 и цитираните там препратки.

590. Решението по делото *Roman Zakharov v. Russia* [GC] съдържа подробен преглед на практиката на Съда по член 8 относно „законосъобразността“ („качеството на закона“) и „необходимостта“ (адекватността и ефективността на гаранциите срещу произвол и риск от злоупотреба) на системата за тайно наблюдение (§§ 227-303). В това дело на Голямата камера недос-

⁵⁸ Вж. също раздела „Съхраняване или събиране на данни от службите за сигурност и други държавни органи“ и *Ръководство по тероризъм*.

татъците в националната правна рамка, уреждаща тайното наблюдение на мобилните телефонни комуникации, дават основание за констатиране на нарушение на член 8 (§§ 302-303).

591. Тайното наблюдение на дадено лице може да бъде оправдано съгласно член 8 само ако то е „предвидено в закона“, преследва една или повече от „легитимните цели“, към които се отнася член 8, § 2, и е „необходимо в едно демократично общество“, за да се постигнат такива цели (*Szabó and Vissy v. Hungary*, § 54; *Kennedy v. the United Kingdom*, § 130).

592. Що се отнася до първия елемент, това означава, че мярката за наблюдение трябва да има някакво основание във вътрешното законодателство и да е съвместима с принципа с върховенството на закона. Следователно законът трябва да отговаря на изискванията за качество: той трябва да е достъпен за заинтересованото лице и предвидим в своите последици (*Kennedy v. the United Kingdom*, § 151; *Roman Zakharov v. Russia* [GC], § 229). В контекста на прехващане на комуникации „предвидимостта“ не може да се разбира по същия начин, както в много други области. Предвидимостта в специалния контекст на тайните мерки за наблюдение не може да означава, че хората трябва да могат да предвидят кога властите могат да прехващат комуникациите им, за да могат съответно да адаптират поведението си (*Weber and Saravia v. Germany*, § 93). Но за да се избегне произволна намеса, от съществено значение е да има ясни, подробни правила относно прехващането на телефонните разговори. Законът трябва да бъде достатъчно ясен, за да даде на гражданите адекватно указание за обстоятелствата и условията, при които публичните органи са овластени да прибегват до всички тези тайни мерки (*Roman Zakharov v. Russia* [GC], § 229; *Association for European Integration and Human Rights and Ekimdzhiev v. Bulgaria*, § 75). Освен това законът трябва да посочва обхвата на свободата на преценка, предоставена на изпълнителната власт или на съдия, и начина на нейното упражняване с достатъчна яснота, за да даде на лицето адекватна защита срещу произволна намеса (*Roman Zakharov v. Russia*, § 230; *Malone v. the United Kingdom*, § 68; *Huvig v. France*, § 29; *Weber and Saravia v. Germany* (dec.), § 94).

593. Закон за мерките за тайно наблюдение трябва да предвиди следните минимални предпазни мерки срещу злоупотреба с власт: определение на характера на престъпленията, които могат да доведат до разпореждане за прехващане, и категориите хора, подлежащи на подслушване на телефоните им; ограничение за продължителността на мярката; процедурата, която трябва да се следва за изследване, използване и съхраняване на получените данни; предпазните мерки, които трябва да бъдат предприети при съобщаване на данните на други страни; и обстоятелствата, при които записите може или трябва да бъдат заличени или унищожени (*Roman Zakharov v. Russia* [GC], §§ 231 и 238-301; *Amann v. Switzerland* [GC], §§ 56-58).

594. И накрая - използването на тайно наблюдение трябва да преследва легитимна цел и да бъде „необходимо в едно демократично общество“, за да се постигне тази цел. Националните власти се ползват с известна свобода на преценка. Тази свобода обаче подлежи на европейски надзор, който обхваща както законодателството, така и решенията, които го прилагат. Съдът трябва да се увери, че има адекватни и ефективни гаранции срещу злоупотреби (*Klass and Others v. Germany*, § 50). Оценката на този въпрос зависи от всички относими обстоятелства по делото като естеството, обхвата и продължителността на възможните мерки; основанията за тяхното разпореждане; органите, компетентни да ги разрешават, извършват и контролират, и вида на средството за защита, предвидено от националното законодателство. Процедурите за надзор върху разпореждането и прилагането на ограничителни мерки трябва да са такива, че да се ограничи „намесата“ до „необходимото в едно демократично общество“ (*Roman Zakharov v. Russia* [GC], § 232 и цитираните там препратки).

595. Прегледът и надзорът на мерките за тайно наблюдение могат да се осъществяват на три етапа: когато наблюдението е разпоредено за първи път, докато се извършва, или след

прекрътяването му (*ibid.*, §§ 233-234 и цитираните там препратки). Що се отнася до първите два етапа, съществуващите процедури трябва сами да предоставят адекватни и равностойни гаранции, защитаващи правата на индивида. Тъй като злоупотребите са потенциално лесни, по принцип е желателно надзорът да се повери на съдия, тъй като съдебният контрол предлага най-добрите гаранции за независимост, безпристрастност и подходяща процедура. По отношение на третия етап - след прекрътяването на наблюдението - въпросът за последващо уведомяване за мерките за наблюдение е неразривно свързан с ефективността на средствата за защита пред съдилищата и следователно със съществуването на ефективни предпазни мерки срещу злоупотребата с правомощията за наблюдение. Принципно има малка възможност за прибягване до съдилищата от заинтересованото лице, освен ако то не е уведомено за мерките, предприети без негово знание, и по този начин е в състояние да оспорва тяхната законност ретроспективно, или като алтернатива, освен ако някой, който подозира, че неговите/нейните съобщения се прехващат или са били прехващани, може да се обърне към съдилищата, които запазват юрисдикцията дори когато субектът за прехващане не е бил уведомен за мярката (*ibid.*, §§ 233-234).

596. Трябва да се отбележи, че в случаите, когато законодателството, позволяващо тайно наблюдение, само по себе си е оспорено, законосъобразността на намесата е тясно свързана с въпроса дали е спазен тестът за „необходимост“ и следователно е подходящо да се разгледат съвместно изискванията „предвидено от закона“ и „необходимо“ (*Kennedy v. the United Kingdom*, § 155; *Kvasnica v. Slovakia*, § 84). „Качеството на закона“ в този смисъл предполага, че вътрешното законодателство трябва да бъде не само достъпно и предвидимо при прилагането му, но и да гарантира, че мерките за тайно наблюдение се прилагат само когато „са необходими в едно демократично общество“, по-специално чрез предвиждане на адекватни и ефективни предпазни мерки и гаранции срещу злоупотреби (*Roman Zakharov v. Russia* [GC], § 236). В цитираното дело не е спорно, че прехващането на мобилни телефонни комуникации има основа в националното законодателство и преследва легитимни цели по член 8, § 2, а именно защитата на националната сигурност и обществената безопасност, предотвратяването на престъпления и защитата на икономическото благосъстояние на страната. Това обаче не е достатъчно. Необходимо е освен това да се оценят достъпността на вътрешното законодателство, обхватът и продължителността на мерките за тайно наблюдение, процедурите, които трябва да се спазват за съхраняване, достъп, проучване, използване, предаване и унищожаване на прехванатите данни, процедурите за разрешаване, регулирането на надзора върху изпълнението на мерките, механизмите за уведомяване и средствата за защита, предвидени от националното законодателство (*ibid.*, §§ 238-301).

597. Обхват на прилагането на мерките за тайно наблюдение: гражданите трябва да получат адекватно указание за обстоятелствата, при които публичните органи са овластени да прибягват до тези мерки. По-специално важно е да се определи ясно естеството на престъпленията, които могат да доведат до разпореждане за прехващане и определение на категориите хора, подлежащи на подслушване на техните телефони (*Roman Zakharov v. Russia* [GC], §§ 243 и 247). Що се отнася до естеството на престъпленията, условието за предвидимост не изисква от държавите изчерпателно да посочват по име конкретните престъпления, които могат да доведат до прехващане. Трябва обаче да се предоставят достатъчно подробности относно естеството на въпросните престъпления (*Kennedy v. the United Kingdom*, § 159). Мерките за прехващане по отношение на лице, което не е заподозряно в престъпление, но може да притежава информация за такова престъпление, може да бъдат оправдани съгласно член 8 от Конвенцията (*Greuter v. the Netherlands* (dec.), относно телефонно подслушване, разпоредено и контролирано от съдия, за което жалбоподателят е бил информиран). Категориите на лицата, подлежащи на подслушване на телефоните им обаче, не са дефинирани достатъчно ясно, когато обхващат не само заподозрени и обвиняеми, но и „всяко друго лице, замесено в престъпление“, без обяснение как този термин трябва да се тълкува (*lordachi and Others v. Moldova*, § 44, където

жалбоподателите твърдят, че се излагат на сериозен риск от подслушване на телефоните им, тъй като са членове на неправителствена организация, специализирана в представителството на жалбоподателите пред Съда; вж. също *Roman Zakharov v. Russia* [GC], § 245; *Szabó and Vissy v. Hungary*, §§ 67 и 73). По делото *Amann v. Switzerland* [GC], относно досие, открито и съхранявано от властите след прехващане на телефонен разговор, Съдът намира нарушение, тъй като наред с други неща съответният закон не регламентира подробно случая на лица, които са били наблюдавани „случайно“ (§ 61).

598. Продължителност на наблюдението: въпросът за общата продължителност на мерките за прехващане може да бъде оставен на преценката на органите, отговорни за издаването и подновяването на разпорежданията за прехващане, при условие че съществуват адекватни предпазни мерки като например ясното обозначение във вътрешното законодателство за периода, след който срокът за прехващане ще изтече, условията, при които разпореждането може да бъде подновено, и обстоятелствата, при които то трябва да бъде отменено (*Roman Zakharov v. Russia* [GC], § 250; *Kennedy v. the United Kingdom*, § 161). По делото *Iordachi and Others v. Moldova* вътрешното законодателство е критикувано, тъй като не определя ясно ограничение във времето за разрешаване на мярката за надзор (§ 45).

599. Процедури, които трябва да се спазват за съхранение, достъп, проучване, използване, предаване и унищожаване на прехванатите данни (*Roman Zakharov v. Russia* [GC], §§ 253-256). Съгласно член 8 автоматичното съхранение на явно нерелевантни данни за шест месеца не може да се счита за обосновано (*ibid.*, § 255). Делото *Liberty and Others v. the United Kingdom* се отнася до прехващането от Министерството на отбраната въз основа на разпореждане на външните съобщения на организации за граждански права. Съдът констатира нарушение, като изтъква по-специално, че никакви указания за процедурата, която трябва да се следва за подбор за разглеждане, споделяне, съхраняване и унищожаване на прехванати материали, не са били достъпни за обществеността (§ 69).

600. Процедури за разрешаване: при преценка дали процедурите за издаване на разрешение може да допускат тайното наблюдение да не е разпоредено случайно, незаконно или без надлежно и подходящо разглеждане, следва да се вземат предвид редица фактори, включително по-специално органът, компетентен да разреши наблюдение, обхващат на неговия преглед и съдържанието на разрешението за прехващане (*Roman Zakharov v. Russia* [GC], §§ 257-267; вж. също *Szabó and Vissy v. Hungary*, § 73 и §§ 75-77, относно мерките за надзор от министъра на правосъдието, подлежащи на предварително съдебно разрешение, и въпроса за спешните мерки, §§ 80-81). Когато една система позволява на тайните служби и полицията да прехващат директно комуникациите на всеки гражданин, без да изисква от тях да показват разрешение за прехващане на доставчика на комуникационни услуги или на когото и да било друго, необходимостта от предпазни мерки срещу произвола и злоупотребите изглежда особено силна (*Roman Zakharov v. Russia* [GC], § 270).

601. Надзор върху прилагането на тайни мерки за наблюдение: задължението на прехващащите агенции да съхраняват записи за прехващане е особено важно, за да се гарантира, че надзорният орган има ефективен достъп до подробности за предприетите действия по наблюдение (*Kennedy v. the United Kingdom*, § 165; *Roman Zakharov v. Russia* [GC], §§ 275-285). Въпреки че по принцип е желателно да се повери надзорът на съдия, надзорът от извънсъдебните органи може да се счита за съвместим с Конвенцията, при условие че надзорният орган е независим от органите, осъществяващи наблюдението, и е снабден с достатъчно правомощия и компетентност за извършване на ефективен и непрекъснат надзор (*ibid.*, § 272; *Klass and Others v. Germany*, § 56). Правомощията на надзорния орган по отношение на откритите нарушения също са важен аспект на оценката на ефективността на неговия надзор (*ibid.*, § 53, където прехващащата агенция е била длъжна незабавно да прекрати прехващането, ако Комисията G10 установи, че е незаконно или ненужно; *Kennedy v. the United Kingdom*, § 168, където всеки прехванат материал е трябвало да бъде унищожен веднага щом комисарят по

прехващане на съобщенията установи, че прехващането е незаконно; *Roman Zakharov v. Russia* [GC], § 282).

602. Уведомяване за прехващане на комуникации и налични средства за защита (*Roman Zakharov v. Russia* [GC], §§ 286-301). Тайният характер на мерките за наблюдение поставя въпроса за уведомяването на засегнатото лице, за да може то да оспори законността им. Въпреки че фактът, че засегнатите от мерки за тайно наблюдение впоследствие не бъдат уведомени след прекратяването на наблюдението, сам по себе си не може да представлява нарушение, все пак е желателно те да бъдат информирани след прекратяването на мерките „веднага щом уведомяването може да бъде извършено, без да се излага на риск целта на ограничението“ (*Roman Zakharov v. Russia* [GC], §§ 287-290; *Cevat Özel v. Turkey*, §§ 34-37). Въпросът дали е необходимо да се уведоми дадено лице, че то е било подложено на мерки за прехващане, е неразривно свързан с ефективността на вътрешните средства за защита (*Roman Zakharov v. Russia* [GC], § 286).

603. По отношение на тайните антитерористични операции за наблюдение трябва да съществуват адекватни и ефективни гаранции срещу злоупотреби със стратегическите правомощия за мониторинг на държавата (*Weber and Saravia v. Germany* с допълнителни препратки там). Съдът приема, че е естествено следствие от формите, приети от съвременния тероризъм, за които правителствата прибягват до напредничави технологии, включително масово наблюдение на комуникациите, за да предотвратят предстоящи инциденти. Независимо от това законодателството, регулиращо подобни операции, трябва да осигури необходимите предпазни мерки срещу злоупотреби по отношение на разпореждането и прилагането на мерки за наблюдение и възможните средства за защита (*Szabó and Vissy v. Hungary*, §§ 64, 68 и 78-81). Въпреки че Съдът приема, че може да има ситуации от изключителна спешност, при които изискването за предварително съдебно разрешение би довело до риск от загуба на ценно време, в такива случаи всички мерки, разрешени предварително от несъдебен орган, трябва да бъдат предмет на *ex post facto* съдебен контрол (§ 81).

604. Делото *Kennedy v. the United Kingdom* се отнася до бивш затворник, който се е борил срещу правонарушения и твърди, че е жертва на мерки за наблюдение. Съдът сочи, че правомощието за разпореждане на тайно наблюдение на граждани не е приемливо съгласно член 8, освен ако са налице адекватни и ефективни гаранции срещу злоупотреби.

605. По делото *Association for European Integration and Human Rights and Ekimdzhiiev v. Bulgaria* сдружение с нестопанска цел и адвокат, който представлява жалбоподатели в производства пред Съда в Страсбург, твърдят, че те може да бъдат подложени на мерки за наблюдение по всяко време без никакво уведомление. Съдът отбелязва, че относимото вътрешно законодателство не дава достатъчно гаранции срещу риска от злоупотреба, присъщ на която и да е система за тайно наблюдение, и че намесата в правата по член 8 на жалбоподателите не е била „предвидена от закона“.

606. Делото *Association “21 December 1989” and Others v. Romania* се отнася до асоциация, защитаваща интересите на участниците и жертвите на антиправителствени демонстрации. Съдът установява нарушение на член 8 (§§ 171-175; за разлика от *Kennedy v. the United Kingdom*, § 169, няма нарушение).

Списък на цитираните дела

Съдебната практика, цитирана в това ръководство, се отнася до решения, постановени от Съда, и до решения или доклади на Европейската комисия по правата на човека („Комисията“).

Освен ако не е посочено друго, всички позовавания са на решение по същество на камара на Съда. Съкращението (dec.) означава, че цитираното е на решение по допустимост на Съда, а [GC] - че делото е изслушано от Голямата камара.

Решенията на камарите, които не са били окончателни по смисъла на член 44 от Конвенцията при публикуването на тази актуализация, са отбелязани със звездичка (*) в списъка по-долу. Член 44, параграф 2 от Конвенцията гласи: „Решението на камара по същество става окончателно: а) когато страните заявят, че няма да поискат делото да бъде отнесено до Голямата камара; или б) три месеца след датата на решението, ако не е поискано отнасяне на делото до Голямата камара; или с) когато съставът на Голямата камара отхвърли молбата за отнасяне, подадена съгласно член 43“. В случаите, когато искането за сезиране се приема от панел на Голямата камара, последващото решение на Голямата камара, а не решението на камарата става окончателно.

Хипервръзките към делата, цитирани в електронната версия на ръководството, насочват към базата данни HUDOC (<http://hudoc.echr.coe.int>), която осигурява достъп до практиката на Съда (решения на Голямата камара, камари и комитети, комуникирани дела, консултативни становища и правни резюмета от Информационната бележка за съдебната практика) и на Комисията (решения и доклади), както и до решенията на Комитета на министрите.

Съдът постановява решенията си на английски и/или на френски - двата му официални езика. HUDOC съдържа също преводи на много важни дела на повече от тридесет неофициални езика и връзки към около сто онлайн колекции от съдебна практика, произведени от трети страни.

—А—

[A v. Croatia](#), no. 55164/08, 14 October 2010

[A v. France](#), 23 November 1993, Series A no. 277-B

[A and B v. Croatia](#), no. 7144/15, 20 June 2019

[A, B and C v. Latvia](#), no. 30808/11, 31 March 2016

[A, B and C v. Ireland](#) [GC], no. 25579/05, ECHR 2010

[A. B. v. the Netherlands](#), no. 37328/97, 29 January 2002

[A. B. and Others v. France](#), no. 11593/12, 12 July 2016

[A. D. and O. D. v. the United Kingdom](#), no. 28680/06, 16 March 2010

[A. D. T. v. the United Kingdom](#), no. 35765/97, ECHR 2000I-X

[A. H. and Others v. Russia](#), nos. 6033/13 and 15 others, 17 January 2017

[A. H. Khan v. the United Kingdom](#), no. 6222/10, 20 December 2011

[A. K. v. Latvia](#), no. 33011/08, 24 June 2014

[A. K. and L. v. Croatia](#), no. 37956/11, 8 January 2013

[A. M. and A.K. v. Hungary](#) (dec.), nos. 21320/15 and 35837/15, 4 April 2017

[A. M. and Others v. France](#), no. 24587/12, 12 July 2016

[A. M. M. v. Romania](#), no. 2151/10, 14 February 2012

[A.-M. V. v. Finland](#), no. 53251/13, 23 March 2017

[A. N. v. Lithuania](#), no. 17280/08, 31 May 2016

[A. P., Garçon and Nicot v. France](#), nos. 79885/12 and 2 others, ECHR 2017 (extracts)

A. S. v. Switzerland, no. 39350/13, 30 June 2015
Aalmoes and Others v. the Netherlands (dec.), no. 16269/02, 25 November 2004
Abdulaziz, Cabales and Balkandali v. the United Kingdom, 28 May 1985, Series A no. 94
Abdyusheva and Others v. Russia, nos. 58502/11 and 2 others, 26 November 2019
Aboufadda v. France (dec.), no. 28457/10, 4 November 2014
Acmanne and Others v. Belgium, no. 10435/83, Commission decision of 10 December, Decisions and Reports (DR) 40
Advisory opinion concerning the recognition in domestic law of a legal parent-child relationship between a child born through a gestational surrogacy arrangement abroad and the intended mother [GC], request no. P16-2018-001, French Court of Cassation, 10 April 2019
Ageyevy v. Russia, no. 7075/10, 18 April 2013
Agraw v. Switzerland, no. 3295/06, 29 July 2010
Ahmadov v. Azerbaijan, no. 32538/10, 30 January 2020
Ahmut v. the Netherlands, 28 November 1996, *Reports of Judgments and Decisions* 1996-VI
Ahrens v. Germany, no. 45071/09, 22 March 2012
Ahunbay and Others v. Turkey (dec.), no. 6080/06, 29 January 2019
Airey v. Ireland, 9 October 1979, Series A no. 32
Ajayi and Others v. the United Kingdom (dec.), no. 27663/95, 22 June 1999
Akdivar and Others v. Turkey, 16 September 1996, *Reports of Judgments and Decisions* 1996-IV
Akinnibosun v. Italy, no. 9056/14, 16 July 2015
Aktaş and Aslaniskender v. Turkey, nos. 18684/07 and 21101/07, 25 June 2019
Aksu v. Turkey [GC], nos. 4149/04 and 41029/04, ECHR 2012
Alam v. Denmark (dec.), no. 33809/15, 6 June 2017
Al-Nashif v. Bulgaria, no. 50963/99, 20 June 2002
Aldeguer Tomás v. Spain, no. 35214/09, 14 June 2016
Aleksanyan v. Russia, no. 46468/06, 22 December 2008
Alexandru Enache v. Romania, no. 16986/12, 3 October 2017
Aliiev v. Ukraine, no. 41220/98, 29 April 2003
Alkaya v. Turkey, no. 42811/06, 9 October 2012
Altay v. Turkey (no. 2), no. 11236/09, 9 April 2019
Alves da Silva v. Portugal, no. 41665/07, 20 October 2009
Amann v. Switzerland [GC], no. 27798/95, ECHR 2000-II
Anayo v. Germany, no. 20578/07, 21 December 2010
Anchev v. Bulgaria (dec.), nos. 38334/08 and 68242/16, 5 December 2017
André and Another v. France, no. 18603/03, 24 July 2008
Andreou Papi v. Turkey, no. 16094/90, 22 September 2009
Andrey Medvedev v. Russia, no. 75737/13, 13 September 2016
Anghel v. Italy, no. 5968/09, 25 June 2013
Animal Defenders International v. the United Kingdom [GC], no. 48876/08, ECHR 2013 (extracts)
Antović and Mirković v. Montenegro, no. 70838/13, 28 November 2017
Apanasewicz v. Poland, no. 6854/07, 3 May 2011
Argenti v. Italy, no. 56317/00, 10 November 2005
Armstrong v. the United Kingdom (dec.), no. 48521/99, 25 September 2001
Asselbourg and Others v. Luxembourg (dec.), no. 29121/95, ECHR 1999-VI
Association "21 December 1989" and Others v. Romania, nos. 33810/07 and 18817/08, 24 May 2011
Association for European Integration and Human Rights and Ekimdzhiev v. Bulgaria, no. 62540/00, 28 June 2007
August v. the United Kingdom (dec.), no. 36505/02, 21 January 2003
Aune v. Norway, no. 52502/07, 28 October 2010
Avilkina and Others v. Russia, no. 1585/09, 6 June 2013

Axel Springer AG v. Germany [GC], no. 39954/08, 7 February 2012
Axel Springer SE and RTL Television GmbH v. Germany, no. 51405/12, 21 September 2017
Aycaguer v. France, no. 8806/12, 22 June 2017
Azerkane v. the Netherlands, no. 3138/16, 2 June 2020

—B—

B. v. France, 25 March 1992, Series A no. 232C
B. B. v. France, no. 5335/06, 17 December 2009
B. v. Moldova, no. 61382/09, 16 July 2013
B. v. Romania (no. 2), no. 1285/03, 19 February 2013
B. v. the United Kingdom, 8 July 1987, Series A no. 121
B. A. C. v. Greece, no. 11981/15, 13 October 2016
A. B. and F. B. v. Germany, nos. 18734/09 and 9424/11, 14 March 2013
B.C. v. Switzerland, no. 21353/93, Commission decision of 27 February 1995
Babiarz v. Poland, no. 1955/10, 10 January 2017
Babylonová v. Slovakia, no. 69146/01, ECHR 2006-VIII
Băcilă v. Romania, no. 19234/04, 30 March 2010
Bagdonavicius and Others v. Russia, no. 19841/06, 11 October 2016
*Bagirov v. Azerbaijan**, nos. 81024/12 and 28198/15, 25 June 2020
Bagiyeva v. Ukraine, no. 41085/05, 28 April 2016
Bah v. the United Kingdom, no. 56328/07, ECHR 2011
Bărbulescu v. Romania [GC], no. 61496/08, ECHR 2017 (extracts)
Baybaşın v. the Netherlands (dec.), no. 13600/02, 6 October 2005
Baytüre and Others v. Turkey (dec.), no. 3270/09, 12 March 2013
Beard v. the United Kingdom [GC], no. 24882/94, 18 January 2001
Beck and Others v. the United Kingdom, nos. 48535/99 and 2 others, 22 October 2002
Bédat v. Switzerland [GC], no. 56925/08, ECHR 2016
Beghal v. the United Kingdom, no. 4755/16, 28 February 2019
Beizaras and Levickas v. Lithuania, no. 41288/15, 14 January 2020
Benhebba v. France, no. 53441/99, 10 July 2003
Benedik v. Slovenia, no. 62357/14, 24 April 2018
Benediktsdóttir v. Iceland (dec.), no. 38079/06, 16 June 2009
Benes v. Austria, no. 18643/91, Commission decision of 6 January 1992, DR 72
Bensaid v. the United Kingdom, no. 44599/98, ECHR 2001-I
Berger-Krall and Others v. Slovenia, no. 14717/04, 12 June 2014
Berisha v. Switzerland, no. 948/12, 30 July 2013
Bernh Larsen Holding AS and Others v. Norway, no. 24117/08, 14 March 2013
Berrehab v. the Netherlands, 21 June 1988, Series A no. 138
Beuze v. Belgium [GC], no. 71409/10, 9 November 2018
Bevacqua and S. v. Bulgaria, no. 71127/01, 12 June 2008
Bianchi v. Switzerland, no. 7548/04, 22 June 2006
Biao v. Denmark [GC], no. 38590/10, ECHR 2016
Biao v. Denmark, no. 38590/10, 25 March 2014
Bigaeva v. Greece, no. 26713/05, 28 May 2009
Biržietis v. Lithuania, no. 49304/09, 14 June 2016
Birznieks v. Latvia, no. 65025/01, 31 May 2011
Bistieva and Others v. Poland, no. 75157/14, 10 April 2018
Bjedov v. Croatia, no. 42150/09, 29 May 2012
Bladet Tromsø and Stensaas v. Norway [GC], no. 21980/93, ECHR 1999-III
Blaga v. Romania, no. 54443/10, 1 July 2014
Blyudik v. Russia, no. 46401/08, 25 June 2019

Boffa and Others v. San Marino, no. 26536/95, Commission decision of 15 January 1998, DR 27
Bohlen v. Germany, no. 53495/09, 19 February 2015
*Boljević v. Serbia**, no. 47443/14, 16 June 2020
Bondavalli v. Italy, no. 35532/12, 17 November 2015
Bor v. Hungary, no. 50474/08, 18 June 2013
Boris Popov v. Russia, no. 23284/04, 28 October 2010
Borysiewicz v. Poland, no. 71146/01, 1 July 2008
Bosak and Others v. Croatia, nos. 40429/14 and 3 others, 6 June 2019
Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland [GC], no. 45036/98, 30 June 2005
Botta v. Italy, 24 February 1998, *Reports of Judgments and Decisions 1998-I*
Boughanemi v. France, 24 April 1996, *Reports of Judgments and Decisions 1996-II*
Boujlifa v. France, 21 October 1997, *Reports of Judgments and Decisions 1997-VI*
Boyle v. the United Kingdom, 28 February 1994, Series A no. 282-B
Boyle and Rice v. the United Kingdom, 27 April 1988, Series A no. 131
Brândușe v. Romania, no. 6586/03, 7 April 2009
Brecknell v. the United Kingdom, no. 32457/04, 27 November 2007
Bremner v. Turkey, no. 37428/06, 13 October 2015
*Breyer v. Germany**, no. 50001/12, 30 January 2020
Brežec v. Croatia, no. 7177/10, 18 July 2013
Brito Ferrinho Bexiga Villa-Nova v. Portugal, no. 69436/10, 1 December 2015
Bronda v. Italy, 9 June 1998, *Reports of Judgments and Decisions 1998-IV*
Brüggemann and Scheuten v. Germany, no. 6959/75, Commission decision of 19 May 1976, DR 5
Buck v. Germany, no. 41604/98, 28 April 2005
Buckland v. the United Kingdom, no. 40060/08, 18 September 2012
Buckley v. the United Kingdom, 25 September 1996, *Reports of Judgments and Decisions 1996-IV*
Buglov v. Ukraine, no. 28825/02, 10 July 2014
Burghartz v. Switzerland, 22 February 1994, Series A no. 280-B
Burlya and Others v. Ukraine, no. 3289/10, 6 November 2018
Buscemi v. Italy, no. 29569/95, ECHR 1999-VI
Butt v. Norway, no. 47017/09, 4 December 2012
Buturugă v. Romania, no. 56867/15, 11 February 2020
Bykov v. Russia [GC], no. 4378/02, 10 March 2009

—C—

C. v. Belgium, 7 August 1996, *Reports of Judgments and Decisions 1996-III*
C.A.S. and C.S. v. Romania, no. 26692/05, 20 March 2012
C.C. v. Spain, no. 1425/06, 6 October 2009
Călin and Others v. Romania, nos. 25057/11 and 2 others, 19 July 2016
Calogero Diana v. Italy, 15 November 1996, *Reports of Judgments and Decisions 1996-V*
Camenzind v. Switzerland, 16 December 1997, *Reports of Judgments and Decisions 1997-VIII*
Camp and Bourimi v. the Netherlands, no. 28369/95, ECHR 2000-X
Campbell v. the United Kingdom, 25 March 1992, Series A no. 233
Canonne v. France (dec.), no. 22037/13, 2 June 2015
Çapın v. Turkey, no. 44690/09, 15 October 2019
Carlson v. Switzerland, no. 49492/06, 6 November 2008
Caruana v. Malta (dec.), no. 41079/16, 15 May 2018
Catt v. the United Kingdom, no. 43514/15, 24 January 2019
Centre for Democracy and the Rule of Law v. Ukraine, no. 10090/16, 26 March 2020
Cevat Özel v. Turkey, no. 19602/06, 7 June 2016
Chadimová v. the Czech Republic, no. 50073/99, 18 April 2006

Chaldayev v. Russia, no. 33172/16, 28 May 2019
Chapin and Charpentier v. France, no. 40183/07, 9 June 2016
Chapman v. the United Kingdom [GC], no. 27238/95, ECHR 2001-I
Chappell v. the United Kingdom, 30 March 1989, Series A no. 152-A
Chauvy and Others v. France, no. 64915/01, ECHR 2004-VI
Chaykovskiy v. Ukraine, no. 2295/06, 15 October 2009
Chbihi Loudoudi and Others v. Belgium, no. 52265/10, 16 December 2014
Chelu v. Romania, no. 40274/04, 12 January 2010
Cherkun v. Ukraine, (dec.), no. 59184/09, 12 March 2019
Chernenko and Others v. Russia (dec.), nos. 4246/14 and 5 other applicants, 5 February 2019
Chiragov and Others v. Armenia [GC], no. 13216/05, ECHR 2015
Chiş v. Romania (dec.), no. 55396/07, 9 September 2014
Chishti v. Portugal (dec.), no. 57248/00, 2 October 2003
Christie v. the United Kingdom, no. 21482/93, Commission decision of 27 June 1994, DR 78-B
Christine Goodwin v. the United Kingdom [GC], no. 28957/95, ECHR 2002-VI
Chukayev v. Russia, no. 36814/06, 5 November 2015
Čiapas v. Lithuania, no. 4902/02, 16 November 2006
Çiçek and Others v. Turkey (dec.), no. 44837/07, 4 February 2020
Cincimino v. Italy, no. 68884/13, 28 April 2016
Cînţa v. Romania, no. 3891/19, 18 February 2020
Ciszewski v. Poland (dec.), no. 38668/97, 13 July 2004
Ciubotaru v. Moldova, no. 27138/04, 27 April 2010
Ciupercescu v. Romania (no. 3), nos. 41995/14 and 50276/15, 7 January 2020
Coban v. Spain (dec.), no. 17060/02, 25 September 2006
Codarcea v. Romania, no. 31675/04, 2 June 2009
Codona v. the United Kingdom (dec.), no. 485/05, 7 February 2006
Concetta Schembri v. Malta (dec.), no. 66297/13, 19 September 2017
Connors v. the United Kingdom, no. 66746/01, 27 May 2004
Convertito and Others v. Romania, nos. 30547/14 and 4 others, 3 March 2020
Copland v. the United Kingdom, no. 62617/00, ECHR 2007-I
Cordella and Others v. Italy, nos. 54414/13 and 54264/15, 24 January 2019
Coşcodar v. Romania (dec.), no. 36020/06, 9 March 2010
Cossey v. the United Kingdom, 27 September 1990, Series A no. 184
Cotleţ v. Romania, no. 38565/97, 3 June 2003
Couderc and Hachette Filipacchi Associés v. France [GC], no. 40454/07, ECHR 2015 (extracts)
Ćosić v. Croatia, no. 28261/06, 15 January 2009
Costa and Pavan v. Italy, no. 54270/10, 28 August 2012
Costello-Roberts v. the United Kingdom, 25 March 1993, Series A no. 247-C
Coster v. the United Kingdom [GC], no. 24876/94, 18 January 2001
Courten v. the United Kingdom (dec.), no. 4479/06, 4 November 2008
Craxi v. Italy (no. 2), no. 25337/94, 17 July 2003
Crémieux v. France, 25 February 1993, Series A no. 256B
Cronin v. the United Kingdom (dec.), no. 15848/03, 6 June 2004
Csoma v. Romania, no. 8759/05, 15 January 2013
Cvijetić v. Croatia, no. 71549/01, 26 February 2004
Cyprus v. Turkey [GC], no. 25781/94, 10 May 2001

—D—

D. and Others v. Belgium (dec.), no. 29176/13, 8 July 2014
D v. France, no. 11288/18, 16 July 2020

D. L. v. Bulgaria, no. 7472/14, 19 May 2016
Dadouch v. Malta, no. 38816/07, 20 July 2010
Daniliuc v. Romania (dec.), no. 7262/06, 2 October 2012
Davison v. the United Kingdom (dec.), no. 52990/08, 2 March 2010
De Souza Ribeiro v. France [GC], no. 22689/07, ECHR 2012
Deés v. Hungary, no. 2345/06, 9 November 2010
DELTA PEKÁRNY a.s. v. the Czech Republic, no. 97/11, 2 October 2014
Demades v. Turkey, no. 16219/90, 31 July 2003
Demir v. Turkey, no. 58402/09, 10 January 2017
Demirtepe v. France, no. 34821/97, ECHR 1999IX (extracts)
Demopoulos and Others v. Turkey (dec.) [GC], nos. 46113/99 and 7 others, ECHR 2010
Denisov v. Ukraine [GC], no. 76639/11, 25 September 2018
Diamante and Pelliccioni v. San Marino, no. 32250/08, 27 September 2011
Di Giovine v. Italy, no. 39920/98, 26 July 2001
Di Sarno and Others v. Italy, no. 30765/08, 10 January 2012
Di Trizio v. Switzerland, no. 7186/09, 2 February 2016
Dickson v. the United Kingdom [GC], no. 44362/04, ECHR 2007-V
Dimcho Dimov v. Bulgaria, no. 57123/08, 16 December 2014
Doerga v. the Netherlands, no. 50210/99, 27 April 2004
Doğan and Others v. Turkey [GC], no. 62649/10, 26 April 2016
Domenichini v. Italy, 15 November 1996, *Reports of Judgments and Decisions 1996-V*
Đorđević v. Croatia, no. 41526/10, ECHR 2012
*Dragan Petrović v. Serbia**, no. 75229/10, 14 April 2020
Dragojević v. Croatia, no. 68955/11, 15 January 2015
Drakšas v. Lithuania, no. 36662/04, 31 July 2012
Draon v. France (just satisfaction – striking out) [GC], no. 1513/03, ECHR 2006I-X
Drakšas v. Lithuania, no. 36662/04, 31 July 2012
*Drašković v. Montenegro**, no. 40597/17, 9 June 2020
Dubetska and Others v. Ukraine, no. 30499/03, 10 February 2011
Dubská and Krejzová v. the Czech Republic [GC], nos. 28859/11 and 28473/12, 15 November 2016
Dudchenko v. Russia, no. 37717/05, 7 November 2017
Dudgeon v. the United Kingdom, 22 October 1981, Series A no. 45
Dumitru Popescu v. Romania (no. 2), no. 71525/01, 26 April 2007
Đurđević v. Croatia, no. 52442/09, ECHR 2011 (extracts)
Durisotto v. Italy (dec.), no. 62804/13, 6 May 2014
Dzemyuk v. Ukraine, no. 42488/02, 4 September 2014

—E—

E. B. v. France [GC], no. 43546/02, 22 January 2008
Ebcin v. Turkey, no. 19506/05, 1 February 2011
Egill Einarsson v. Iceland, no. 24703/15, 7 November 2017
Ekinci and Akalin v. Turkey, no. 77097/01, 30 January 2007
Elberte v. Latvia, no. 61243/08, ECHR 2015
El Boujaïdi v. France, 26 September 1997, *Reports of Judgments and Decisions 1997-VI*
El-Masri v. the former Yugoslav Republic of Macedonia [GC], no. 39630/09, ECHR 2012
Elli Poluhas Dödsbo v. Sweden, no. 61564/00, ECHR 2006I
Elsholz v. Germany [GC], no. 25735/94, ECHR 2000-VIII
Emonet and Others v. Switzerland, no. 39051/03, 13 December 2007
Enea v. Italy [GC], no. 74912/01, ECHR 2009
Erdem v. Germany, no. 38321/97, ECHR 2001VII (extracts)

Eremia v. the Republic of Moldova, no. 3564/11, 28 May 2013
Eriksson v. Sweden, 22 June 1989, Series A no. 156
Ernst and Others v. Belgium, no. 33400/96, 15 July 2003
Ernst August von Hannover v. Germany, no. 53649/09, 19 February 2015
Eryiğit v. Turkey, no. 18356/11, 10 April 2018
Estate of Kresten Filtenborg Mortensen v. Denmark (dec.), no. 1338/03, ECHR 2006-V
Evans v. the United Kingdom [GC], no. 6339/05, ECHR 2007-I
Evers v. Germany, no. 17895/14, 28 May 2020

—F—

Fadeyeva v. Russia, no. 55723/00, ECHR 2005-IV
Fägerskiöld v. Sweden (dec.), no. 37664/04, 26 February 2008
Fawsie v. Greece, no. 40080/07, 28 October 2010
Faulkner v. the United Kingdom (dec.), no. 37471/97, 18 September 2001
Fazil Ahmet Tamer v. Turkey, no. 6289/02, 5 December 2006
Feldman v. Ukraine (no. 2), no. 42921/09, 12 January 2012
Fernández Martínez v. Spain [GC], no. 56030/07, ECHR 2014 (extracts)
Firma EDV für Sie, Efs Elektronische Datenverarbeitung Dienstleistungs GmbH v. Germany (dec.), no. 32783/08, 2 September 2014
F. J. M. v. the United Kingdom (dec.), no. 76202/16, 29 November 2018
Flamenbaum and Others v. France, nos. 3675/04 and 23264/04, 13 December 2012
Folgerø and Others v. Norway [GC], no. 15472/02, ECHR 2007-III
Foulon and Bouvet v. France, nos. 9063/14 and 10410/14, 21 July 2016
Foxley v. the United Kingdom, no. 33274/96, 20 June 2000
Fraile Iturralde v. Spain (dec.), no. 66498/17, 7 May 2019
Frankowski v. Poland (dec.), no. 25002/09, 20 September 2011
Frérot v. France, no. 70204/01, 12 June 2007
Fretté v. France, no. 36515/97, ECHR 2002-I
Friend and Others v. the United Kingdom (dec.), nos. 16072/06 and 27809/08, 24 November 2009
Fröhlich v. Germany, no. 16112/15, 26 July 2018
Funke v. France, 25 February 1993, Series A no. 256A
Furlepa v. Poland (dec.), no. 62101/00, 18 March 2008
Fürst-Pfeifer v. Austria, nos. 33677/10 and 52340/10, 17 May 2016

—G—

G. B. v. Lithuania, no. 36137/13, 19 January 2016
G. N. v. Poland, no. 2171/14, 19 July 2016
G.S. v. Georgia, no. 2361/13, 21 July 2015
G.S.B. v. Switzerland, no. 28601/11, 22 December 2015
Gagiu v. Romania, no. 63258/00, 24 February 2009
Galev and Others v. Bulgaria (dec.), no. 18324/04, 29 September 2009
Galović v. Croatia (dec.), no. 54388/09, 5 March 2013
Gard and Others v. the United Kingdom (dec.), no. 39793/17, 27 June 2017
Gardel v. France, no. 16428/05, ECHR 2009
Garib v. the Netherlands [GC], no. 43494/09, ECHR 2017
Garnaga v. Ukraine, no. 20390/07, 16 May 2013
Gas and Dubois v. France (dec.), no. 25951/07, 31 August 2010
Gas and Dubois v. France, no. 25951/07, 15 March 2012
Gaskin v. the United Kingdom, 7 July 1989, Series A no. 160
Gaughran v. the United Kingdom, no. 45245/15, 13 February 2020

Genovese v. Malta, no. 53124/09, 11 October 2011
Georgel and Georgeta Stoicescu v. Romania, no. 9718/03, 26 July 2011
*Ghoumid and Others v. France**, nos. 52273/16 and 4 others, 25 June 2020
Giacomelli v. Italy, no. 59909/00, ECHR 2006-XII
Gillan and Quinton v. the United Kingdom, no. 4158/05, ECHR 2010 (extracts)
Gillberg v. Sweden [GC], no. 41723/06, 3 April 2012
Gillow v. the United Kingdom, 24 November 1986, Series A no. 109
Giorgi Nikolaishvili v. Georgia, no. 37048/04, 13 January 2009
Giorgioni v. Italy, no. 43299/12, 15 September 2016
Girard v. France, no. 22590/04, 30 June 2011
Gladysheva v. Russia, no. 7097/10, 6 December 2011
Glaisen v. Switzerland (dec.), n° 40477/13, 25 June 2019
Glass v. the United Kingdom, no. 61827/00, ECHR 2004-II
Gnahoré v. France, no. 40031/98, ECHR 2000-IX
Godelli v. Italy, no. 33783/09, 25 September 2012
Golder v. the United Kingdom, 21 February 1975, Series A no. 18
Golovan v. Ukraine, no. 41716/06, 5 July 2012
Gorlov and Others v. Russia, nos. 27057/06 and 2 others, 2 July 2019
Gough v. the United Kingdom, no. 49327/11, 28 October 2014
Gözüm v. Turkey, no. 4789/10, 20 January 2015
Grace v. the United Kingdom, no. 11523/85, Commission report of 15 December 1988
Grant v. the United Kingdom, no. 32570/03, ECHR 2006VII
Greenpeace e.V. and Others v. Germany (dec.), no. 18215/06, 12 May 2009
Greuter v. the Netherlands (dec.), no. 40045/98, 19 March 2002
Grimkovskaya v. Ukraine, no. 38182/03, 21 July 2011
Guerra and Others v. Italy, 19 February 1998, *Reports of Judgments and Decisions* 1998-I
Guillot v. France, 24 October 1996, *Reports of Judgments and Decisions* 1996-V
Guimon v. France, no. 48798/14, 11 April 2019
Gül v. Switzerland, 19 February 1996, *Reports of Judgments and Decisions* 1996-I
Gutsanovi v. Bulgaria, no. 34529/10, ECHR 2013 (extracts)
Güzel Erdagöz v. Turkey, no. 37483/02, 21 October 2008

—H—

H.E. v. Turkey, no. 30498/96, 22 December 2005
H.M. v. Turkey, no. 34494/97, 8 August 2006
Haas v. the Netherlands, no. 36983/97, ECHR 2004-I
Haas v. Switzerland, no. 31322/07, ECHR 2011
Haase v. Germany, no. 11057/02, ECHR 2004-III (extracts)
Haddad v. Spain, no. 16572/17, 18 June 2019
Hadri-Vionnet v. Switzerland, no. 55525/00, 14 February 2008
Hadzhieva v. Bulgaria, no. 45285/12, 1 February 2018
Hajduová v. Slovakia, no. 2660/03, 30 November 2010
Halabi v. France, no. 66554/14, 16 May 2019
Haldimann and Others v. Switzerland, no. 21830/09, ECHR 2015
Halford v. the United Kingdom, 25 June 1997, *Reports of Judgments and Decisions* 1997-III
Hämäläinen v. Finland [GC], no. 37359/09, ECHR 2014
Hambardzumyan v. Armenia, no. 43478/11, 5 December 2019
Hamesevic v. Denmark (dec.), no. 25748/15, 16 May 2017
Hanzelkovi v. the Czech Republic, no. 43643/10, 11 December 2014
Haralambie v. Romania, no. 21737/03, 27 October 2009

Hardy and Maile v. the United Kingdom, no. 31965/07, 14 February 2012
Harroudj v. France, no. 43631/09, 4 October 2012
Hartung v. France (dec.), no. 10231/07, 3 November 2009
Hatton and Others v. the United Kingdom [GC], no. 36022/97, ECHR 2003-VIII
Havelka and Others v. the Czech Republic, no. 23499/06, 21 June 2007
Heino v. Finland, no. 56720/09, 15 February 2011
Helander v. Finland (dec.), no. 10410/10, 10 September 2013
Henry Kismoun v. France, no. 32265/10, 5 December 2013
Herczegfalvy v. Austria, 24 September 1992, Series A no. 244
Hirtu and Others v. France, no. 24720/13, 14 May 2020
Hode and Abdi v. the United Kingdom, no. 22341/09, 6 November 2012
Hofmann v. Germany (dec.), no. 1289/09, 23 February 2010
Hoffmann v. Austria, 23 June 1993, Series A no. 255-C *Høiness v. Norway*, no. 43624/14, 19 March 2019
Hokkanen v. Finland, 23 September 1994, Series A no. 299-A
Hoti v. Croatia, no. 63311/14, 26 April 2018
Howard v. the United Kingdom, no. 10825/84, Commission decision of 18 October 1985, DR 52
Hristozov and Others v. Bulgaria, nos. 47039/11 and 358/12, ECHR 2012 (extracts)
Hromadka and Hromadkova v. Russia, no. 22909/10, 11 December 2014
Hudorovič and Others v. Slovenia, nos. 24816/14 and 25140/14, 10 March 2020
Huvig v. France, 24 April 1990, Series A no. 176-B

—|—

I. v. the United Kingdom [GC], no. 25680/94, 11 July 2002
I.G. and Others v. Slovakia, no. 15966/04, 13 November 2012
I.M. v. Switzerland, no. 23887/16, 9 April 2019
I.S. v. Germany, no. 31021/08, 5 June 2014
Iambor v. Romania (no. 1), no. 64536/01, 24 June 2008
İbrahim Keskin v. Turkey, no. 10491/12, 27 March 2018
Idalov v. Russia [GC], no. 5826/03, 22 May 2012
Iglesias Gil and A.U.I. v. Spain, no. 56673/00, ECHR 2003-V
Ignaccolo-Zenide v. Romania, no. 31679/96, ECHR 2000-I
Igors Dmitrijevs v. Latvia, no. 61638/00, 30 November 2006
Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia [GC], no. 48787/99, ECHR 2004-VII
Iliya Stefanov v. Bulgarie, no. 65755/01, 22 May 2008
*Ilya Lyapin v. Russia**, no. 70879/11, 30 June 2020
Iordachi and Others v. the Republic of Moldova, no. 25198/02, 10 February 2009
Ireland v. the United Kingdom, 18 January 1978, Series A no. 25
İrfan Güzel v. Turkey, no. 35285/08, 7 February 2017
Irina Smirnova v. Ukraine, no. 1870/05, 13 October 2016
Işıldak v. Turkey, no. 12863/02, 30 September 2008
Ivan Atanasov v. Bulgaria, no. 12853/03, 2 December 2010
Ivanova and Cherkeзов v. Bulgaria, no. 46577/15, 21 April 2016
Ivanovski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia, no. 29908/11, 21 January 2016

—J—

J.S. v. the United Kingdom (dec.), no. 445/10, 3 March 2015
Jacquier v. France (dec.), no. 45827, 1 September 2009
Jäggi v. Switzerland, no. 58757/00, ECHR 2006-X

Jane Smith v. the United Kingdom [GC], no. 25154/94, 18 January 2001
Jankauskas v. Lithuania, no. 59304/00, 24 February 2005
Jankauskas v. Lithuania (no. 2), no. 50446/09, 27 June 2017
Jansen v. Norway, no. 2822/16, 6 September 2018
J.B. and Others v. Hungary (dec.), no. 45434/12, 27 November 2018
Jeronovičs v. Latvia [GC], no. 44898/10, ECHR 2016
Jeunesse v. the Netherlands [GC], no. 12738/10, 3 October 2014
Jishkariani v. Georgia, no. 18925/09, 20 September 2018
Jöcks v. Germany (dec.), no. 23560/02, 23 March 2006
Joanna Szulc v. Poland, no. 43932/08, 13 November 2012
Johansen v. Norway, 7 August 1996, *Reports of Judgments and Decisions* 1996-III
Johansson v. Finland, no. 10163/02, 6 September 2007
Johnston and Others v. Ireland, 18 December 1986, Series A no. 112
Jolie and Others v. Belgium, no. 11418/85, Commission decision of 14 May 1986, DR 47
Jovanovic v. Sweden, no. 10592/12, 22 October 2015
Jucius and Juciuvienė v. Lithuania, no. 14414/03, 25 November 2008
Jugheli and Others v. Georgia, no. 38342/05, 13 July 2017
Jurica v. Croatia, no. 30376/13, 2 May 2017

—K—

K2 v. the United Kingdom (dec.), no. 42387/13, 7 February 2017
K.A. v. Finland, no. 27751/95, 14 January 2003
K.H. and Others v. Slovakia, no. 32881/04, ECHR 2009 (extracts)
K.J. v. Poland, no. 30813/14, 1 March 2016
K. and T. v. Finland [GC], no. 25702/94, ECHR 2001-VII
K.S. and M.S. v. Germany, no. 33696/11, 6 October 2016
K.U. v. Finland, no. 2872/02, ECHR 2008
Kaboğlu and Oran v. Turkey, nos. 1759/08 and 2 others, 30 October 2018
Kacper Nowakowski v. Poland, no. 32407/13, 10 January 2017
Kahn v. Germany, no. 16313/10, 17 March 2016
Kalucza v. Hungary, no. 57693/10, 24 April 2012
Kaftailova v. Latvia (striking out) [GC], no. 59643/00, 7 December 2007
Karabeyoğlu v. Turkey, no. 30083/10, 7 June 2016
Karashev v. Finland (dec.), no. 31414/96, ECHR 1999-II
Karner v. Austria, no. 40016/98, ECHR 2003-I-X
Karrer v. Romania, no. 16965/10, 21 February 2012
Kay and Others v. the United Kingdom, no. 37341/06, 21 September 2010
Kearns v. France, no. 35991/04, 10 January 2008
Keegan v. Ireland, 26 May 1994, Series A no. 290
Keegan v. the United Kingdom, no. 28867/03, ECHR 2006-X
Kennedy v. the United Kingdom, no. 26839/05, 18 May 2010
Kent Pharmaceuticals Limited and Others v. the United Kingdom (dec.), no. 9355/03, 11 October 2005
Kepeneklioğlu v. Turkey, no. 73520/01, 23 January 2007
Keslassy v. France (dec.), no. 51578/99, ECHR 2002-I
Khadija Ismayilova v. Azerbaijan, nos. 65286/13 and 57270/14, 10 January 2019
Khamidov v. Russia, no. 72118/01, 15 November 2007
Khan v. the United Kingdom, no. 35394/97, ECHR 2000-V
Kharlamov v. Russia, no. 27447/07, 8 October 2015
Khmel v. Russia, no. 20383/04, 12 December 2013
Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia, nos. 11082/06 and 13772/05, 25 July 2013

Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia (no. 2), nos. 42757/07 and 51111/07, 14 January 2020
Kholodov v. Ukraine (dec.), no.64953/14, 23 August 2016
Khoroshenko v. Russia [GC], no. 41418/04, ECHR 2015
Khuzhin and Others v. Russia, no. 13470/02, 23 October 2008
Kilyen v. Romania, no. 44817/04, 25 February 2014
Király and Dömötör v. Hungary, no. 10851/13, 17 January 2017
Kirdök and Others v. Turkey, no. 14704/12, 3 December 2019
Klass and Others v. Germany, 6 September 1978, Series A no. 28
Klyakhin v. Russia, no. 46082/99, 30 November 2004
Knecht v. Romania, no. 10048/10, 2 October 2012
Koceniak v. Poland (dec.), no. 1733/06, 17 June 2014
Koch v. Germany, no. 497/09, 19 July 2012
Kolesnichenko v. Russia, no. 19856/04, 9 April 2009
Kolonja v. Greece, no. 49441/12, 19 May 2016
Kolyadenko and Others v. Russia, nos. 17423/05 and 5 others 28 February 2012
Konovalova v. Russia, no. 37873/04, 9 October 2014
Konstantin Markin v. Russia [GC], no. 30078/06, ECHR 2012 (extracts)
Kopf and Liberda v. Austria, no. 1598/06, 17 January 2012
Kopp v. Switzerland, 25 March 1998, *Reports of Judgments and Decisions* 1998-II
Korelc v. Slovenia, no. 28456/03, 12 May 2009
Kornakovs v. Latvia, no. 61005/00, 15 June 2006
Kotiy v. Ukraine, no. 28718/09, 5 March 2015
Kozak v. Poland, no. 13102/02, 2 March 2010
Kroon and Others v. the Netherlands, 27 October 1994, Series A no. 297-C
Kruglov and Others v. Russia, nos. 11264/04 and 15 others, 4 February 2020
Kruslin v. France, 24 April 1990, Series A no. 176-A
Kruškić v. Croatia (dec.), no. 10140/13, 25 November 2014
Krušković v. Croatia, no. 46185/08, 21 June 2011
Kryvitska and Kryvitskyy v. Ukraine, no. 30856/03, 2 December 2010
Kryževičius v. Lithuania, no. 67816/14, 11 December 2018
Kuppinger v. Germany, no. 62198/11, 15 January 2015
Kučera v. Slovakia, no. 48666/99, 17 July 2007
Kurić and Others v. Slovenia [GC], no. 26828/06, ECHR 2012 (extracts)
Kurkowski v. Poland, no. 36228/06, 9 April 2013
Kurochkin v. Ukraine, no. 42276/08, 20 May 2010
Kutzner v. Germany, no. 46544/99, ECHR 2002-I
Kvasnica v. Slovakia, no. 72094/01, 9 June 2009
Kwakyé-Nti and Dufie v. the Netherlands (dec.), no. 31519/96, 7 November 2000
Kwiek v. Poland, no. 51895/99, 30 May 2006
Kyrtatos v. Greece, no. 41666/98, ECHR 2003VI (extracts)

—L—

L. v. Finland, no. 25651/94, 27 April 2000
L. v. Lithuania, no. 27527/03, ECHR 2007I-V
L. v. the Netherlands, no. 45582/99, ECHR 2004I-V
L.M. v. Italy, no. 60033/00, 8 February 2005
Labassee v. France, no. 65941/11, 26 June 2014
Labita v. Italy [GC], no. 26772/95, ECHR 2000I-V
La Parola and Others v. Italy (dec.), no. 39712/98, 30 November 2000
Lambert v. France, 24 August 1998, *Reports of Judgments and Decisions* 1998-V

Larkos v. Cyprus [GC], no. 29515/95, ECHR 1999-I
Laurent v. France, no. 28798/13, 24 May 2018
Laskey, Jaggard and Brown v. the United Kingdom, 19 February 1997, *Reports of Judgments and Decisions* 1997-I
Lavents v. Latvia, no. 58442/00, 28 November 2002
Lazoriva v. Ukraine, no. 6878/14, 17 April 2018
Leander v. Sweden, 26 March 1987, Series A no. 116
Lebois v. Bulgaria, no. 67482/14, 19 October 2017
Lee v. the United Kingdom [GC], no. 25289/94, 18 January 2001
Leotsakos v. Greece, no. 30958/13, 4 October 2018
Levakovic v. Denmark, no. 7841/14, 23 October 2018
Leveau and Fillon v. France, nos. 63512/00 and 63513/00, ECHR 2005-X
Lewit v. Austria, no. 4782/18, 10 October 2019
Libert v. France, no. 588/13, 22 February 2018
Liberty and Others v. the United Kingdom, no. 58243/00, 1 July 2008
Lind v. Russia, no. 25664/05, 6 December 2007
Lipkowsky and Mc Cormack v. Germany (dec.), no. 26755/10, 18 January 2011
Liblik and others v. Estonia, nos. 173/15 and 5 others, 28 May 2019
Loizidou v. Turkey (merits), 18 December 1996, *Reports of Judgments and Decisions* 1996-VI
Losonci Rose and Rose v. Switzerland, no. 664/06, 9 November 2010
Lopes de Sousa Fernandes v. Portugal, no. 56080/13, 19 December 2017
López Guió v. Slovakia, no. 10280/12, 3 June 2014
López Ostra v. Spain, 9 December 1994, Series A no. 303-C
López Ribalda and Others v. Spain [GC], nos. 1874/13 and 8567/13, 17 October 2019
Lozovyye v. Russia, no. 4587/09, 24 April 2018
Lüdi v. Switzerland, 15 June 1992, Series A no. 238
Luordo v. Italy, no. 32190/96, ECHR 2003-IX
Lustig-Prean and Beckett v. the United Kingdom, nos. 31417/96 and 32377/96, 27 September 1999

—M—

M.A.K. and R.K. v. the United Kingdom, no. 45901/05, 23 March 2010
M. v. Switzerland, no. 41199/06, 26 April 2011
M. and Others v. Bulgaria, no. 41416/08, 26 July 2011
M.B. v. France, no. 22115/06, 17 December 2009
M.C. v. Bulgaria, no. 39272/98, ECHR 2003-XII
M.D. and Others v. Malta, no. 64791/10, 17 July 2012
M.G. v. the United Kingdom, no. 39393/98, 24 September 2002
M.K. v. France, no. 19522/09, 18 April 2013
M. and M. v. Croatia, no. 10161/13, ECHR 2015 (extracts)
M.L. and W.W. v. Germany, nos. 60798/10 and 65599/10, 28 June 2018
M.M. v. the Netherlands, no. 39339/98, 8 April 2003
M.M. v. the United Kingdom, no. 24029/07, 13 November 2012
M.N. and Others v. San Marino, no. 28005/12, 7 July 2015
M.W. v. the United Kingdom (dec.), no. 11313/02, 23 June 2009
M.G.C. v. Romania, no. 61495/11, 15 March 2016
M.S. v. Sweden, 27 August 1997, § 35, *Reports* 1997-IV
Macalin Moxamed Sed Dahir v. Switzerland (dec.), no. 12209/10, 15 September 2015
Macready v. the Czech Republic, nos. 4824/06 and 15512/08, 22 April 2010
Maire v. Portugal, no. 48206/99, ECHR 2003-VII
Maksym v. Poland, no. 14450/02, 19 December 2006
Malec v. Poland, no. 28623/12, 28 June 2016

Malone v. the United Kingdom, 2 August 1984, Series A no. 82
Mamchur v. Ukraine, no. 10383/09, 16 July 2015
Man and Others v. Romania (dec.), no. 39273/07
Mandet v. France, no. 30955/12, 14 January 2016
Manuello and Nevi v. Italy, no. 107/10, 20 January 2015
Marchiani v. France (dec.), no. 30392/03, 27 May 2008
Marckx v. Belgium, 13 June 1979, Series A no. 31
Margareta and Roger Andersson v. Sweden, no. 12963/87, 25 February 1992
Margulev v. Russia, no. 15449/09, 8 October 2019
Marinis v. Greece, no. 3004/10, 9 October 2014
Martínez Martínez v. Spain, no. 21532/08, 18 October 2011
Martínez Martínez and Pino Manzano v. Spain, no. 61654/08, 3 July 2012
Maslák and Michálková v. the Czech Republic, no. 52028/13, 14 January 2016
Maslov v. Austria [GC], no. 1638/03, ECHR 2008
Matheron v. France, no. 57752/00, 29 March 2005
Maumousseau and Washington v. France, no. 39388/05, 6 December 2007
Maurice v. France [GC], no. 11810/03, ECHR 2005-IX
Mazurek v. France, no. 34406/97, ECHR 2000-II
McCallum v. the United Kingdom, 30 August 1990, Series A no. 183
McCann v. the United Kingdom, no. 19009/04, ECHR 2008
McDonald v. the United Kingdom, no. 4241/12, 20 May 2014
McGinley and Egan v. the United Kingdom, 9 June 1998, *Reports of Judgments and Decisions* 1998-III
McKay-Kopecka v. Poland (dec.), no. 45320/99, 19 September 2006
McLeod v. the United Kingdom, 23 September 1998, *Reports of Judgments and Decisions* 1998-VII
McMichael v. the United Kingdom, 24 February 1995, Series A no. 307B
Medžlis Islamske Zajednice Brčko and Others v. Bosnia and Herzegovina [GC], no 17224/11, ECHR 2017
Mehmet Ali Ayhan and Others v. Turkey, nos. 4536/06 and 53282/07, 4 June 2019
Mehmet Nuri Özen and Others v. Turkey, nos. 15672/08 and 10 others, 11 January 2011
Mehmet Salih and Abdülsamet Çakmak v. Turkey, no. 45630/99, 29 April 2004
Mehmet Ulusoy and Others v. Turkey, no. 54969/09, 25 June 2019
Meimanis v. Latvia, no. 70597/11, 21 July 2015
Mengesha Kimfe v. Switzerland, no. 24404/05, 29 July 2010
Mennesson v. France, no. 65192/11, ECHR 2014 (extracts)
Menteş and Others v. Turkey, 28 November 1997, *Reports of Judgments and Decisions* 1997-VIII
Mentzen v. Latvia (dec.), no. 71074/01, ECHR 2004-XII
Messina v. Italy, 26 February 1993, Series A no. 257-H
Messina v. Italy (no. 2), no. 25498/94, ECHR 2000-X
M.P. and Others v. Bulgaria, no. 22457/08, 15 November 2011
MGN Limited v. the United Kingdom, no. 39401/04, 18 January 2011
Miailhe v. France (no. 1), 25 February 1993, Series A no. 256-C
Michael Edward Cooke v. Austria, no. 25878/94, 8 February 2000
Michaud v. France, no. 12323/11, ECHR 2012
Mifsud v. Malta, no. 62257/15, 29 January 2019
Mikolajová v. Slovakia, no. 4479/03, 18 January 2011
Mikulić v. Croatia, no. 53176/99, ECHR 2002I
Mileva and Others v. Bulgaria, nos. 43449/02 and 21475/04, 25 November 2010
*Miljević v. Croatia**, no. 68317/13, 25 June 2020
Milka v. Poland, no. 14322/12, 15 September 2015
Mitchell v. the United Kingdom (dec.), no. 40447/98, 24 November 1998

Mityanin and Leonov v. Russia, nos. 11436/06 and 22912/06, 7 May 2019
Mitovi v. the former Yugoslav Republic of Macedonia, no. 53565/13, 16 April 2015
Mockutė v. Lithuania, no. 66490/09, 27 February 2018
Modestou v. Greece, no. 51693/13, 16 March 2017
Moisejevs v. Latvia, no. 64846/01, 15 June 2006
Mokrani v. France, no. 52206/99, 15 July 2003
Moldovan and Others v. Romania (no. 2), nos. 41138/98 and 64320/01, ECHR 2005VII (extracts)
Móika v. Poland (dec.), no. 56550/00, 11 April 2006
Monory v. Romania and Hungary, no. 71099/01, 5 April 2005
Moreno Gómez v. Spain, no. 4143/02, ECHR 2004X
Moretti and Benedetti v. Italy, no. 16318/07, 27 April 2010
Mosley v. the United Kingdom, no. 48009/08, 10 May 2011
Moustaquim v. Belgium, 18 February 1991, Series A no. 193
Mozer v. the Republic of Moldova and Russia [GC], no. 11138/10, ECHR 2016
Mubilanzila Mayeka and Kaniki Mitunga v. Belgium, no. 13178/03, ECHR 2006XI
Murray v. the United Kingdom, 28 October 1994, Series A no. 300A
Mustafa and Armağan Akın v. Turkey, no. 4694/03, 6 April 2010
Mutlu v. Turkey, no. 8006/02, 10 October 2006

—N—

Nada v. Switzerland [GC], no. 10593/08, ECHR 2012
Narinen v. Finland, no. 45027/98, 1 June 2004
Nasirov and Others v. Azerbaijan, no. 58717/10, 20 February 2020
Nasr and Ghali v. Italy, no. 44883/09, 23 February 2016
National Federation of Sportspersons' Associations and Unions (FNASS) and Others v. France, nos. 48151/11 and 77769/13, 18 January 2018
Naydyon v. Ukraine, no. 16474/03, 14 October 2010
Nazarenko v. Russia, no. 39438/13, ECHR 2015 (extracts)
Ndidi v. the United Kingdom, no. 41215/14, 14 September 2017
Negrepontis-Giannisis v. Greece, no. 56759/08, 3 May 2011
Neulinger and Shuruk v. Switzerland [GC], no. 41615/07, ECHR 2010
Nicklinson and Lamb v. the United Kingdom (dec.), nos. 2478/15 and 1787/15, 23 June 2015
Nicolae Virgiliu Tănase v. Romania [GC], no. 41720/13, 25 June 2019
Niedbała v. Poland, no. 27915/95, 4 July 2000
Niemietz v. Germany, 16 December 1992, Series A no. 251B
Nikolyan v. Armenia, no. 74438/14, 3 October 2019
Nikowitz and Verlagsgruppe News GmbH v. Austria, no. 5266/03, 22 February 2007
Nitecki v. Poland (dec.), no. 65653/01, 21 March 2002
Noack and Others v. Germany (dec.), no. 46346/99, ECHR 2000VI
Noveski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia (dec.), nos. 25163/08 and 2 others, 13 September 2016
Novoseletskiy v. Ukraine, no. 47148/99, ECHR 2005-II (extracts)
Nusret Kaya and Others v. Turkey, nos. 43750/06 and 4 others, 22 April 2014
Nuutinen v. Finland, no. 32842/96, ECHR 2000-VIII
Nylund v. Finland (dec.), no. 27110/95, ECHR 1999-VI

—O—

O. v. the United Kingdom, 8 July 1987, Series A no. 120
Öcalan v. Turkey (no. 2), nos. 24069/03 and 3 others, 18 March 2014

Odièvre v. France [GC], no. 42326/98, ECHR 2003-III
Oleksandr Volkov v. Ukraine, no. 21722/11, ECHR 2013
Oleynik v. Russia, no. 23559/07, 21 June 2016
Oliari and Others v. Italy, nos. 18766/11 and 36030/11, 21 July 2015
Olsson v. Sweden (no. 1), 24 March 1988, Series A no. 130
Olsson v. Sweden (no. 2), 27 November 1992, Series A no. 250
Oluić v. Croatia, no. 61260/08, 20 May 2010
*Omorefe v. Spain**, no. 69339/16, 23 June 2020
Öneryıldız v. Turkey [GC], no. 48939/99, 30 November 2004
Onur v. the United Kingdom, no. 27319/07, 17 February 2009
O'Rourke v. the United Kingdom (dec.), no. 39022/97, 26 June 2001
Orlandi and Others v. Italy, nos. 26431/12 and 3 others, 14 December 2017
Orlić v. Croatia, no. 48833/07, 21 June 2011
Osman v. Denmark, no. 38058/09, 14 June 2011
Osman v. the United Kingdom, 28 October 1998, *Reports of Judgments and Decisions* 1998-VIII
Ospina Vargas v. Italy, no. 40750/98, 14 October 2004
Ozdil and Others v. the Republic of Moldova, no. 42305/18, 11 June 2019
Özpinar v. Turkey, no. 20999/04, 19 October 2010

—P—

P.B. and J.S. v. Austria, no. 18984/02, 22 July 2010
P.G. and J.H. v. the United Kingdom, no. 44787/98, ECHR 2001-IX
*P.N. v. Germany**, no. 74440/17, 11 June 2020
P.T. v. the Republic of Moldova, no. 1122/12, 26 May 2020
P. and S. v. Poland, no. 57375/08, 30 October 2012
Pannullo and Forte v. France, no. 37794/97, ECHR 2001-X
Panteleyenکو v. Ukraine, no. 11901/02, 29 June 2006
Pajić v. Croatia, no. 68453/13, 23 February 2016
Palfreeman v. Bulgaria (dec.), no. 59779/14, 16 May 2017
Palomo Sánchez and Others v. Spain [GC], nos. 28955/06 and 3 others, ECHR 2011
Paposhvili v. Belgium [GC], no. 41738/10, ECHR 2016
Paradiso and Campanelli v. Italy [GC], no. 25358/12, 24 January 2017
Parrillo v. Italy [GC], no. 46470/11, ECHR 2015
Paulić v. Croatia, no. 3572/06, 22 October 2009
Paulík v. Slovakia, no. 10699/05, ECHR 2006
Peck v. the United Kingdom, no. 44647/98, ECHR 2003-I
Peers v. Greece, no. 28524/95, ECHR 2001-III
Penchevi v. Bulgaria, no. 77818/12, 10 February 2015
Pentiacova and Others v. Moldova (dec.), no. 14462/03, ECHR 2005I
Perkins and R. v. the United Kingdom, nos. 43208/98 and 44875/98, 22 October 2002
Peruzzo and Martens v. Germany (dec.), nos. 7841/08 and 57900/12, 4 June 2013
Peters v. the Netherlands, no. 21132/93, Commission decision of 6 April 1994
Petithory Lanzmann v. France (dec.), no. 23038/19, 12 November 2019
Petri Sallinen and Others v. Finland, no. 50882/99, 27 September 2005
Petrina v. Romania, no. 78060/01, 14 October 2008
Petrov v. Bulgaria, no. 15197/02, 22 May 2008
Petrov and X v. Russia, no. 23608/16, 23 October 2018
Petrova v. Latvia, no. 4605/05, 24 June 2014
Petrovic v. Austria, 27 March 1998, *Reports of Judgments and Decisions* 1998-II
Pfeifer v. Austria, no. 12556/03, 15 November 2007

Phinikaridou v. Cyprus, no. 23890/02, 20 December 2007
Pibernik v. Croatia, no. 75139/01, 4 March 2004
Piechowicz v. Poland, no. 20071/07, 17 April 2012
Pihl v. Sweden (dec.), no. 74742/14, 7 February 2017
Pini and Others v. Romania, nos. 78028/01 and 78030/01, ECHR 2004-V (extracts)
Pla and Puncernau v. Andorra, no. 69498/01, ECHR 2004-VIII
Platini v. Switzerland (dec.), no. 526/18, 11 February 2020
Pluski v. Poland, no. 26761/95, 12 November 2002
Polanco Torres and Movilla Polanco v. Spain, no. 34147/06, 21 September 2010
Poleshchuk v. Russia, no. 60776/00, 7 October 2004
Poltoratskiy v. Ukraine, no. 38812/97, 29 April 2003
Polyakh and Others v. Ukraine, nos. 58812/15 and 4 others, 17 October 2019
Polyakova and Others v. Russia, nos. 35090/09 and 3 others, 7 March 2017
Popa v. Romania (dec.), no. 4233/09, 18 June 2013
Popov v. France, nos. 39472/07 and 39474/07, 19 January 2012
Popovi v. Bulgaria, no. 39651/11, 9 June 2016
*Pormes v. the Netherlands**, no. 25402/14, 28 July 2020
Posevini v. Bulgaria, no. 63638/14, 19 January 2017
Powell and Rayner v. the United Kingdom, 21 February 1990, Series A no. 172
Prado Bugallo v. Spain, no. 58496/00, 18 February 2003
Pretty v. the United Kingdom, no. 2346/02, ECHR 2002-III *Prokopovich v. Russia*, no. 58255/00, ECHR 2004XI (extracts)
Putistin v. Ukraine, no. 16882/03, 21 November 2013
Puzinas v. Lithuania (no. 2), no. 63767/00, 9 January 2007

—R—

R.B. Hungary, no. 64602/12, 12 April 2016
R.C. and V.C. v. France, no. 76491/14, 12 July 2016
R.E. v. the United Kingdom, no. 62498/11, 27 October 2015
R.K. and A.K. v. the United Kingdom, no. 38000/05, 30 September 2008
R.K. and Others v. France, no. 68264/14, 12 July 2016
R.L. and Others v. Denmark, no. 52629/11, 7 March 2017
R.M.S. v. Spain, no. 28775/12, 18 June 2013
R.R. v. Poland, no. 27617/04, ECHR 2011 (extracts)
R.S. v. Poland, no. 63777/09, 21 July 2015
Raban v. Romania, no. 25437/08, 26 October 2010
Rachwalski and Ferenc v. Poland, no. 47709/99, 28 July 2009
Radomilja and Others v. Croatia, nos. 37685/10 and 22768/12, 20 March 2018
Ramadan v. Malta, no. 76136/12, ECHR 2016 (extracts)
Raninen v. Finland, 16 December 1997, *Reports of Judgments and Decisions* 1997-VIII
Rasmussen v. Denmark, 28 November 1984, Series A no. 87
Ratushna v. Ukraine, no. 17318/06, 2 December 2010
Raw and Others v. France, no. 10131/11, 7 March 2013
Rees v. the United Kingdom, 17 October 1986, Series A no. 106
Reklos and Davourlis v. Greece, no. 1234/05, 15 January 2009
Resin v. Russia, no. 9348/14, 18 December 2018
Ribić v. Croatia, no. 27148/12, 2 April 2015
Rinau v. Lithuania, no. 10926/09, 14 January 2020
Robathin v. Austria, no. 30457/06, 3 July 2012
Roche v. the United Kingdom [GC], no. 32555/96, ECHR 2005-X

Rodina v. Latvia, nos. 48534/10 and 19532/15, 14 May 2020
Rodrigues da Silva and Hoogkamer v. the Netherlands, no. 50435/99, ECHR 2006-I
Rodzevillo v. Ukraine, no. 38771/05, 14 January 2016
Roemen and Schmit v. Luxembourg, no. 51772/99, 25 September 2003
Roman Zakharov v. Russia [GC], no. 47143/06, ECHR 2015
Rotaru v. Romania [GC], no. 28341/95, ECHR 2000-V
Rouiller v. Switzerland, no. 3592/08, 22 July 2014
Rousk v. Sweden, no. 27183/04, 25 July 2013

—S—

S. v. Switzerland, 28 November 1991, Series A no. 220
S.A.S. v. France [GC], no. 43835/11, ECHR 2014 (extracts)
Šantare and Labazņikovs v. Latvia, no. 34148/07, 31 March 2016
S. and Marper v. the United Kingdom [GC], nos. 30562/04 and 30566/04, ECHR 2008
S.H. and Others v. Austria [GC], no. 57813/00, ECHR 2011
S.H. v. Italy, no. 52557/14, 13 October 2015
Sabanchiyeva and Others v. Russia, no. 38450/05, 6 June 2013
Sagan v. Ukraine, no. 60010/08, 23 October 2018
Sahin v. Germany [GC], no. 30943/96, ECHR 2003-VIII
Şahin Kuş v. Turkey, no. 33160/04, 7 June 2016
Saint-Paul Luxembourg S.A. v. Luxembourg, no. 26419/10, 18 April 2013
Salman v. Turkey [GC], no. 21986/93, ECHR 2000-VII
Salontaji-Drobnjak v. Serbia, no. 36500/05, 13 October 2009
Salvetti v. Italy (dec.), no. 42197/98, 9 July 2002
Sandra Janković v. Croatia, no. 38478/05, 5 March 2009
Santos Nunes v. Portugal, no. 61173/08, 22 May 2012
Sargsyan v. Azerbaijan [GC], no. 40167/06, ECHR 2015
Sarumi v. the United Kingdom (dec.), no. 43279/98, 26 January 1999
Satakunnan Markkinapörssi Oy and Satamedia Oy v. Finland [GC], no. 931/13, ECHR 2017 (extracts)
Saviny v. Ukraine, no. 39948/06, 18 December 2008
Sayoud v. France, no. 70456/01, 26 July 2007
Schalk and Kopf v. Austria, no. 30141/04, ECHR 2010
Schemkamper v. France, no. 75833/01, 18 October 2005
Schönenberger and Durmaz v. Switzerland, 20 June 1988, Series A no. 137
Sciacca v. Italy, no. 50774/99, ECHR 2005-I
Schlumpf v. Switzerland, no. 29002/06, 8 January 2009
Scozzari and Giunta v. Italy [GC], nos. 39221/98 and 41963/98, ECHR 2000-VIII
Segerstedt-Wiberg and Others v. Sweden, no. 62332/00, ECHR 2006VII
Selçuk and Asker v. Turkey, 24 April 1998, *Reports of Judgments and Decisions* 1998-II
Sen v. the Netherlands, no. 31465/96, 21 December 2001
Sentges v. the Netherlands (dec.), no. 27677/02, 8 July 2003
Serçe v. Romania, no. 35049/08, 30 June 2015.
Şerife Yiğit v. Turkey [GC], no. 3976/05, 2 November 2010
Sérvulo & Associados Sociedade de Advogados, RL and Others v. Portugal, no. 27013/10, 3 September 2015
Sevastyanov v. Russia, no. 37024/02, 22 April 2010
Shavdarov v. Bulgaria, no. 3465/03, 21 December 2010
Shchebetov v. Russia, no. 21731/02, 10 April 2012
Sheffield and Horsham v. the United Kingdom, 30 July 1998, *Reports of Judgments and Decisions* 1998-V
Shelley v. the United Kingdom (dec.), no. 23800/06, 4 January 2008

Shebashov v. Latvia (dec.), no. 50065/99, 9 November 2000
Sher and Others v. the United Kingdom, no. 5201/11, 20 October 2015
Shimovolovs v. Russia, no. 30194/09, 21 June 2011
Shofman v. Russia, no. 74826/01, 24 November 2005
Shopov v. Bulgaria, no. 11373/04, 2 September 2010
Shtukaturov v. Russia, no. 44009/05, ECHR 2008
Sidabras and Džiautas v. Lithuania, nos. 55480/00 and 59330/00, ECHR 2004-VIII
Silver and Others v. the United Kingdom, 25 March 1983, Series A no. 61
Siskina and Siskins v. Latvia (dec.), no. 59727/00, 8 November 2001
Slivenko v. Latvia [GC], no. 48321/99, ECHR 2003X
Slivenko and Others v. Latvia (dec.) [GC], no. 48321/99, ECHR 2002II (extracts)
Smirnov v. Russia, no. 71362/01, 7 June 2007
Smirnova v. Russia, nos. 46133/99 and 48183/99, ECHR 2003IX (extracts)
Smith and Grady v. the United Kingdom, nos. 33985/96 and 33986/96, ECHR 1999-VI
Soares de Melo v. Portugal, no. 72850/14, 16 February 2016
Société Canal Plus and Others v. France, no. 29408/08, 21 December 2010
Société Colas Est and Others v. France, no. 37971/97, 16 April 2002.
Sodan v. Turkey, no. 18650/05, 2 February 2016
Söderman v. Sweden [GC], no. 5786/08, ECHR 2013
Solcan v. Romania, no. 32074/14, 8 October 2019
Solomon v. the Netherlands (dec.), no. 44328/98, 5 September 2000
Solska and Rybicka v. Poland, nos. 30491/17 and 31083/17, 20 September 2018
Sommerfeld v. Germany [GC], no. 31871/96, ECHR 2003-VIII (extracts)
Sõro v. Estonia, no. 22588/08, 3 September 2015
Sousa Goucha v. Portugal, no. 70434/12, 22 March 2016
Spyra and Kranczkowski v. Poland, no. 19764/07, 25 September 2012
S.S. v. Slovenia, no. 40938/16, 30 October 2018
Steeg v. Germany (dec.), nos. 9676/05 and 2 others, 3 June 2008
Stenegry and Adam v. France (dec.), no. 40987/05, 22 May 2007
Stjerna v. Finland, 25 November 1994, Series A no. 299-B
Storck v. Germany, no. 61603/00, ECHR 2005-V
Strand Lobben and Others v. Norway [GC], no. 37283/13, 10 September 2019
Strömblad v. Sweden, no. 3684/07, 5 April 2012
Strumia v. Italy, no. 53377/13, 23 June 2016
Strunjak and Others v. Croatia (dec.), no. 46934/99, ECHR 2000-X
Stübing v. Germany, no. 43547/08, 12 April 2012
Sudita Keita v. Hungary, no. 42321/15, 12 May 2020
Surikov v. Ukraine, no. 42788/06, 26 January 2017
Surugiu v. Romania, no. 48995/99, 20 April 2004
Süß v. Germany, no. 40324/98, 10 November 2005
S.V. v. Italy, no. 55216/08, 11 October 2018
Szabó and Vissy v. Hungary, no. 37138/14, 12 January 2016
Szafrański v. Poland, no. 17249/12, 15 December 2015
Szula v. the United Kingdom (dec.), no. 18727/06, 4 January 2007
Szuluk v. the United Kingdom, no. 36936/05, ECHR 2009

—T—

T.P. and K.M. v. the United Kingdom [GC], no. 28945/95, ECHR 2001V (extracts)
T.S. and J.J. v. Norway (dec.), no 15633/15, 11 October 2016
Taddeucci and McCall v. Italy, no. 51362/09, 30 June 2016

Tamiz v. the United Kingdom (dec.), no. 3877/14, 19 September 2017
Tamosius v. the United Kingdom (dec.), no. 62002/00, ECHR 2002-VIII
Tanda-Muzinga v. France, no. 2260/10, 10 July 2014
Tapia Gasca and D. v. Spain, no. 20272/06, 22 December 2009
Tasev v. North Macedonia, no. 9825/13, 16 May 2019
Taşkın and Others v. Turkey, no. 46117/99, ECHR 2004-X
Tătar v. Romania, no. 67021/01, 27 January 2009
Taylor-Sabori v. the United Kingdom, no. 47114/99, 22 October 2002
Telegraaf Media Nederland Landelijke Media B.V. and Others v. the Netherlands, no. 39315/06, 22 November 2012
Ternovszky v. Hungary, no. 67545/09, 14 December 2010
Tiğ v. Turkey (dec.), no. 8165/03, 24 May 2005
Tlapak and Others v. Germany, no. 11308/16 and 11344/16, 22 March 2018
Tolić and Others v. Croatia (dec.), no. 13482/15, 4 June 2019
Toma v. Romania, no. 42716/02, 24 February 2009
Topčić-Rosenberg v. Croatia, no. 19391/11, 14 November 2013
Touroude v. France (dec.), no. 35502/97, 3 October 2000
Tsonyo Tsonev v. Bulgaria, no. 33726/03, 1 October 2009
Tsvetelin Petkov v. Bulgaria, no. 2641/06, 15 July 2014
Turek v. Slovakia, no. 57986/00, ECHR 2006II (extracts)
Tysiqc v. Poland, no. 5410/03, ECHR 2007-I

—U—

Udeh v. Switzerland, no. 12020/09, 16 April 2013
Udovičić v. Croatia, no. 27310/09, 24 April 2014
Uj v. Hungary, no. 23954/10, 19 July 2011
Ulemek v. Croatia, no. 21613/16, 31 October 2019
Ünal Tekeli v. Turkey, no. 29865/96, ECHR 2004X (extracts)
Üner v. the Netherlands [GC], no. 46410/99, ECHR 2006-XII
Ustyantsev v. Ukraine, no. 3299/05, 12 January 2012
Uzun v. Germany, no. 35623/05, ECHR 2010 (extracts)

—V—

V.C. v. Slovakia, no. 18968/07, ECHR 2011 (extracts)
V.D. and Others v. Russia, no. 72931/10, 9 April 2019
V.P. v. Russia, no. 61362/12, 23 October 2014
Valašinas v. Lithuania, no. 44558/98, ECHR 2001-VIII
Vallianatos and Others v. Greece [GC], nos. 29381/09 and 32684/09, ECHR 2013 (extracts)
Valenzuela Contreras v. Spain, 30 July 1998, *Reports of Judgments and Decisions* 1998-V
Van der Heijden v. the Netherlands [GC], no. 42857/05, 3 April 2012
Van der Velden v. the Netherlands (dec.), no. 29514/05, ECHR 2006-XV
Van der Ven v. the Netherlands, no. 50901/99, ECHR 2003-II
Van Kuck v. Germany, no. 35968/97, 12 June 2003
Van Rossem v. Belgium, no. 41872/98, 9 December 2004
Van Vondel v. the Netherlands, no. 38258/03, 25 October 2007
Varga v. Romania, no. 73957/01, 1 April 2008
Vasileva v. Bulgaria, no. 23796/10, 17 March 2016
Vasiliy Ivashchenko v. Ukraine, no. 760/03, 26 July 2012
Vasylichuk v. Ukraine, no. 24402/07, 13 June 2013

Versini-Campinchi and Crasnianski v. France, no. 49176/11, 16 June 2016
Vetsev v. Bulgaria, no. 54558/15, 2 May 2019
Vicent Del Campo v. Spain, no. 25527/13, 6 November 2018
Vidish v. Russia, no. 53120/08, 15 March 2016
Vilnes and Others v. Norway, nos. 52806/09 and 22703/10, 5 December 2013
Vinci Construction and GTM Génie Civil et Services v. France, nos. 63629/10 and 60567/10, 2 April 2015
Vinks and Ribicka v. Latvia, no. 28926/10, 30 January 2020
Vintman v. Ukraine, no. 28403/05, 23 October 2014
Vladimir Ushakov v. Russia, no. 15122/17, 18 June 2019
Vlasov v. Russia, no. 78146/01, 12 June 2008
Von Hannover v. Germany (no. 2) [GC], nos. 40660/08 and 60641/08, ECHR 2012
Vorozhba v. Russia, no. 57960/11, 16 October 2014
Vrzić v. Croatia, no. 43777/13, 12 July 2016
Vučina v. Croatia (dec.), no. 58955/13, 24 September 2019
Vukota-Bojić v. Switzerland, no. 61838/10, 18 October 2016

—W—

W. v. the Netherlands (dec.), no. 20689/08, 20 January 2009
W. v. the United Kingdom, 8 July 1987, Series A no. 121
Wagner and J.M.W.L. v. Luxembourg, no. 76240/01, 28 June 2007
Wainwright v. the United Kingdom, no. 12350/04, ECHR 2006-X
Wakefield v. the United Kingdom, no. 15817/89, Commission decision of 1 October 1990, DR 66
Walkuska v. Poland (dec.), no. 6817/09, 29 April 2008
Wallová and Walla v. the Czech Republic, no. 23848/04, 26 October 2006
Ward v. the United Kingdom (dec.), no. 31888/03, 9 November 2004
Weber and Saravia v. Germany (dec.), no. 54934/00, ECHR 2006XI
Welsh and Silva Canha v. Portugal, no. 16812/11, 17 September 2013
Wetjen and Others v. Germany, nos. 68125/14 and 72204/14, 22 March 2018
Wieser and Bicos Beteiligungen GmbH v. Austria, no. 74336/01, 16 October 2007
William Faulkner v. the United Kingdom, no. 37471/97, 4 June 2002
Winterstein and Others v. France, no. 27013/07, 17 October 2013
Wisse v. France, no. 71611/01, 20 December 2005
Wolland v. Norway, no. 39731/12, 17 May 2018
Wunderlich v. Germany, no. 18925/15, 10 January 2019

—X—

X and Others v. Austria [GC], no. 19010/07, ECHR 2013
X and Others v. Russia, nos. 78042/16 and 66158/14, 14 January 2020
X and Y v. Belgium, no. 8962/80, Commission decision of 13 May 1982, DR 28
X and Y v. the Netherlands, 26 March 1985, Series A no. 91
X v. Austria, no. 8278/78, Commission decision of 13 December 1979, DR 154
X v. Latvia [GC], no. 27853/09, ECHR 2013
X v. the United Kingdom, no. 7308/75, Commission decision of 12 October 1978, DR 16
X, Y and Z v. the United Kingdom, 22 April 1997, *Reports of Judgments and Decisions* 1997-II
X. v. Finland, no. 34806/04, 3 July 2012
X.X. v. France no. 9993/82, Commission decision of 5 October 1982, DR 31
X. v. Iceland, no. 6825/74, Commission decision of 18 May 1976, DR 5
X v. the former Yugoslav Republic of Macedonia, no. 29683/16, 17 January 2019
Xavier Da Silveira v. France, no. 43757/05, 21 January 2010

—Y—

Y.C. v. the United Kingdom, no. 4547/10, 13 March 2012
Y.F. v. Turkey, no. 24209/94, ECHR 2003IX
Y v. Bulgaria, no. 41990/18, 20 February 2020
X. v. Slovenia, no. 41107/10, ECHR 2015 (extracts)
Y. v. Turkey (dec.), no. 648/10, 17 February 2015
Y.I. v. Russia, no. 68868/14, 25 February 2020
*Y.T. v. Bulgaria**, no. 41701/16, 9 July 2020
Y.Y. v. Turkey, no. 14793/08, ECHR 2015 (extracts)
Yefimenko v. Russia, no. 152/04, 12 February 2013
Yevgeniy Zakharov v. Russia, no. 66610/10, 14 March 2017
Yildirim v. Austria (dec.), no. 34308/96, 19 October 1999
Yilmaz v. Turkey, no. 36607/06, 4 June 2019
Yonchev v. Bulgaria, no. 12504/09, 7 December 2017
Yordanova and Others v. Bulgaria, no. 25446/06, 24 April 2012
Yunusova and Yunusov v. Azerbaijan (no. 2)*, no. 68817/14, 16 July 2020

—Z—

Z v. Finland, 25 February 1997, *Reports of Judgments and Decisions* 1997-I
Z and Others v. the United Kingdom [GC], no. 29392/95, ECHR 2001-V
Z.H. and R.H. v. Switzerland, no. 60119/12, 8 December 2015
Zaieț v. Romania, no. 44958/05, 24 March 2015
Zakharchuk v. Russia, no. 2967/12, 17 December 2019
Zammit Maempel v. Malta, no. 24202/10, 22 November 2011
Zehentner v. Austria, no. 20082/02, 16 July 2009
Zehnalova and Zehnal v. the Czech Republic (dec.), no. 38621/97, 14 May 2002
Zelikha Magomadova v. Russia, no. 58724/14, §112, 8 October 2019
Zhou v. Italy, no. 33773/11, 21 January 2014
Znamenskaya v. Russia, no. 77785/01, 2 June 2005
Zorica Jovanović v. Serbia, no. 21794/08, ECHR 2013
Zubaľ v. Slovakia, no. 44065/06, 9 November 2010